

เรื่อง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยสาภาพฤฒินาการ
แต่ง

นายสนั่น บุณยศิริพันธ์
พิมพ์ช่วยในงานคล้ายวันประสูติ
พ.ศ. ๒๕๐๐

923.1593
W 669W

หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร
จันทบุรี

เรื่อง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม
พระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยสาภาพฤตยากร
แต่ง

นายสนั่น บุณยศิริพันธ์
พิมพ์ช่วยในงานศสยวันประสูติ
พ.ศ. ๒๕๐๐

กรมศิลปากร
กรุงเทพฯ

๒๕๕

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพฯ

กรมศิลปากร

เลขที่ ๑๖
๑๕๓.๑๕๑๓
๖๖๑๖

พิมพ์ที่ ๑๖

อุทิศ ถวาย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

คำนำ

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๑ ข้าพเจ้าได้ไปประชุมบุคคล
ระหว่างประเทศที่กรุงปารีส โดยคำเชื้อเชิญของกรรมการแห่ง
การประชุมดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ในระหว่างประชมนั้น
ข้าพเจ้าได้แสดงปาฐกถาเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม เรื่องการฟื้นฟู
ทางวัฒนธรรมซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหจักรบรมนาถ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงทำ ครั้นแล้ว
ได้เรียบเรียงความเพิ่มเติมให้สยามสมาคมลงพิมพ์ในวารสาร
เล่ม ๔๓ ตอนที่ ๑

บัดนี้ นายสนั่น บุญยศรีพันธุ์ เจ้าของโรงพิมพ์พระจันทร์
ได้มีใจเอื้อเฟื้อจะรับพิมพ์หนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้แต่งไว้
สำหรับแจกเป็นบรรณาการแก่ผู้จะมาช่วยในงานวันเกิดในปี ๒๕๐๐
ซึ่งจะนับเป็นรอบที่ ๖ แห่งอายุ ข้าพเจ้าได้คิดว่าในบรรดา
หนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่ได้แต่งไว้โดยได้ลงแรงค้นคว้านั้น มีอยู่
หลายเรื่อง อาทิเช่นเรื่องที่มาจากนิทานอิเหนา ซึ่งได้พิมพ์ไว้ใน
หนังสือแจกงานศพคุณย่าเป็นภาษาไทยแล้วได้แต่งใหม่ให้มหา-
วิทยาลัยโลเต็นในประเทศเนเธอร์แลนด์พิมพ์ในสมุดที่เรียกว่า
“อินเดียอันติควา” (อินเดียโบราณ) เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๗ เรื่อง
ที่มาจากนิทาน “ดาหลิง” พิมพ์ไว้ในหนังสือ “ดาหลิง” ซึ่ง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พิมพ์แจกในงานพระบรมศพสมเด็จพระ

พระศรีสวรินทราธิบดีเจ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เรื่องที่มาของ
 นิทานพระรามแต่งทุกเกล้า ๆ ถวายประกอบภาพรามเกียรติ์ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้า ๆ พิมพ์แจกในงานพระศพสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ และ
 เรื่องอื่นอีกหลายเรื่องที่ตั้งเป็นภาษาอังกฤษลงพิมพ์ในวารสาร
 สยามสมาคม เห็นว่าเรื่องเหล่านี้โดยเฉพาะที่เป็นภาษาไทยได้
 แพร่หลายไปมากเพราะแจกในงานใหญ่ ๆ จะมาพิมพ์แจกใน
 งานอย่างนั้นดูจะไม่สู้ได้ประโยชน์นัก จึงได้ตกลงเลือกเรื่อง
 “การฟื้นฟูวัฒนธรรมในรัชกาลที่ ๑” นี้ เขียนขึ้นใหม่เป็นภาษา
 ไทย เพราะที่เขียนไว้เดิมเป็นภาษาต่างประเทศ

แต่นายสนั่นเป็นคนมีใจใหญ่ ท่านเห็นไม่พอ จึงขอพิมพ์
 เรื่องที่ตั้งไว้เป็นภาษาอังกฤษพิมพ์ขึ้นด้วยสุดแต่จะเลือกเรื่อง
 ใด ๆ ให้พิมพ์ ข้าพเจ้าได้เลือกเรื่องที่แต่งไปอ่านในที่ประชุม
 บุรพคตที่กล่าวมาแล้วเพราะเป็นเรื่องเดียวกัน หากคำนวณ
 พุดและวชิเรยงเรื่องอาจเพี้ยนกันบ้าง ด้วยไม่ได้ตั้งใจจะแปลแต่
 ได้เขียนขึ้นใหม่ดังได้กล่าวมาแล้ว

ข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องอธิบายว่าเหตุใดจึงเลือกเรื่อง
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะย่อมเป็นที่ทราบ
 กันดีในสังเวียนของผู้สนใจในประวัติศาสตร์ว่า พระองค์ท่าน
 เป็นผู้ใดฟื้นฟูในระบะสำคัญยังอันวัฒนธรรมไทยมีท่าทีว่าจะเสื่อม

สญ เพียงเวลานยังมีได้หนังสือกล่าวถึงแง่นในประวัติศาสตร์
จึงหวังว่าอาจเป็นประโยชน์ได้บ้าง

ในการดำเนินเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ใช้วิธีให้อีกสารของเดิม
เล่าเรื่องไปเอง โดยข้าพเจ้าไม่แทรกแซงเล่าเสียเองนอกจากที่
จำเป็น เช่นนำมาลำดับความให้ต่อกันหรือเขียนความเชื่อมกัน
เท่านั้น เพราะฉะนั้นในหนังสือของท่านจะพบสำนวนเก่าๆ เป็น
ระยะสั้นบ้างยาวบ้างเป็นอักษรเอน บางแห่งที่สั้นๆ ไม่ได้เอนไว้
ก็มักแต่คงจะมีเครื่องหมาย “ผูกหน้าหลังไว้” หากพอจะรักษาตัว
สะกดการันต์อย่างของเดิมได้เช่นในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑
ก็ได้รับการไว้ และได้พยายามแจ้งที่มาของความเหล่านั้นไว้ใน
ช่องหมายเหตุเบื้องล่างของหน้านั้นๆ แต่หนังสือเก่าเหล่านั้นบาง
เรื่องได้มาแต่ฉบับที่พิมพ์ ในสมัยปัจจุบันซึ่งผู้ดำเนินการพิมพ์ได้
แก้ตัวสะกดการันต์อนุโลมเข้าหาแบบอย่างที่ใช้กันอยู่ในสมัยที่
พิมพ์นั้นเสียแล้ว ก็เป็นอันจใจเพราะไม่มีเวลาจะไปค้นหาต้น
ฉบับที่เขียนไว้แต่เดิม อย่างไรก็ตามก็ดี หนังสือของท่านในระยะเวลา
เร่งรีบและมีธุระอื่นๆ พักวันอยู่มาก การคัดลอกก็ดี การเรียง
พิมพ์ก็คืบหน้าจะยังมีผิดพลาดอยู่มาก ต้องขออภัยไว้ด้วย

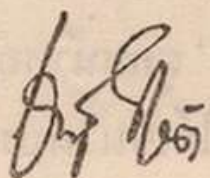
ในการเขียนหนังสือนี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยน้องหญิงน้อย
สืบพันธุ์พรรณเสนอให้อ่านทวนและทักท้วง ได้พบที่ผิดพลาดมาก
แห่งเป็นประโยชน์แก่หนังสือไม่น้อย ขอขอบใจเธอไว้ในที่
นี้ด้วย

๗

ข้าพเจ้าต้องขอบใจมากที่สุดคือ นายสนั่น บุญยศรีพันธุ์
ซึ่งได้เป็นต้นคิด และเอื้อเฟื้อลงทุนลงแรงพิมพ์หนังสือ
ข้าพเจ้ารู้สึกบุญคุณของนายสนั่นเป็นอย่างยิ่ง

บ้านถนนเพชรบุรี ในพระนคร ฯ

วันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๐

(ธานินิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร)

สารบัญ

วัฒนธรรมกับพระมหากษัตริย์	หน้า ๑
(๑) ขนบธรรมเนียมราชประเพณี	,, ๓
ก. ราชภิเษก	,, ๓
ข. พิธีอื่น ๆ	,, ๔
(๒) การศาสนา	,, ๑๑
ก. ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก	,, ๑๒
ข. ทรงสนับสนุนสมณปฏิบัติ	,, ๑๖
ค. ทรงกวตขันสัถธรรมข้าราชการและพลเมือง	,, ๒๔
ฅ. ทรงปฏิบัติและศึกษาสัถธรรม	,, ๒๖
ง. นวกรรมทางศาสนา	,, ๒๘
จ. ไสยศาสตร์	,, ๓๒
(๓) ทรงเสด็จระเบียบราชการ	,, ๓๔
ก. ทรงชำระกฎหมาย	,, ๓๔
ข. พระธรรมศาสตร์ นิทาน	,, ๓๗
ตัวบท	,, ๓๘
ค. สันนิษฐานแก่มูล	,, ๔๒
ฅ. มานวธรรมศาสตร์	,, ๔๓
ง. ราชศาสตร์ในรัชกาลที่ ๑	,, ๔๖
(๔) ทรงฟื้นฟูศิลปศาสตร์	,, ๕๒
ก. พระราชนิพนธ์	,, ๕๔

	เรื่องรามเกียรติ์	หน้า ๕๗
	เรื่องอื่นๆ	,, ๗๖
ข.	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)	,, ๗๕
ค.	นักเขียนอื่นๆ	,, ๘๕
ฅ.	ศิลปินอื่นๆ	,, ๕๐
ง.	บุคคลลึกลับ	,, ๕๒

พระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม

ในบ้านเมืองไทยครั้งโบราณ วัฒนธรรมย่อมแวดล้อมพระองค์พระมหากษัตริย์ จะสังเกตได้ว่า ยุคใดสงบจากทัพศึก ไม่มีการแตกสามัคคีภายในและพระมหากษัตริย์สนพระราชหฤทัยในวิชาความรู้ศิลปศาสตร์ ยุคนั้นย่อมเจริญด้วยวัฒนธรรม ความชอบจะพิสูจน์ได้จากถาวรวัตถุที่ยังเหลืออยู่ เช่น สถาปัตยกรรม และอักษรศาสตร์ จริงอยู่กรุงศรีอยุธยาเมื่อเสียแก่พม่าแล้ว ก็ยับเยินด้วยการปล้นสดมภ์เผาทำลายเสียมาก ไข่แต่พม่าจะได้เป็นผู้ทำลายฝ่ายเดียวเท่านั้นหากพวกพลอยซากก็มามาก จนยากที่จะหาชนโบราณวัตถุหรือศิลปศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ก็มากน้อยอย่างไรก็ดีถ้าเราพิจารณาของที่เหลืออยู่เราจะเห็นได้ว่ายังมีอักษรศาสตร์กรุงศรีอยุธยาเหลืออยู่บ้างพอจะนำมาเป็นค่าสำหรับศึกษาลักษณะได้ให้เห็นเป็นยุคๆ ไป

อักษรศาสตร์ในสมัยต้นๆ ของกรุงศรีอยุธยานั้น สำหรับรัชกาลแรกยังมีพระราชปรารภในกฎหมายของพระเจ้าอู่ทองเหลืออยู่มาก รัชกาลต่อๆ มาก็มีเหมือนกันและยังมีโองการแข่งนำพอให้เห็นลักษณะของภาษาสมัยแรกๆ นั้น มาถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็มีวรรณคดีชิ้นใหญ่ๆ อาทิ ลิลิตยวนพ่ายและมหาชาติคำหลวง มาในสมัยพระนารายณ์มหาราชวรรณคดีเฟื่องฟู มีนักเขียนมีชอปรากฏมาถึงปัจจุบันหลายท่าน เช่น พระมหाराชครู พระศรีมโหสถ ศรีปราชญ์ และพระองค์สมเด็จพระนารายณ์เอง วรรณคดีที่มีชื่อเสียงมาก

สำหรับสมัยนั้นก็สมุทโฆษคัมภีร์และกำสรวนุสรณ์ปราชญ์และ
อื่นๆ ต่อมาในสมัยพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศมีจำพวกกาพย์
และนิราศ เช่นกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ทุกๆ สมัย
ที่กล่าวมานั้นวรรณคดีย่อมอยู่ในสังเวียนราชสำนักเรื่อยมา

ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า พระมหากษัตริย์สันอำนาจ
สังคมละลาย บ้านเมืองไม่มั่งคั่งแปะ จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรีทรงกู้อำนาจอธิปไตยและทรงทำให้เพื่อนบ้านใกล้เคียง
เกรงขามพอที่จะเว้นจากการรุกรานไปได้บ้าง แม้ในครั้งหลังของ
รัชกาลของพระองค์พระมหากษัตริย์ จะมีได้ทรงนำออกทัพศึก
ด้วยพระองค์เองเพราะไม่ทรงพระสำราญพอกดี แต่กัมมบุตร
เสนามาตย์ที่สามารถฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระ
กรรณรักษาความสงบภายนอกภายในไว้ได้เป็นอย่างดี ส่วน
พระมหากษัตริย์ไปสนพระราชหฤทัยที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรม แต่ไม่
ทันจะเป็นผลก็สิ้นรัชกาลนั้น

ในบรรดาฆมนตรีย่อมเป็นที่เห็นพ้องต้องกันว่า เจ้าพระยา
จักรี ซึ่งได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระยามหา
กษัตริย์ศึก ฯ เป็นผู้สามารถธำรงรักษาบ้านเมืองไว้ได้ จึงได้ตกลง
อัญเชิญให้ขึ้นครองแผ่นดินสืบราชสมบัติ หนังสือเป็นเรื่องที่
เพ่งเล็งจะแต่งว่าด้วยวัฒนธรรม จะไม่พยายามวิจารณ์หรืออธิบาย
กิจการบ้านเมืองนอกไปกว่าที่จำเป็นเพื่อเข้าใจเรื่องให้ถูกต้องเท่า
นั้น เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้จะมแต่กิจการทางวัฒนธรรมที่
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงฟื้นฟู ซึ่งข้าพเจ้าจะขอ
แบ่งพูดถึงเป็นสัปดาห์สั้น ๆ คือ (๑) ทางขนบธรรมเนียมราช

ประเพณี (ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงในฉบับภาษาอังกฤษที่ลงในวารสาร
สยามสมาคม) (๒) เรื่องการศาสนา (๓) เรื่องระบอบการ
ปกครองบ้านเมืองอันรวมทั้งการชำระพระราชกำหนดกฎหมาย
และ (๔) ศิลปศาสตร์ โดยเฉพาะอักษรศาสตร์

(๑) ขนบธรรมเนียมและราชประเพณี

ราชาภิเษก

พิธีสำคัญที่สุดของทุกๆ สังคมในโลกย่อมได้แก่พิธีรับรอง
หัวหน้าของสังคมนั้นๆ ในประเทศที่ปกครองด้วยระบอบพระ
มหากษัตริย์ พิธีนี้ย่อมได้แก่พิธีราชาภิเษก ไม่ต้องสงสัยเลยว่าใน
สมัยกรุงศรีอยุธยาได้เคยมีระเบียบพระราชพิธีราชาภิเษกอยู่แล้ว
ฉะนั้นเมื่อไทยเราสถาปนาอธิปไตยขึ้นได้ใหม่ก็คงจะได้มีงาน
เป็นแน่ แต่ตามหลักฐานที่เหลืออยู่นั้นเราไม่มีอะไรจะยืนยันได้ว่า
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทำพิธี ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าฯ ขึ้นเสวยราชย์จึงได้ทรงพระราชดำริที่จะทำให้ถูก
ต้องตามแบบแผนประเพณีของชาติไทย ได้โปรดฯ ให้มีงานสวด
มนต์ ๓ วัน แล้วทรงเครื่องต้นเสด็จเลียบพระนครฯ เป็นงาน
ล้นๆ เพราะบ้านเมืองยังไม่เรียบร้อย ทำแต่พอเป็นสวัสดิมงคล
แก่บ้านเมืองและพระองค์เอง ต่อมาเมื่อเวลาสงครามการอื่นๆ
ลงบ้าง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการผู้ใหญ่สัท้านที่เคยแก่แบบ
แผนราชประเพณีมาแต่กรุงศรีอยุธยาช่วยกันวางระเบียบพระ
ราชพิธีถวาย ข้าราชการคณะนมเฝ้าพระยาเพชรพิชัยเป็น
ประธาน ได้ถวายระเบียบโดยพิสดาร ซึ่งมีรายการมากกว่าที่ได้

ทรงทำเมื่อแรกเสวยราชย์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำพระราชพิธี
 ขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘^(๑) มีลักษณะ คือ มีพิธีสงฆ์เจริญ
 พระพุทธรูป ๓ วันเพื่อสวัสดิ และทำนํ้ามนต์สำหรับสรงพระ
 มรณภิเษก มีพิธีพราหมณ์ในโรงพิธีต่างหากตลอดเวลานั้น ซึ่ง
 ในพิธีแรกมิได้กล่าวถึง ครั้นถึงวันทศแห่งพระราชพิธีเวลาเช้า
 เสด็จขึ้นสรงพระกระยาसनบนมณฑปหุ้มผ้าขาว พระราชา
 ณะ พราหมณ์ และเจ้าพนักงานภาษามาลาถวายนํ้าสรง แล้ว
 ทรงเครื่องขัตติยราชวรารัตน์ตามวันขึ้นประทับบนตั่งไม้มะเดื่อ
 ปูผ้าขาวโรยเบี่ยงวางหย้าคา ทรงรับนํ้าอภิเษกและรับเวทเป็น
 พระมหากษัตริย์จากพราหมณ์ ซึ่งนั่งประจำทิศทั้งแปดรอบพระ
 แท่นที่ประทับโดยลำดับ แล้วเสด็จไปประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ
 ซึ่งลาดด้วยผ้าขาวโรยเบี่ยงวางหย้าคาคุกกันแต่มีแผ่นทองเขียน
 รูปราชสีห์วางทับไว้ ในที่นั่งทรงรับพระสุพรรณบัฏเครื่องราชอิสริย
 ยศเครื่องราชูปโภค มีพระราชดำรัสอนุญาตให้สมณชีพราหมณ์
 และอาณาประชาราษฎร์ถือเอาซึ่งเครื่องอุปโภคบริโภคนั้นแผ่นดิน
 ได้ตามสบายสุดแต่ที่ไม่มีเจ้าของหวงแหน พระมหाराชครูรับ
 พระบรมราชโองการเป็นประณมบรมราชาจา พระมหากษัตริย์
 ทรงเครื่องต้นใหม่แล้วเสด็จออกเยี่ยมพระนครฯ เป็นเสร็จการ

พิธีอื่น ๆ

ถ้าเราอ่านพงศาวดารและจดหมายเหตุสมัยนี้โดยละเอียด
 เราจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเป็น
 เจ้าระเบียบ แต่ไม่ถึงขั้นจะทรงยื่นกรานอยู่ในระเบียบใด ๆ หาก

(๑) ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๕ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พ.ศ. ๒๔๓๔

ทรงเห็นว่าไม่มีเหตุผลอันสมควรที่จะยึดถือตั้งความจะได้ปรากฏ
ต่อไปข้างหน้า ในชั้นนอຍากจะกล่าวแต่เพียงว่า บรรดาพระราช
พิธีใหญ่ ๆ ที่ทรงริเริ่มขึ้นใช้เป็นประจำก็ดี ที่ทรงกระทำเฉพาะ
คราว เฉพาะเหตุการณ์ก็ดี โปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศเพื่อให้
ทราบกันทั่วในเหตุผลและลักษณะของพระราชพิธีนั้นเป็นหลาย
ราย จะขอยกมากล่าวบ้างพอให้รู้เหตุการณ์เหล่านั้น รายใดมี
ประกาศหรือที่ค้นความละเอียดได้ก็จะได้มีหมายเหตุแสดงที่มาไว้

เสด็จขึ้นเสวยราชย์เมื่อ วัน ๖ ๑ ๕ ค่ำ (ตามปุมโหร แต่
ต่างแห่งให้วันต่างกัน) ปีชวดจุลศักราช ๑๑๔๔ ทรงสร้างพระ
นครฯ พระราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปด้วยกัน บำเพ็ญ
พระราชกุศลราชาภิเษกในตอนนั้น แต่แล้วทรงทำนบมราชา
ภิเษกอีกให้ถูกต้องตามระเบียบใน พ.ศ. ๒๔๒๘ โดยยึดแบบ
“ ครึ่งในหลวงวัดประดู่ ” (สมเด็จพระเจ้าอภัยมหาราช พ.ศ. ๒๓๐๑
ในกรุงศรีอยุธยา) ซึ่งคณะข้าราชการเก่าแก่เจ้าพระยาเพชรพิชัย
วางระเบียบถวาย

พิธีพืชมงคล^(๒) เป็นพิธีเพื่อสวดมนต์เกล้าการเพาะปลูก
และชาวนาชาวสวน

โปรดให้เปลี่ยนธรรมเนียมถือน้ำ ครั้นกรุงเก่าเคยเริ่มด้วย
ถวายบังคมพระเชษฐาธิราช คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
สร้างกรุงแล้วจึงไปสักการะพระรัตนตรัย บัดนี้ทรงเห็นว่าเพอ
การจะที่ถูกให้สักการะพระก่อนที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
ศาสดารามตลอดจนพระสารีริกธาตุเจดีย์พระธรรมพระสงฆ์แล้ว

(๒) ประกาศพระราชพิธีเล่ม ๑ โรงพิมพ์ไทย พ.ศ. ๒๔๕๖ หน้า ๕๓

รับพระราชทานคัมภีร์พระพิพัฒน์สัตยาแล้วจึงออกมาอุทิศกุศล
แผ่ผลให้แก่ภูมิเทพารักษ์และอากาศเทวดา ฯลฯ^(๓)

พ.ศ. ๒๓๓๑-๒ ทรงทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่
ดังจะกล่าวต่อไป มีประกาศด้วย^(๔)

ในสกนธ์งานทรงผนวชสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรม
หลวงอิสรสุนทรด้วย

ศก ๒๓๓๒ เริ่มปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ ๑๒ ปีจึงเสร็จและมี
การฉลองดังจะกล่าวต่อไป

ศก ๒๓๓๓ มังงานทรงผนวชเจ้านายเป็นการใหญ่ คือ
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ และพระพงษ์-
นรินทร์ โอรสสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และนักร้องเอง โอรส
สมเด็จพระเจ้ากรุงกัมพูชา ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เชิญมาประทับใน
พระราชสำนักในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ยังเยาว์ เพราะบ้านเมืองกำลัง
ไม่เรียบร้อย เนื่องจากพระเจ้ากรุงกัมพูชาเสด็จพิราลัย และ
นักร้องเองเป็นรัชทายาท ทั้งไว้ทางประเทศนั้นเกรงว่าจะไม่
ปลอดภัย^(๕)

ในสกนธ์เมื่อเจ้านายทกล้าวพระนามมาลาผนวชแล้ว ทรง
สถาปนานักร้องเองเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติไปครองเมือง

(๓) พระราชกำหนด ข้อ ๔๐ ในประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ ฉบับมหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์การเมือง เล่ม ๓ หน้า ๔๔๕

(๔) ประกาศพระราชพิธี เล่ม ๒ โรงพิมพ์ไทย พ.ศ. ๒๔๕๖ หน้า ๑๐

(๕) ไม่มีประกาศ แต่หนังสือ "พระราชวิจารณ์" ซึ่งเขียนในสมัยนั้น (โรงพิมพ์
พระจันทร์ ๒๔๗๒) เล่าว่า พัง แต่หน้า ๒๓๘ เป็นต้นไป

แต่อยู่มาได้เพียง ๔ ปีก็ถึงพิราลัย พระราชทานเพลิงพระศพ ใน
กรุงเทพฯ โดยเชิญพระศพมา

๒๓๓๘ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสีหนาท ทรงผนวช
๓ วัน

๒๓๔๓ พระราชพิธีอาพาธพินาศ อันเป็นเรื่องพยายาม
จะต่อสู้โรคร้ายตามความคิดในสมัยนั้น เป็นการที่ทรงห่วงใย
ในสวัสดิภาพของพลเมือง^(๖)

๒๓๔๔ ได้พระเศวตกฤษณราช อันถือกันว่าเป็นสวัสดิมงคล
แก่พระองค์และบ้านเมือง มีการรับและสมโภชตามแบบแผน
ราชประเพณี พระราชทานนามว่า “พระเทพกฤษณราช”

๒๓๔๖ ทรงสถาปนาพระยาภาวดีเจ้าเมืองเชียงใหม่ซึ่งมี
ความชอบราชการสงครามต่อต้านพม่าเข้มแข็ง ให้เป็น พระบรม
ราชาธิบดี ศรีสุริยวงศ ดำแหน่งเจ้าประเทศราช

ในศกนี้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสีหนาทสวรรคต มี
งานพระศพในปีต่อมาเป็นงานใหญ่ตามพระราชอิสริยยศแห่ง
สมเด็จพระมหาอุปราช

๒๓๔๗ โปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมาย ดังจะกล่าวต่อไป
ในหมวดเสนาบดีราชการ ในปีนี้ทรงตั้งเจ้าอนุวงศ์แห่ง
นครเวียงจันทน์เป็นผู้ครองต่อไป

๒๓๔๘ ทรงตั้งนักองจันท์โอรสพระเจ้ากรุงกัมพูชาพระองค์
ก่อน (สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี) ซึ่งมีชันษาได้ ๑๓ แล้ว
ให้เป็นพระเจ้าประเทศราช ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระอุทัย

(๖) ลัทธิธรรมเนียบภาค ๘ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๓) หน้า ๕

ราชาธิราชฯ ให้ครองบ้านเมือง มีข้าราชการเขมรเก่าอยู่ช่วยเหลือ
 อนึ่งในปี^๕พระราชทานอุปราชภิเษกแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นกรมพระราชวังบวร

๒๓๕๐ ทรงทำพิธีจักรพรรดิราชาธิราช ซึ่งไม่ปรากฏว่าได้
 ทำอีกตลอดประวัติกรุงเทพฯ ว่าเป็นพิธีสะเดาะพระเคราะห์ตาม
 แบบกรุงศรีอยุธยาครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ^(๑)

ศก ๒๓๕๐ มีเทศมหาชาติ ตรัสบอกบุญเจ้านายข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ทำกระเจาศไทยทานถวายพระเทศน์ มีประกาศพอจะคัด
 ความมาแสดงลักษณะพระราชพิธีดังนี้

“สมเด็จพระมหารัชมงคลมหาราชาธิราช ทรงพระราชจินดา
 ไม่ยอณาณจะทรงพระราชอุทิศอัครมหาบุชชาวรามิตรวิจิตรอัครจริย์ แก่
 พระมหาเวสสันดรชาดก อันเป็นอัครมหาชาดกเบื้องปลายใกล้พระ
 บรมราชาภิเษกสมโพธิญาณ จึงมีพระราชบริหารดำรงสเทือนเกล้าฯ
 สั่งสมเด็จพระอัคราโฆรสแลสมเด็จพระอัครราชนัคดาพระบรมวงศา
 นุวงศ์ทั้งปวงให้แจกรับปันซึ่งกัณฑ์พระมหาชาติ (ตอนนั้นระบุว่า
 พระองค์ใดผู้ใดรับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์ใด) พระองค์ที่เป็นทานา
 ธิบดีมีอารมณ์ผ่องใสในพระราชกุศลศรัทธาให้อลังการประดับขจิตร
 บรรจงต่าง ๆ กัน . . .” แล้วบรรยายกระเจาศที่แต่งขึ้นนมความตอน
 ต่อไปว่า “ฝ่ายชนหญิงชายชาติทหารกทาริกามาคุกระเจาศลิลาด
 ไหลหลามไป ยกชกรภิวาทไหว้ชมพระทานบารมีอวยวจีเจริญเสีง
 ช้องสาธุการอนุโมทนา ที่ชนผู้มาเฝ้ากล่าวว่าแต่เบื้องบรรพบุรณมิได้
 มีมาดังนี้ . . .”

(๑) ลัทธิธรรมเนียมภาค ๘ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๓) หน้า ๑๓๖ (๖)

ศก ๒๓๕๑ ชักพระศรีสาทยมุนีจากสุโขทัยมาประดิษฐาน
ในที่ซึ่งจะสร้างเป็นพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ในหนังสือพระราช-
วิจารณ์กล่าวว่า “ประจวบอยู่แล้วแต่ทรงพระอุสาหะ... เสด็จ
พระราชดำเนินตามกระบวนแห่พระ หาทรงฉลองพระบาทไม่
จนถึงพลับพลาเสด็จขึ้นเชลลาดเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตริย์รับทรง
พระองค์ไว้...” เมื่อเสด็จพิธีเสด็จกลับออกพระโอรสรู้ว่า “เป็น
ที่สุดได้ยกพระชนกถึงที่ สันตธุระเท่านั้นแล้ว” (๔)

ถ้าจะเรียกว่าตอนนี้เป็นคราวพระเคราะห์ร้ายของพระพุทธ-
ยอดฟ้าก็ได้ แต่ความจริงเจ้านายและข้าราชการซึ่งมีพระชนษา
รุ่นราวคราวเดียวกับพระองค์ก็ทรงพระชราหรือแก่ลงตาม ๆ กัน
จึงสิ้นพระชนม์ลงในเวลาใกล้ ๆ กันในหมื่น เช่นกรมพระราช-
วังบวร และสมเด็จพระเจ้าพนางเชอทั้งสองพระองค์ กรม
พระราชวังหลังและเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ และเจ้าพระยา
พระคลัง (หน) เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) เจ้าพระยามหา
เสนา (บุญนาค) นอกจากนั้นยังมีพระราชธิดาเจ้าฟ้ากรมหลวง
ศรีสุนทรเทพ ซึ่งเป็นพระธิดาที่ทรงพระสิเนหาอย่างยิ่ง ถึงออก
พระโอรสว่าสิ้นลูกคนเสียแล้ว พระเนตรมืดพระกรรณตั้งส-
ดำน (๕) ในงานพระราชทานเพลิงทรงแสดงพระอาลัยถึงกับทรง
พระบัญชาว่าไว้ทุกข์พระราชทานเป็นพิเศษ พระองค์ก็ประจวบ
ชุดลงทุกที ว่าในบั้นเสด็จออกบรรทมเป็นประธานในการแจก
เบี้ยหวัด ซึ่งเคยเสด็จออกมิได้ขาด

(๔) พระราชวิจารณ์ (โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๔๘๒) หน้า ๓๐

(๕) พระราชวิจารณ์ หน้า ๒๘

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่งด้วยธิดาของเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตซึ่งชนนีสันชนม์ไปแล้ว เมื่อพระชันษาได้ ๕ ขวบพลัดตกน้ำลงไปดำหนักแพในขณะเสด็จลอยประทับ จึงมีพระราชหฤทัยสงสาร ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าฟ้ากษัตริย์ทิพยวดี ลุศักราชนั้นพระชนม์สมควรโสกันต์ได้ โปรดให้ทำพิธีใหญ่ตามแบบอย่างที่ว่าเจ้าฟ้าพินทุดีพระราชธิดาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยาตรัสไว้ มีแห่ออกจากข้างในทางประตูราชสำราญ (หน้ากระทรวงกลาโหมปัจจุบัน) เวียนไปเข้าประตูวิเศษชัยศรี พิมานชัยศรี ขนทรงสดับพระพุทธมนต์ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๓ คืน รุ่งขึ้นถวายอาหารพระที่สวดตามแบบ ถึงวันลำดับสี่แห่เสด็จมาพระมหาปราสาทอย่างวันก่อน โสกันต์แล้ว ทรงพระเสด็จไปขึ้นเขาไกรลาสทรง เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ พระราชภาคลิไนย ทรงพระชฎาเดินหน้าทำหน้าที่พระอิสวรับพระกรขึ้นไปบนยอดเขา ประทานพรแล้วเสด็จลงมาส่งถึงพระยานมาศ แห่เวียนเขาไกรลาส ๓ รอบ แล้วแห่ออกจากพระบรมมหาราชวังมาเข้าประตูราชสำราญ บ่ายลงมีการสมโภชเป็นเวลาสามวัน

ถึงปีมะเส็ง ๒๓๕๒ มืงานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง โปรดให้สมโภชพระแก้วมรกตในเดือนหก มีสวดมนต์เลี้ยงพระ ๓ วัน พระที่เข้างานสวดมนต์ ๓ วันรวม ๒,๐๐๐ รูป ฉนั้นในพระอุโบสถ ๓๐ นอกนั้นที่หอพระมนเทียรธรรมและพระระเบียง ส้ารับเลี้ยงพระเป็นของหลวง ๑,๐๐๐ ของพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการอีก

๑,๐๐๐ ถ้าเราอ่านหมายรับสั่งในงานนี้^(๑๐) เราจะได้รู้เป็นอย่างดีว่า
ไทยเราในสมัยนั้นนิยมกินอาหารอย่างไร และจะรู้ได้ด้วยว่า
เจ้านาย ข้าราชการที่เป็นงานเป็นการถึงมีพระราชดำรัสชวนให้หา
สำรับมาโดยเสด็จงานพระราชกุศล^{๕๔}ใครบ้าง ว่านอกจากพิธี
สงฆ์ยังได้มีศาลาถือนานหาอาหารเลี้ยงราษฎร^{๕๕} สุดแต่ใครจะ
อยากกินและมีต้นกล้วยพุกฤษ์ ๘ ต้นไปรยทาน พระเจ้าอยู่หัว
ทรงไปรยดอกไม้เงินทอง และมีละครตลอดสามวัน

รวมใจความว่าชนบทรรมนิยมราชประเพณีของราชสำนัก
ไทยในปัจจุบัน ได้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๑ โดยอาศัยหลักกรุง
ศรีอยุธยาโดยมาก ต่อแต่นั้นมาได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมบ้าง โดย
เฉพาะในรัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ เพราะเป็นสมัยที่วัฒนธรรม
เบื่องตวันตกได้แพร่หลายเข้ามา ส่วนที่ดัดให้เหมาะสมก็ได้
อนุโลมตามเท่าที่ควรจะทำให้ได้โดยมิให้เสียรูปทรงของวัฒนธรรม
เดิมของเรา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเริ่มประจวบเสาะเสาะมากกว่าปี
ถึงวัน ๕ ๗ ๘ ค่ำ ก็เสด็จสวรรคต การพระบรมศพไม่ต้องตั้ง
ระเบียบใหม่เพราะมีเจ้านายชั้นสูงสิ้นพระชนม์โดยลำดับมาในปี
หลังๆ นหลายพระองค์ ธรรมเนียมพระศพลงรูปแล้วเพียงแต่
ถวายพระเกียรติยศเพิ่มขึ้นตามฐานะ

(๒) การศาสนา

สิ่งแรกที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงแก้ไขเมื่อได้รับราช

(๑๐) พระราชวิจารณ์ (โรงพิมพ์พระจันทร์ พ.ศ. ๒๔๘๒) หน้า ๓๐๔-๓๒๔

สมบัติก็คือ การศาสนา ซึ่งทรุดโทรมลงเพราะเสียกรุงและขาด
พระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ จึงอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระ
พระเจ้ากรุงธนบุรีพระองค์ได้ทรงพยายามฟื้นฟูการศาสนามากอยู่
แต่การฟื้นฟูของพระองค์นั้นทรงทำไปอย่างแปลก ๆ ตามความ
นิยมของสมัยและสังคมที่เชื่อถือไสยศาสตร์เป็นข้อใหญ่ ฉะนั้น
เพื่อชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์แทนที่จะกวาดล้างให้ตั้งอยู่ในความ
ประพฤติกเลาะวินัยที่เข้มงวด พระองค์โปรดให้มีการพิสูจน์ความ
บริสุทธิ์ของพระสงฆ์ด้วยการดำน้ำทน ในที่สุดทรงสำคัญว่า
พระองค์เป็นผู้วิเศษบรรลุมรรคผลจึงให้พระสงฆ์ถวายบังคมฐาน
เป็นอริยบุคคล พระที่สอพลอก็ทำตาม พระที่เคร่งครัดในวินัย
บัญญัติไม่ทำตาม ก็ถูกถอดหรือลงพระราชอาญาเพราะพระสติ
พินเพื่อน จนแม้แต่ชาวต่างประเทศยังได้บันทึกความขอนไว
ในจดหมายที่เขามาถึงกัน^(๑๑)

ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก

การชำระศาสนาของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ นั้น ทรงเริ่ม
ต้นด้วยให้ทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกด้วยทรรอนที่โปรดเกล้าฯ
ให้จ่ายจากพระราชทรัพย์ของพระองค์ แต่ต่อมาความปรากฏว่า
พระไตรปิฎกฉบับนี้ได้ชำระจากคัมภีร์ที่ไม่ถูกต้อง มีความผิดเพี้ยน
อยู่เป็นอันมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการชำระใหม่ในปีออก
พ.ศ. ๒๓๓๑ อันเป็นปีที่หกในรัชกาล และเป็นเวลาที่เพิ่งว่าง
งานทัพศึก เพราะเมื่อแรกเสวยราชย์พม่ายังหวังปราบปรามไทย
ให้อยู่ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ผู้เขียนพระราชพงศาวดารได้กล่าว
ไว้ว่า

(๑๑) ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๘ (โรงพิมพ์ศรีหงส์ ๒๔๗๐) หน้า ๑๒๘, ๑๓๖ (๑๑)

“พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชรำพึงถึงพระไตรปิฎกธรรม อันเป็นมูลรากแห่งพระปริยัติศาสนา ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นอันมากให้เป็นค่าจ้างลานจารึกพระไตรปิฎกลงลาน แต่บรรดามีฉบับในที่ใดๆ ที่เป็นอักษรลาวอักษรรามัญก็ให้ชำระแปลงออกเป็นอักษรขอม สร้างขึ้นไว้ในตู้ณ หอพระมณเฑียรธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุกๆ พระอารามหลวงตามความปรารถนา

“จึงจมนไวยวรรณารถกราบทูลว่า พระไตรปิฎกซึ่งทรงพระราชศรัทธาสร้างขึ้นไว้ทุกวันนี้ อักษรขบทยัญญะดกวิปลาสอยู่แต่ฉบับเดิมมา หากจะทำนุบำรุงดกแต่มีดัดแปลงให้ถูกต้องบริบูรณ์ขึ้นมิได้ ครั้นทรงสดับจึงทรงพระปรารภว่า พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อแลผิดเพี้ยนพิปลาสอยู่เป็นอันมากฉะนั้น จะเป็นคัมภีร์พระศาสนากระไรได้ อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกมีอยู่ทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านั้นแล้วเห็นว่าพระปริยัติศาสนาและปฏิบัติศาสนาและปฏิบัติเวทศาสนาจะเสื่อมสูญเป็นอันเร็วนัก สัตว์โลกทั้งปวงจะหาพึ่งบมิได้ในอนาคตภายหน้า ควรจะทะนุบำรุงพระบรรพตศาสนาไว้ให้ถาวรวัฒนาการ เป็นประโยชน์แก่เทพตามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเป็นทางพระโพธิญาณบารมี...” (๑๒)

จึงทรงเรียกประชุมพระราชวงศานุวงศ์ มีสมเด็จพระบวรราชเจ้าในรัชกาลนั้นเป็นประธานในพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท อาราธนาสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะ ฯลฯ

(๑๒) พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๔๗๘ หน้า ๑๖๐-๑๗๒

๑๐๐ รูป มารับพระราชทานนั้น แล้วตรัสถามพระสงฆ์ถึงภาวะแห่งพระไตรปิฎก เมื่อได้ความว่าพิรุณบกพร่อง จึงมีพระราชดำรัสให้จัดการทำสังคายนา ณ วัดนิพพานาราม (วัดมหาธาตุ) ซึ่งพระราชทานนามใหม่ในโอกาสนั้นว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม” ทรงบริจาคพระราชทรัพย์แจกจ่าย เกณฑ์พระราชวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ทำสำรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ซึ่งมาชำระพระไตรปิฎกทั้งเช้าเพลเวลาละ ๔๓๖ สำรับ

การสังคายนาได้เริ่ม ณ วัน ๔ ๑๕ ๑๒ ค่ำ เวลา ๑๕ น. เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนราชอิสริยยศสู่พระอุโบสถวัดนั้น พระพิมพ์มณฑลธรรมอ่านประกาศพระราชกระแสในการสังคายนา ซึ่งนับเป็นลำดับที่ ๕ ต่อจากปฐมสังคายนาที่สถิตินคคหากรุงราชคฤห์ในมัธยมประเทศ แบ่งพระสงฆ์เป็น ๔ กอง คือชำระพระวินัย ๑ พระสูตร ๑ พระอภิธรรม ๑ พระสัทธาวินัย ๑ แต่ละกองตั้งอยู่ต่างแห่งกันในบริเวณวัดนั้น พระราชทานปากไถ่หมึกหรรดาลครบทุกองค์ ทรงพระราชศรัทธาเสด็จไปถวายอาหารด้วยพระองค์เองทุกวัน ๆ ละ ๒ เวลา เวลาเย็นถวายอัฐิฐานรูปเทียนเป็นนิตย์ทุกวัน ครบ ๕ เดือนจึงสำเร็จ พระราชทานพระราชทรัพย์จ้างช่างคฤห์สี่และพระสงฆ์สามเณรให้จารึกพระไตรปิฎกซึ่งชำระแล้วลงในใบลานเย็บเป็นคัมภีร์ ๆ หนึ่ง ๆ มีปกปิดทองทั้งหน้าหลังและกรอบเรียกว่าฉบับทองห่อด้วยผ้ายกเชือกมัดติดด้วยไหมเบญจพรรณมีสลากงาแกะเป็นลวดลายเส้นหมึกและสลากทองเป็นตัวอักษรบอกชื่อคัมภีร์ เมื่อเสร็จทุกคัมภีร์แล้วทรงฉลองเป็นมหกรรม บรรดาผู้มหนาททั้งพระสงฆ์ทั้ง

คฤหบดีได้รับพระราชทานสิ่งของตอบแทนตามฐานานุรูป พระไตรปิฎกฉบับหลวงนี้โปรดให้ประดิษฐานไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ในระหว่างที่มงานฉลองนี้ พลตบหนหลังคาหอพระมณเฑียรธรรมไฟติดไหม้ขึ้นทั้ง ๆ ที่หอนอยู่กลางสระ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมสระสร้างมณฑปใหม่ลาดด้วยแผ่นเงินดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นโอกาสที่ได้ก่อฐานสูงล้อมรอบในมณฑปไว้พระไตรปิฎกสำรับนอก ส่วนที่เรียกว่าหอพระมณเฑียรธรรมทุกวันนี้ที่พินาลังนั้น เป็นของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างขึ้นไว้พระไตรปิฎกฉบับครูเดิมและเป็นที่พักสำหรับราชบัณฑิตบอกหนังสือแก่พระนักเรียน

พระไตรปิฎกรัชกาลที่ ๑ นี้ได้เป็นแม่ฉบับสำหรับตรวจสอบต่อมาในการพิมพ์เป็นอักษรไทยเมื่อรัชกาลที่ห้าซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์พิมพ์ขึ้นเป็นสมุด และต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงบริจาคนำอีกในการพิมพ์สนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชในคราวถวายพระเพลิงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นหนังสือยกแปดประมาณเล่มละ ๕๐๐ หน้ารวม ๔๕ เล่ม และในการพิมพ์นี้ ในรัชกาลที่ห้าก็ พระเถรานุเถระได้ช่วยกันสอบทานและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบรรดาที่มีในนานาประเทศนอกเมืองไทย เช่นในประเทศลังกาและพม่า กับฉบับที่เขาสอบเทียบไว้โดยหลักอันรอบคอบในประเทศอังกฤษของสมาคมบาลีปกรณ์แห่งกรุงลอนดอน

ในประกาศที่พระพิมลธรรมอ่านในพระอุโบสถวัดนิพพานารามเมื่อวันเริ่มสังคายนานั้น ความข้างท้ายกล่าวชักชวนความช่วยเหลือจาก “เทพเจ้าทั้งปวง....และท่านผู้เป็นสัมมาทิฐิไตรปิฎกธราจารย์....อันเป็นครูพุทธศาสนายแต่ก่อนนั้น จงเห็นแก่พระพุทธศาสนา มาช่วยอาตมภาพทั้งปวงผู้เป็นศิษย์ให้มีสติปัญญา บันดาลให้เห็นคล่องต้องตามพระไตรปิฎกให้บริบูรณ์ไว้จะได้เป็นทพแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง...” ประกาศนี้แสดงความห่วงใยของท่านผู้ใหญ่ในความถาวรของพุทธศาสนาซึ่งเป็นมรดกฝ่ายสงฆ์ ถ้าเรากันคิดว่าต่อไปเราจะเห็นได้ว่าทางฝ่ายบ้านเมืองก็ห่วงเรื่องนอญมากดุจกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เมื่อได้ทรงประดิษฐานพระไตรปิฎกไว้ในฐานที่มั่นคงด้วยการสังคายนาครั้งนั้นแล้ว หาได้ทรงนั่งนอนพระราชหฤทัยไม่ ทรงดำเนิการหลายอย่างเพื่อให้พุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์บรรพชิตประพฤติกัลยพระบรมพุทโธวาท พระราชทานความสนับสนุนแก่คณะสงฆ์ในอันที่จะรักษาระเบียบพระวินัยให้บริสุทธิ์ ดังจะขอยกตัวอย่างแห่งพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติในทางสนับสนุนพุทธศาสนาไว้บ้างในทนต์ต่อไปนี้

ทรงสนับสนุนสมณปฏิบัติ

ในปีแรกแห่งรัชกาล (เสวยราชย์ได้เพียง ๕ เดือน) ทรงออก “กฎหมายพระสงฆ์” ฉบับ ๑ กฎหมายชนิดนี้ไม่ปรากฏว่าได้เคยออกใช้ในเวลาใดนอกจากในต้นรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงเทพฯ นี้ จึ่งจะขอกัดมาไว้ให้เห็นรูปร่างพอเป็นสังเขป -

“กฎให้ไว้แก่ข้าทูลออกทูลพระบาทผู้ใหญ่น้อยฝ่ายทหารพลเรือนฝ่ายหน้าฝ่ายใน ขอเฝ้าจำต่างกรมฯ พระราชวังบรรลณมณฑล

ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการ แลสังกะสีธรรมการราชาคณะพระสงฆ์เจ้า
อธิการอนุจร ฝ่ายคัมภีร์วิปัสสนาธุระอริยวาสคามวาสี นอกกรุงใน
กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาแลหัวเมืองเอกเมืองโทเมืองตรีเมืองจัตวา
ตะวันตกตะวันออกปากใต้ฝ่ายเหนือจงทั่ว

จึงพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทุกวัน
นี้มีพระราช ประนิทานปรากฏาพระโพธิญาณสัพัญประกอบด้วย
พระมหากรรณาญาณ หากตักเตือนพระทัยเป็นท่ามะดา กรรณาจะให้
เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง เสด็จออก ณ พระที่นั่งดุสิตา
มหาปราสาทโดยบุรพาภิมุขพร้อมด้วยอัครมหามนตรีกระวีชาติราชปโร
หิตาโหรราชบัณฑิตยเฝ้าพระบาทของกษมาศ ทรงพระราชวิจารณ์ญาณ
รำพึงถึงพระปริยัติศาสนา พระไตรปิฎกนี้เป็นต้นประนิบัติมกผลให้ได้
โลกียสมบัติโลกุตรสมบัติเพราะพระไตรปิฎก จึงมีพระราชโองการ
มาณะพระบันฑูลสุรสิงหนาทดำรงว่า

โดยดำแต่ให้มีพระธรรมเทศนาแลลำแดงพระธรรมเทศนาให้ธรรม
เป็นทานนั้น มีผลประเสริฐกว่าสรรพทานทั้งปวง ชื่อว่าให้พระนิพาน
เป็นทาน จนสมเด็จพระอัมรินทรราชาได้ทรงฟังแจ้งว่าผลานิสงเป็น
อันมากกราบทูลขอพรไว้ ให้พระพุทธองค์มีพระพุทธปฏิมาตรัสสั่งเป็น
พุทธบัญญัติไว้ให้ผู้สำแดงแลผู้มีพระธรรมเทศนาเป็นธรรมทานนั้น
อุทิศผลไปถึงสมเด็จพระอัมรินทรราชาเจ้า อนึ่งแม้ว่าผู้มีอิทธิฤทธิ์จะ
กระทำพันสกลขมกทวีปให้ราบเสมอดังน้ำกลองไชยเกร์แล้ว แลนิมนต์
พระอรหันต์เจ้านั่งแถวหนึ่ง พระอนาคาแถวหนึ่ง พระสักกิชาคาแถวหนึ่ง
พระโสดาแถวหนึ่ง มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธาน แน่นไปในสกล
ขมกทวีป แลถวายจตุบัตัจจานทั้งสี่ มีจีวรเนื้ออันละเอียดดุจดั่ง

ยอดดอองอันอ่อนนั้นก็ดี ผลานิสงส์ก็ได้เสมอเท่าให้มีธรรมเป็นทานครั้ง
หนึ่ง เหตุอัน^{๕๕} จึ่งทรงพระกรุณาแสวงหาอุบายที่จะให้สมณพราหมณ
เสนาบดีข้าราชการราษฎรทั้งปวง ให้ได้สมบัติทั้งสามประการ พ้นจาก
จตุรบาบทุกขแลสงสารโภย จึ่งทรงพระอนุเคราะห์ให้ข้าทูลอองทุลี
พระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยสมาทานพระไตรยสารนาคมศีลห้าศีลแปดศีลสิบ
ในสำนักพระสงฆ์ทุกวันทุกเวลาเป็นปฏิบัติบูชามหากุศลวิเศษประเสริฐ
กว่าอามิสบูชาจตุบัคจยทาน แม้จะถวายทานให้มากกราบทั่วถึง
พรหมโลกก็ได้เสมอเท่าพระราชกุศลปฏิบัติบูชา.....”

“กฎหมาย” อันนี้ได้คัดมาลงไว้ในที่นี้เกือบจะเต็มความ
เพื่อจะให้เห็นตัวอย่างแห่งการเขียนหนังสือในสมัยนั้นด้วย สรุป
ความได้ว่า มีพระราชกระแสให้นิยมการฟังธรรมยิ่งกว่าทำอามิส
ทาน เท่านั้น แต่ยังมีความต่อไปที่น่าจะสำเนียงอีกเป็นความรู้
ทางสังคมวิทยา

“แลทุกวันนี้ขอพระราชราษฎรทั้งปวงบาง บาง ให้มีพระมหา
เวศสันดรชาดกนี้ มิได้มีความสังเวทเลื่อมใสเป็นธรรมการวะ ฟังเอา
แต่ถ้อยคำตลกขะนองอันหาผลประโยชน์มิได้ พระสงฆ์ผู้สำแดงนั้น
บางจำพวกมิได้เล่าเรียนพระไตรยปิฎก ได้แต่เนื้อความแปลร้อยเป็น
กาพย์กลอน แล้วก็มาสำแดงถ้อยคำตลกขะนองหยาบช้ำ เทนแต่
ลาภสักการเลี้ยงชีวิต มิได้คิดที่จะร่ำเรียนสืบไป ทำให้พระศาสนา
พินเพื่อนเสื่อมสน ขวนกันประมาทในพระธรรมเทศนา.... ทรงพระ
กรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ให้สมเด็จพระสังฆราช
พระราชาคณะพระสงฆ์ฝ่ายปริยัตินักปราชราชบัณฑิตยให้พิจารณาค้น

ดูพระไตรปิฎกนั้นก็พบเหตุนั้นว่า ผู้สำแดงและผู้ฟังธรรมอันประมาท
กล่าวถ้อยคำตลกขบถของ เอาธรรมนั้นมากล่าวเป็นอธรรม โทษนั้นเป็น
ครุโทษอันใหญ่หลวงโดยอันต่ำไปแต่จะสำแดงธรรมด้วยเสียงอันเป็น
เสียงขบขันก็เป็นโทษ แลเอาธรรมมาผูกเป็นกาพย์กลอนพิจิตรด้วย
อักษรเป็นเพลงขบขันก็มีควร เหตุนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า...
สั่งว่า

แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ให้พระสงฆ์ผู้สำแดงพระธรรมเทศนา แล
ราษฎรผู้จะฟังพระมหาชาติชาดกนั้นสำแดงแลฟังแต่ตามวาระพระบาฬี
แลอรรถกถาฎีกาให้บริบูรณ์ด้วยผลอันสงนนั้น...

แลให้พระภิกษุสงฆ์เถรเถรฝ่ายคันถธุระวิปัสสนาธุระแลอนา
ประชาราษฎรทั้งปวงประพฤติดตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้ จงทุก
ประการ ถ้าพระสงฆ์เถรเถรแลอนาประชาราษฎรผู้ใดมิได้ประพฤติด
ตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้ จะเอาตัวผู้มิได้กระทำตามกฎหมายแลญาติ
โยมพระสงฆ์เถรเถรผู้นั้นเป็นโทษตามโทษานุโทษ "

พึงสังเกตว่าในปีถัดมาจะได้ทรงตรากฎเพิ่มเติมในเรื่อง
ลักษณะปฏิบัติทางศาสนานอกจากนี้จะได้สรุปความต่อไปนี้

กฎที่ ๒ (วัน ๒๕๖ คำ) สมรัทธาว่าบางหัวใหญ่รับเข้าของ
เงินทองอสังหาริมทรัพย์อันมาก ครั้นอสังหาริมทรัพย์ทางบ้านเมืองจะ
ต้องถูกริบทรัพย์ ก็ช่วยกันปกปิดไว้ จึงให้ห้ามมิให้สงฆ์รับฝาก
ทรัพย์สมบัติ หรือพัวพันกับเรื่องทรัพย์ของฆราวาส

กฎที่ ๓ (วัน ๕๕๖ คำ) ประการเหตุที่พระภิกษุอลัชชีมี
มหาดาเป็นต้น กิดกบฏต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงทรงสั่งว่า
ต่อไปให้เจ้าสำนักมีบัญญัติภิกษุที่อยู่ใต้บังคับบัญชาและมีหนังสือ
ประจำตัว

กฎที่ ๔ (วัน ๑๙ ค่ำ) ให้ราชาคณะอธิการทำบัญชี
หางว่าวสำหรับผู้อยู่ในบังคับบัญชาส่งส่งผลการนำขึ้นทูลเกล้า ฯ
ถวาย

กฎที่ ๕ (วัน ๑๙ ค่ำ) วางโทษอุกฤษฏ์แก่ผู้ปกปิดความ
ที่ตนต้องอาบัติปาราชิก

กฎที่ ๖ (วัน ๑๙ ค่ำ) ห้ามมิให้พระหาकिनจุจกกับ
ฆราวาส

กฎที่ ๗ (วัน ๒๑๑๒ ค่ำ) ห้ามมิให้นำข้ออันสงฆ์วิวาท
กันด้วยกิจพระวินัยมากราบบังคมทูลข้ามหน้าสมเด็จพระสังฆราช
เหตุเกิดด้วยพระราชาคณะแย่งกันเรื่องเขตวัดรับภิกษุ

กฎที่ ๘ (วัน ๔๑๓ ค่ำ) ปีระกา พ.ศ. ๒๓๓๒ ออก
จะเป็นกฎสำคัญวางหลักว่าคนชนิดใดเป็นอลัชชี และมีแนว
แก้ไขกว้างขวาง นำคัมมาอ่านกันในที่นอก เพื่อผู้ศึกษาประวัติ-
ศาสตร์จะได้อ่านทราบวาระดับของการปฏิบัติธรรมวินัยของสงฆ์
และระดับของความประพฤติธรรมของฆราวาสเป็นอย่างไรใน
สมัยนั้น ดังต่อไปนี้

“แลทุกวันนี้เห็นฝ่ายพระพุทธจักรวางมือเสีย ประการหนึ่ง
เข้าใจว่าศาสนาถึงเพียงนี้แล้ว (ไม่) เหนจะบำรุงให้วัฒนาขึ้นได้ จึง
มิได้ระวังระไวว่ากล่าวกัน ให้เกิดมทาใจรปล้นทำลายพระศาสนา ทั้ง
สมณะแลสามเณรมิได้รับการพระจัดอุปการียสฤทธิลร่ำเรียนทุระทั้งสอง
ประการ แลชวนกันเที่ยวเข้าร้านตลาดคู้สึกา มีอาการกิริยานุ่งท่ม
เคิรเทิรหย่างฆะราวาสมิได้สำรวมรักษาคินทริย ทมิเปนที่เลื่อมใสศรัทธา

แก้ทายก แลเที่ยวดูโชนทนต์ลคอนพ้อนขับ แลเล่นหมากรุกสกาพนัน
ทั้งปวง แลคบคิดกันกับกระหัดชายหญิงเล่นเบี้ย หย่างสมณะสามเณร
วัดบางว่าคบกระหัดชายหญิงสิบเบดคน ๆ คบสมณะสามเณรเล่นเบี้ย
ขอกล่าวเป่าร้องรับเงินทองเข้าปลาอาหารทั้งปวงมาเลี้ยงชีวิต แล

สมณะ } ทำการขบรวาดให้ดอกไม้ผลไม้อสิ่งของทวังามิตแก่ชะรวาษ
สาร }
แลผูกพันเรียกชะรวาษหญิงชายเป็น พ่อแม่ } เลี้ยงพี่เลี้ยงน้องเลี้ยง

แลคำรบขนบขอบกายวาจาแก่ชะรวาษหย่างว่าทาทาษา แลขอ
ให้น้ำมนต์ด้ายมงคลสุทเป็นต้นแก่ชะรวาษหญิงชายที่ทาบัญยามิได้
ก็ผูกพันเสนาหาแทนแก่หน้าอมิตให้อาหารผลาผลเป็นต้น บำเรอแก่
หมู่ภิกษุบาปอลชี ได้ชื่อว่าให้กำลังแก่ภิกษุลามกอันกระทำอะเนสยะ
กุละโทศกประทศร้ายกรกุญชะรวาษ บันดาทานจะมีผลมากกระทำ
ให้หาผลมิได้ เพราะเหตุด้วยทำทานหาเป็นทานเจตนาแท้ไม่ ให้หย่างนี้
ชื่อว่าหมู่อลชี ๆ ภิกษุบาปมีน้ำใจทำลายพระศาสนาแลฝ่ายชะรวาษสีกา
ก็คั่นเคยนำเอาอมิตอาหารเป็นต้นออกมาบำเรอภิกษุสามเณรบาปอลชี
นั่งในกุฎที่กำบังอันควรจะเกี้ยวพาทย์ยกหยอกสำส่นกายกระทำเมถุน
ธรรมได้นั้น ฝ่ายภิกษุสามเณรบาปลามกครั้นคั่นเคยเข้ากับสีกาแล้วก็
เข้าบ้านนอนบ้านผิดเพลาราตรี พุดจาสิการุષีก็มีความเสน่หารักใคร่
ทั้งสองฝ่าย สำส่นกายกระทำเมถุนธรรมเป็นปราชิต แลลึงคเณรไทย
สังวาชเป็นครูโศทห้ามบัพชาอุปสมบท จะบวคมิเป็นภิกษุสามเณร
เลย ...”

ต่อไปนี่ยกตัวอย่างภิกษุอลชีชะระบุขอมารายด้วยกันโดย
มากมีผิดด้วยเรื่องปฐุมปราชิต

ข้อความข้างบนบรรยายความเสื่อมของสงฆ์และมหาชน
ในทางศาสนา อ่านต่อไปในกฎที่โปรดเกล้าฯ ให้ตราขึ้นครั้งนั้น
จะได้เห็นว่าทรงแก้ด้วยวิธีต่าง ๆ ด้วยความเพ่งพินิจต่อเรื่องอย่าง
ละเอียดสอให้เห็นว่าเอาพระราชหฤทัยใส่ในปัญหาเหล่านั้นจริง ๆ
เพื่อให้พระและภิกษุอื่นเป็นประชาชนของพระองค์มีหลักธรรม
ความประพฤติดีขึ้น ในกฎฉบับนี้ทรงสั่งว่า พระเณรที่เก็บเงินไว้
กับตัวผิดชาตปรชตศีลให้ทำโทษด้วยการไปแผ้วถางวัดให้เตียน
พระเณรที่หย่อนในวัตรปฏิบัติหรือไม่ระวังมารยาทในเวลาออก
นอกวัดให้สั่งสอนให้วางตัวให้เป็นสมณสาธูป ให้มีระเบียบบงโบสถ์
ทุกวัน เพื่อวินัยและอธิปไตยพระที่ผิดถึงอุกฤษฏโทษ
เป็นปราชิกต้องบังคับให้สึกจากสมณเพศ ห้ามพวกขมิให้เข้า
ไปอยู่ในวัดอย่างเด็ดขาด ให้มุลนายบิณฑามารดาของหญิงทั้งปวง
หมั่นตรวจตราว่ากล่าวหญิงที่อยู่ในปกครองของตนมิให้ไปคบรัก
ใคร่กับพระเณรในวัด ผู้ใดละเมิดมีผิดทั้งเฉพาะตัว ทั้งผิดถึงผู้
ปกครองบิณฑามารดาด้วย^(๑๓)

การเสด็จผู้ประพฤติชั่วในศาสนาถึงที่สุดเมื่อปีระกา
พ.ศ. ๒๓๔๔ ซึ่งปรากฏตามกฎพระสงฆ์ ฉบับที่ ๑๐ (วัน ๓๑ ๑๓
ค่ำ) อันเป็นฉบับสุดท้ายที่ทรงตราขึ้นไว้ จะได้คัดความบางตอน
มาลงในที่นี้ดังต่อไปนี้

“สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพุทธเจ้าอยู่หัว.....ตั้ง
พระทัยทรงพระราชศรัทธาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริบูรณ์ไป

(๑๓) ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์การเมือง เล่ม ๓
หน้า ๑ ไป

ด้วยรัศมีแก้วทั้งสาม กล่าวคือ พระพุทธรัตน พระธรรมรัตน พระสงฆ
 รัตนให้เป็นเนืองนาบุญอันประเสริฐแก่สัปรุชทายกทั้งปวง บัดนี้พระสงฆ
 อันนับเข้าในพระพุทธชินโนรศมิได้มีหิริโอตตัปปะ คบหากันทำอุลามก
 เปนอลัชชีภิกษุ คือเสพสุรายาเมาน้ำตานข่มแลฉนโภชนาหารของกัศ
 ของเคี้ยวเพลาปฉาพัท แลในราตรีก็มีบ้าง ลางเหล่าเอาผ้าพาดบาตร
 เหลกไปขายแลกล่าเล่นเบี้ยเสีย มิได้ครองไตรจีวรกระทำจอมปลอม
 เหมือนสามเณร ไม่ได้ปลงผมโกนหนึ่งข้างสองข้างบ้าง เทียวกลางวัน
 กลางคืน ดูโขมยหนังหุ่นลคอนเบียดเสียดอุบาสกสักกาพูดจาตะลอกคนอง
 เฮฮาหยาบเข้าธารุณ ลางเหล่าเห็นชายเด็กลูกข้าราชการอนาประชา-
 ราชฎรรูปร่างหมดหน้า ก็พูดจาเกลี้ยกล่อมชักชวนไปไว้แล้วกอดจูบ
 หลับนอนเคล้าคลั่ง ไปไหนเอาไปด้วย แต่งตัวเด็กโออวดปะกวดกัน
 เรียกว่าลูกสวาคี ลูกสุคติ ตรียตราณิงรัต ยานัด ก็มีบ้าง ช่วชิง
 กันทั้งหาพยาบาทจนเกิดวิวาทตีรันกันตายด้วยไม้กะบองชั้น พิจารณา
 ได้ตัวมารับเป็นสัจได้ไม้กะบองชั้นเป็นหลายอัน ลางพวกเหินสลุปกำปั่น
 เหน้สำเภาจีนเข้ามาก็ขึ้นเที่ยวบนสำเภาชุกชนซื้อหาของเล่นปนละवल
 จีนจามฝารังให้เคียดรณิครนธดุษั้นก็มีบ้าง ลางพวกก็เที่ยวซื้อผ้าแพร
 พรณในพ่วงแพแลร้านแขกจีนเอาไปเย็บย้อมเป็นผ้าภาคผ้าจีวรผ้าสบง
 ผ้าสไบผ้ากราบพระผ้ารัตคคผ้าอังสะ กระทำเป็นศรีเสดศรีชมภูนึ่ง
 ครองให้ต้องอาบดเป็นมหานิดสักคึกทุกครั้ง ลางพวกก็นุ่งแดงห่มแดง
 ลางพวกก็นุ่งห่มเป็นแต่ศรีกรำกรุ่นอำปลัง คาคตรัตคคบ้างไม่คาคตรัตคค
 บ้าง คลุมศีรษะบุบหู้ ดอกไม้ห้อยหู่เค้กรัดกรายตามกันดูจขะราวาช
 ลางจำพวกขึ้นพระพุทธบาทเดินทางคาคกะตุตโภกประเจียดถือดาบ
 กระบี่กฤษดจพวกโจร ถึงพระพุทธบาทแล้วคุมกันเป็นพวกๆ กลางวัน

เข้าถ้ำร้องลั่นคอนลำนำหยอกกลิ้งก่า กลางคืนก็คลุ่มตีตะตามกันตัวร้อง
ปรบไ้ค้ดจขะราวาช ลางจำพวกเปนนักสวดสัปรุขทายกนิมนสวดพระ
มาลัย ไม่สวดต้องตามเนื้อความพระบาท ต้องเปนนำนำแขกจันญวน
มอญฝารัง แล้วฉันทาคูเปี้ยกแกงบวดเมี่ยงช่มเมี่ยงไบกล้วยอ้อยก็มีบ้าง
แลซงพระสงฆสามเณรกระทำจุลาจลเปนนมหาโจรปล้นพระสาสนาดังนี้
เพราะพระสงฆราชาคณะถาณานุกรมเจ้าอธิการละเมินเลียบ มิได้ดูแล
กำชับห้ามปราม

“บัดนี้ให้พระราชคณะถาณานุกรมสังกะริยธรรมการราช
บัณฑิตยพร้อมกันชำระพระสงฆซึ่งเป็นอลัชชัยภิกษุ พิจารณารับเป็น
สัจ ให้พระราชทานผ้าขาวสักออกเสียจากพระสาสนา เปนคนร่อย
ยุ่สับแปดคักแขนเป็นไพร่หลวงใช้ราชการที่หนัก หวังมิให้ดูเยี่ยง
อย่างกัน” (๑๔)

ทรงกวัดขันศีลธรรมข้าราชการและพลเมือง

นอกจาก “กฎหมายพระสงฆ” ซึ่งทรงมุ่งจะกวัดขันให้
พระเณรมีศีลวัตรอันงดงามแล้ว ยังได้ทรงพยายามกวัดขันฝ่าย
ข้าราชการและพลเมืองให้บำเพ็ญตนเป็นพุทธศาสนิกศนิกทศอกเป็น
อเนกปริยาย ดังจะเห็นได้จาก “พระราชกำหนดที่จะนำมาอ้าง
ต่อไปน ๒ ฉบับ -

“ด้วยสมเด็จพระมณาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว....ดำรัส
เหนือเกล้าฯสั่งว่า บันดาเสวกามาตราขบรรพสัตัวฝ่ายหน้าแลท้าวนาง
ชะแม่พระสนมกำนันทนายเรือนจำไซลอน แลข้าหลวงกรมพระราชวัง
บวรฯข้าเจ้าต่างกรมแลหากรมมิได้ผู้รักษาเมืองกรมการทั้งปวง ให้
ตั้งตำรงจิตรอยู่ในคตศีธรรมทั้งสี่แลรักษาศีลสัจนั้นให้บริสุทธิ์ก็จะเป็นที่

(๑๔) กฎหมายพระสงฆ ๑๐ ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๓ หน้า ๕๐

ตั้งแห่งกองการกุศลทั้งปวง ก็จะมีสุขประโยชน์ในอิทธโลกยแล
 ปรโลกย แลมาบัดนี้คบกันเล่นเบี้ยบ่อนเป็นพาลทุจริต มิได้เกรงบาป
 ลอยบาปทุกข์โทษในประจุบันก็มี ครั้นสิ้นชีวิตไปแล้วก็จะไปทนทุกข์
 เวทนาอยู่ในรณนั้นช้านาน ประการหนึ่งแต่ก่อนก็มีพระราชกำหนด
 ห้ามไว้ว่า ถ้าผู้ใดเสพสุราเหล้าเบี้ยบ่อนให้ลงพระราชอาญาเขี่ยน
 สามยก ถอดออกเสียจากราชการเอาตัวเป็นไพร่ ฝ่ายข้าทูลลอองฯ
 คนเก่าก็มีฟังพระราชกำหนดห้าม ข้าราชการคนใหม่ยังมิได้แจ้ง จึง
 ทรงพระกรุณาตรัสสั่งว่า

ตั้งแต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดยังเสพสุราเหล้าเบี้ยบ่อนแทงกำ
 ในสถานที่แห่งใด ๆ ก็ดี มีผู้ฟ้องร้องว่ากล่าวพิจารณาเป็นสัจ จะให้ลง
 พระราชอาญาเขี่ยนสามยก เพิ่มโทษเข้าอีก จะสักก็กลัวไว้ที่หน้าผาก
 ฝ่ายนายบ่อนหัวเบี้ยไทยจีนเป็นใจให้เข้าเหล้าแลทอดรอง จะเอาตัวนาย
 บ่อนหัวเบี้ยลงพระราชอาญาเขี่ยน ๓๐ ที่ตามโทษานุโทษ” (วัน

๒๖๔ ค่ำ ๒๓๒๕)^(๑๕)

อีกฉบับหนึ่งนำรู้ในทางนี้เหมือนกัน กล่าวว่า -

“ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทุกวันนี้ ทรงพระมหา
 กรรณาท่านุบำรุงสัตว์โลกทั้งปวงให้ตั้งอยู่ในศีลสุจริตแลพระวรพุทธ
 ศาสนาวัตนารุ่งเรืองสืบไป แลทรงพระราชศัทธาบำดีสังฆารณด้วย
 พระหัตถ์ข้าง ให้ข้าทูลลอองทูลพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยไปปฏิบัติสังฆารณพระ
 พุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์วัดวาอารามบ้าง ลงรักปิดทองรุ่งเรืองให้
 เป็นที่ไหว้บูชาแก่เทพามนุษย์ทั้งปวงเป็นอันมากเพื่อจะให้เป็นอุปนิสัย
 ประจักษ์แก่พระพุทธานุภาพบ่ดเจกมอริหัตถม พ้นจากสงสารจตุราบาย

(๑๕) พระราชกำหนด ๒ ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๓ หน้า ๓๑๕

อารามเจดีย์ถ่านทั้งปวงรุ่งเรืองกว่าแต่ก่อน ฝ่ายลูกขุนณศาลาพร้อมกัน
กราบทูลพระกรุณาว่า ทุกวันนี้มีผู้ร้ายกระทำอันร้ายลอกทองพระทำลาย
พระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์พระบดชูกษมขึ้นเป็นอันมาก จึงมีพระ
ราชโองการมานพระบันทูลดำทรงแท้เนื้อเกล้าส่งว่า

.....

แต่นี้สืบไปให้กรมพระนครบาลแลเจ้าเมืองกรมการจัดแจงตรวจ
กระเวนตามอำเภอ คอยจับตัวผู้ร้ายซึ่งทำอันร้ายพระพุทธรูปพระสถูป
พระเจดีย์ได้ แลอารามใดไกลบ้านให้พันนายบ้านจัดแจงลูกบ้าน
ซึ่งใกล้อารามนั้นคอยจับกุมเอาตัวผู้ร้ายซึ่งทำอันร้าย....เอาตัวมาส่ง
ยังกรมพระนครบาลแลเจ้าเมืองกรมการกระทำโทษตามพระอาการ
ผู้ร้ายจึงจะเขตหลาบ..... (๑๖)

ทรงปฏิบัติและศึกษาศิลกรรม

ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ทรงปฏิบัติ
กิจวัตรทางศาสนาด้วยการทรงสวดมนต์เพี้ยงทานวิสาสะกับพระ-
สงฆ์เป็นนิตย์ เวลาเช้าเสด็จออกทรงบาตร แล้วถวายภัตตาหาร
เลี้ยงพระฉันเวย เวลาค่ำเสวยพระกระยาหารแล้วเสด็จออกท้อง
พระโรงทรงสดับพระธรรมเทศนาภักดิ์หนึ่ง จึงปรากฏความ
เนื่องๆ ว่า เมื่อได้เสด็จออกถวายภัตตาหารแก่พระแล้วเสด็จขึ้น
ยังได้ตรัสให้จางวางมหาดเล็กหรืออาลักษณ์เชิญพระราชกระแส
ทรงสงสัยในปัญหาธรรมไปเผด็จพระราชอาณัติเปรียญเป็น
ทำนองพระราชปุจฉาให้ท่านแก้ถวายเนื่องๆ เช่นรายหนึ่งมีบทก
ไว้ว่า

“.....ผู้มีศรัทธาแต่ก่อนถวายส่วยสัปดาห์นาคาค่าที่เรือกสวน
ไร่นา อุทิศเป็นกัลปนาบชาไว้เป็นของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
สำหรับอารามใดๆ ก็ได้ บัดนี้พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ วัดวาอาราม
ทั้งปวงก็ยับเยินสาบสูญไปเป็นอันมาก แลพระธรรมพระสงฆ์ผู้รักษา
พยานาก็หาไม่ได้ ยิ่งแต่ค่าเรือกสวนไร่นาส่วยสัปดาห์นาคานั้น ชอบ
จะเอาของนั้นไปกระทำประการใดจึงจะสมควรหาโทษมิได้ ถ้าจะเอา
ทรัพย์สินของนั้นมาสร้างพระไตรปิฎกแลจะทำการบูชาพระพุทธบาท
มหาเจดีย์ฐานนั้นจะควรหรือสมควรประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราช
พระราชาคณะทั้งปวงวิจฉินามาให้แจ้ง

พระสงฆ์ถวายวิสัชนาว่า ผลประโยชน์ของวัดที่ “ เรี้ยวมา ”
(ซึ่งน่าจะเข้าใจว่าท่านเพ่งเล็งถึงวัดร้างทางกรุงเก่าซึ่งยับเยินไป
มากในสมัยนั้น) จะเอาไปบำรุงต่างวัดก็ไม่ถูก แต่เมื่อไม่มีเจ้าของที่
จะรับประโยชน์นั้นๆ แล้ว หากวัดนั้นๆยังมีพระพุทธรูปอยู่ควรอาราธ-
นาลงมาปฏิสังขรณ์ (พึงสังเกตคำว่า “ ลงมา ”) ถ้าพระพุทธรูป
ใหญ่โตนัก...ให้เอาทรัพย์สินนั้นไปจำหน่ายเป็นสัมภาระซื้อไม้ซื้อจากซึ่ง
จะเป็นร่มพอกที่จะทำได้ หรือจะสร้างพระไตรปิฎก ก็ให้อุทิศถวาย
ไว้สำหรับอารามนั้น ” (๑๓)

พระราชปณิธานอันทรงตั้งไปยังพระสงฆ์แต่ปีแรกๆ แห่ง
รัชกาล แล้วยังปรากฏว่าได้ทรง “ อาราธนา ” พระพุทธรูปจาก
เมืองร้างทางเหนือ เช่น สุโขทัยและพระนครศรีอยุธยาลงมา
ประดิษฐานไว้ในพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ เป็นหลายองค์
เช่นพระศรีสากยมุนีที่วัดสุทัศน์ และพระพุทธรูปที่วัดพระเชตุพน
เป็นต้นดังจะกล่าวต่อไป

พระราชปณิธานอีกข้อหนึ่ง แสดงว่าพระองค์มิได้ถือเคร่งครัดในเรื่องบัญญัติอันตรธานที่คนโบราณเชื่อกันนัก มีความว่า

“.....สมเด็จพระพุทธเจ้ากำหนดพระพุทธศาสนาไว้ ๕๐๐๐ พระวัสสา แลเมื่อครบ ๕๐๐๐ พระวัสสา พระบรมธาตุเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ก็สิ้นกาลกำหนดพระศาสนาแล้ว แลพระพุทธรูปพระสกลุปะเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์ แลพระเจดีย์ฐานอันใด ๆ ซึ่งยังปรากฏอยู่ (คนโบราณไม่กล่าวไว้เลยว่าจะยังปรากฏอยู่) มีผู้กระทำประทุษร้ายนั้นจะมีบาปจะมีโทษหรือหามิได้” พระสงฆ์ทูลตอบว่า

“.....เมื่อวันสิ้น ๕๐๐๐ พระวัสสา อันว่าพระพุทธรูปพระสกลุปะเจดีย์พระเจดีย์ฐานทั้งปวงนั้น ก็อันตรธานสาบสูญโดยอนุกรมลำดับกันไปตราบเท่าสิ้น ๕๐๐๐ พระวัสสา ถ้าเจดีย์ฐานอันใดยังเหลืออยู่ ก็สิ้นพุทธบัญญัติแล้ว เปนเจดีย์ฐานมันอกพระพุทธบัญญัติ แลเจดีย์ฐานอันเหลืออยู่นั้นก็น้อยนัก มนุษย์ทั้งปวงก็มิได้รู้เห็นว่าเป็นเจดีย์ฐาน เหตุว่าเทวดาบรรดาเลียบบังให้รักษาดูด้วยกัณฐีแลต้นไม้ลดาวลีอันประกอบด้วยหนามประสงค่ว่าจะมีให้มนุษย์เข้าไปกระทำลามกได้ ถ้าเป็นผู้มีบุญมีวาสนารู้เห็นว่าที่เจดีย์ฐาน แลไปกระทำสักการบูชาด้วยกุศลเจตนา ก็ได้อานิสงฆ์เป็นอันมาก” (๑๘)

น่าหนักกว่าคำวิสัยของพระผู้เป็นเจ้าอย่างนี้ จะเป็นทีพอแก่พระวิจารณ์ญาณของพระองค์สักเพียงไร

นวนกรรมทางศาสนา

หลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเน้นให้ชำระจิตใจให้ผ่องแผ้วและให้ประพฤติดุขด้วยกายวาจาใจเป็นข้อใหญ่ แต่ในฐานะที่ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชองค์ที่ทรงมีพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่นนวนกรรมทางวัดอันเป็นโอกาสที่จะได้ทรงส่งเสริมศิลปของชาติอีกด้วย ฉะนั้นจึงได้ทรงเพ่งเล็งในทางนวนกรรมเป็นอันมากตลอดเวลา ๒๗ ปีกว่า ๆ แห่งรัชกาลของพระองค์ เริ่มต้นด้วยการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพุทธาวาสภายในพระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้นพร้อมกันใน พ.ศ. ๒๓๒๕ อันเป็นปีแรกที่ได้เสวยราชย์ ตามพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า “ได้สร้างพร้อมทั้งพระอุโบสถพระเจดีย์วิหารและศาลารายเป็นหลายหลัง ให้ขุดสระน้ำทำหอไตรลงกลางสระหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่าหอพระมนเทียรธรรมเป็นที่ไว้ตั้งพระไตรปิฎก” และโปรดให้เชิญพระเทพบิดรคือพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (อยู่ทอง) มาแปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินปิดทองประดิษฐานไว้ในพระวิหารซึ่งได้นามว่าวิหารพระเทพบิดร โปรดให้เชิญพระแก้วมรกตซึ่งเชิญลงมาจากเวียงจันทน์และพักไว้ในพระราชวังเดิมฝั่งธนบุรีแต่ในรัชกาลก่อนแต่เป็นกระบวนมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดนี้ และโปรดให้นิมิตต์พระราชอาคันตุกะมาประชุมผูกพัทธสีมาแล้วพระราชทานนามวัดว่า “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ใช้เป็นที่ประชุมราชการสำคัญ เช่นการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

การนวกรรมสำคัญมากอีกรายหนึ่ง คือการสร้างวัดพระเชตุพนลงในวัดเดิมชื่อว่าวัดโพธิ์ซึ่งชำรุดทรุดโทรมเกือบจะร้างอยู่แล้ว ที่เลือกวันสร้างเป็นการใหญ่ก็คงเป็นด้วยเหตุเป็นวัดอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง การสร้างวัดนี้เป็นการใหญ่กินเวลาหลายปีกว่าจะเสร็จ เริ่มต้นด้วยถมที่ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ ต่อมาอีก ๔ ปี (๒๓๓๖) ลงมือปฏิสังขรณ์ก่อสร้าง ในชั้นนั้นมพระอุโบสถพระระเบียงสองชั้นและวิหารทิศทั้งสี่ ถึง พ.ศ. ๒๓๓๗ โปรดให้ชะลอพระพุทธรูปปฏิมากร “พระศรีสรรเพชญ์” ลงมาจากกรุงศรีอยุธยา พระพุทธรูปองค์นี้เคยเป็นพระประธานในวัดนามเดียวกันอันเป็นวัดภายในพระราชวังทำนองวัดพระศรีรัตนศาสดารามของกรุงเทพฯ ฉะนั้น แต่ปรากฏว่าถูกลอกทองเผาผลาญมาแล้วยับเยินชำรุดวิหารพังทลายด้วย จึงทรงปรึกษาพระเถรานุเถระว่าจะทำอย่างไรดีจึงจะถูกต้อง ท่านถวายวิสัชนาว่าการที่จะยวบพระพุทธรูปเดิมแล้วหล่อขึ้นใหม่นั้นไม่ชอบด้วยหลักการ จึงโปรดให้เชิญขนตงไว้บนฐานพระเจดีย์แล้วก่อพระเจดีย์ล้อมรอบทับองค์พระไว้ ส่วนพระประธานนั้นเชิญมาจากวัดศาลาสี่หน้า (เดิมนั้นเรียกวัดคูหาสวรรค์) ธนบุรี ถวายพระนามว่า “พระพุทธรเทวปฏิมากร” เชิญพระพุทธรูปขึ้นมาแต่่วัดพระศรีสรรเพชญ์ในอยุธยามาไว้ในวิหารทิศด้านตะวันออกถวายพระนามว่า “พระโลกนาถ” เชิญพระพุทธรูปทองเหลืองทองสัมฤทธิ์มาแต่พิษณุโลกสุโขทัยสวรรคโลกลพบุรีอยุธยา รวม ๑๒๔๘ พระองค์ลงมาให้ช่างหล่อต่อพระอวयวที่ชำรุดแปลงพระพักตร์ให้งดงามแล้วประดิษฐานไว้ในพระระเบียงสองชั้นรอบพระอุโบสถ

ฝาผนังแห่งอาคารทั้งหลายเหล่านี้เขียนภาพต่าง ๆ ตั้งระบุไว้ในจารึก^(๑๕) ซึ่งประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศด้านตะวันออกทุกวันนี้ เมื่อการก่อสร้างสำเร็จลงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการฉลองมโหฬาร สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ข้างท้ายแห่งจารึกที่กล่าวถึงนี้มีความว่า “ซึ่งทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งนี้ ใช้พระทัยจะปรากฏนามสมบัติบรมจักร จุลจักร ท้าวพญาสามลราชและสมบัติอินทรพรหมหามิได้ ตั้งพระทัยหมายมั่นพระบรมโพธิญาณในอนาคตกาล จะรื้อสัตว์ให้พ้นจากสงสารทุกข์ และการพระราชกุศลทั้งนี้ ขออุทิศให้แก่เทพเจ้าในอนันตจักรวาลและเทพยเจ้าในฉกามาพจรและโสฬสมหาพรหมอากาศเทวดา พุทธเทวดาภูมเทวดาอารักษ์เทวดาและกษัตริราชพระราชวงศานุวงศ์เสนาพฤชามาตย์ราชบุโรหิตสมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์ทั่วสกลราชอาณาจักรในมณฑลทวีป จงอนุโมทนาเอาส่วนพระราชกุศลนี้ให้เป็นลาภสิริสวัสดิ์ที่หมายสุคติ ฯ”

นอกจากนี้ยังได้ทรงพระราชศรัทธาสร้างวัดสุทัศนัยชนกลางพระนคร ฯ แต่ยังไม่ทันจะแล้วหรือจนเสร็จก็เสด็จสวรรคต ได้ทรงทำเพียงซีกพระศรีสากยมุนี อันเป็นพระพุทธรูปแบบศิลปะสุโขทัยมีส่วนใหญ่มากเคยเป็นพระประธานในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยนั้นชั้นชั้น ๆ จะเป็นพระวิหารหลวงวัดสุทัศนัยทุกวัน

ยังมีวัดเก่า ๆ ที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แทบทั้งวัดอีก เช่น วัดสระเกศวัดราชบูรณะและวัดสลัก ราชสุทธายันท่านนับกันครั้ง

(๑๕) ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๗๒ หน้า ๑

นั้นว่าสำคัญมาก เพราะเป็นวัดตั้งอยู่ระหว่างพระบรมมหาราชวัง
กับพระราชวังบวร เป็นอันว่าทรงเป็นเจ้าของทั้งสองพระองค์
เมื่อปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานนามใหม่ว่าวัด “นิพพานาราม”
แล้วเปลี่ยนเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ “แล้วเปลี่ยนอีกเป็นวัด
มหาธาตุ” ในรัชกาลที่ ๑ ทั้งสอง ส่วนทางหัวเมืองนั้นแม้ว่าใน
สมัยนั้นคงจะยังไม่สูญตลอดกันนักสำหรับราษฎรที่จะไปตั้งรากฐาน
ภูมิธำเนาสะสมโภคสมบัติมากมายก็ดี แต่ปัญหีสถานบางแห่งที่
เคยนับถือกันมามากแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาก็คงจะมีได้ละเลยกัน
เสียทีเดียว ปรากฏว่าได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรเสด็จ
ไปบูรณะมณฑปพระพุทธบาทเป็นต้น

ไสยศาสตร์

เมื่อกล่าวถึงความเชื่อถือของมหาชน ย่อมจะเว้นกล่าวถึง
ไม่ได้อีกแห่งหนึ่ง คือเรื่องไสยศาสตร์ เราย่อมรู้จักกันอยู่แล้วว่า คน
โบราณเห็นจะทุกชาติทุกหมู่แม้อันใดซึ่งเป็นแหล่งเดิมของ
พุทธศาสนา ย่อมเคยนับถือผีฟ้าเทวดาและนิยมเสกเป่า เพื่อ
สวัสดิหรือเพื่อป้องกันสรรพภัย คนไทยแต่เดิมก็ดุดกัน และ
เมื่อเป็นพุทธศาสนิกควร จะตัดเรื่องถือผีฟ้าเทวดาได้แล้ว
ก็ยังไม่สามารถจะตัดได้เลย และซำร้ายรับเอาความเชื่อเก่าแก่
ของฝรั่งเขามารับนับถือด้วยกัม เช่นกลัวการที่จะนั่งร่วมอาหาร
กันเป็นจำนวน ๑๓ คน เพราะพระเยซูเจ้าบริโภคอาหารร่วมกับ
สาวก ๑๒ แล้ว รุ่งขึ้นก็ถูกประหารชีวิตนั้น เป็นต้น พระพุทธ
ยอดฟ้าคงจะทรงเห็นความบกพร่องข้อนี้เหมือนกัน หากไม่ทรง
เห็นว่าจะแก้ไขได้เด็ดขาดเพราะห้ามความเชื่อในใจนั้นยาก

พยานแห่งลักษณะที่ท่านทรงใกล้เกลี่ยด้วยความฉลาดจะหาได้
ในพระราชกำหนดที่จะคัดมาลงไว้ต่อไปนี้^(๒๐)

“.....พระไตรสรณาคมจะอยู่เป็นมั่นคงนั้น เพราะถือ
พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นเทียงแท้ จิตรมิได้
ผันแปรไปถือคุณอันอื่นนอกกว่านี้ว่าประเสริฐกว่าพระรัตนไตรหามิได้
เป็นอันขาดทีเดียวนี้ พระสรณาคมจึงจะคงอยู่แก่ผู้นั้น ทุกวันนั้นสัตว์
ทั้งปวงเป็นโลกีย์ ครั้นมีทุกข์ขึ้นมาหาจิตนี้นั้นก็ผันแปรไปจากพระ
รัตนตยาธิคุณไปถือผู้สางเทพารักษ์ต่าง ๆ ที่น่าใจดีเป็นพหูสูตรนั้น
ถึงจะนับถือพระภุมเจ้าที่เทพารักษ์นั้นก็ถือเอาแต่โดยจิตรคิดว่าเป็น
มิตรสหายเป็นที่บ่อกรรอนตราย มิได้คิดว่าประเสริฐกว่าพระรัตน-
ตยาธิคุณมิได้.....”

แล้วกล่าวต่อไปว่า ยังมีบ้างที่ “ละพระรัตนตยาธิคุณเสีย ไปถือ
ภุมเทพารักษ์ผู้สางต่าง ๆ พอสิ้นกำหนดจะพ้นทุกข์ก็เข้าใจว่า ภุมเทพา
รักษผู้สางที่ตนถือนี้.. ประเสริฐกว่าพระรัตนตรัยนี้ พระไตร
สรณาคมนี้ก็ขาด.....” จึงมีพระบรมราชโองการสั่งว่า

“แต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า ให้ข้าทูลอองผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้รักษาเมือง
ผู้รั้งกรมการเมือง เอก โท ตรี จัตวา ทั้งปวงบันดามีสารเทพารักษ์พระ
ภุมเจ้าที่พระเสื่อเมืองทรงเมือง ให้บำรุงซ่อมแปลงที่ปรลักหักพังนั้น
ให้บริบูรณ์ แลแต่งเครื่องกระยาบวดผลไม้ถว้างาเป็นต้น แลรูปเทียน
ของบูชาพื่อนรำบ่าวสงวพระลี้ก้ามถวายสิ่งซึ่งอันสมควรแก่เทพารักษ์
แต่อย่านับถือว่ายิ่งกว่าพระไตรสรณาคม ห้ามอย่าให้พลักรรมด้วย
ฆ่าสัตว์... แลให้กระทำบุญให้ทานรักษาคีล...”

(๒๐) พระราชกำหนด ๓๕ ในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๓ หน้า ๔๑๕

(๓) ทรงตั้งระเบียบราชการ

ในวาระที่เสวยกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ไม่
ต้องสงสัยเลยว่าเอกสารราชการคงจะสูญไปเสียมากเพราะหมด
ผู้จะเอาใจใส่และพระราชวังก็ถูกไฟเผาผลาญในชั้นแรก ครั้น
เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกู้บ้านเมืองมาได้ก็มีราชการ
ทัฬหีพั่วพ้นอยู่มิได้ขาด คงจะไม่มีเวลาได้เสวยรวบรวม
พระราชกำหนดกฎหมายให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าฯ ได้ทรงราชย์ ราชการทัฬหีก็มีหนักถึงเสด็จ
เองอยู่แต่ใน ๑๐ ปีแรก แล้วก็ทรงจัดระเบียบราชการและ
วัฒนธรรมเป็นอย่างๆ ไป เริ่มต้นด้วยการพระศาสนา ทรงจัดการ
ให้ข้าราชการไตร่ปลุกด้วยการทำสังคายนา ทรงชำระพระราช-
พงสาวดารและดำเนินการฟื้นฟูอื่นๆ ดังจะกล่าวต่อไป

ชำระกฎหมาย

ที่จะกล่าวถึงในทศกัณฐ์ชำระกฎหมาย พระเจ้าอยู่หัวทรง
เป็นผู้กระเบียด เคยทรงปกครองในหน้าที่สำคัญ เช่นหน้าที่
สมุหนายก ฉะนั้นจึงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะให้ประมวลพระ
ราชกำหนดกฎหมายได้เป็นหลักปฏิบัติราชการ ในพระราช
กำหนดฉบับหนึ่ง^(๒๑) กล่าวถึงความยุ่งเหยิงของกฎหมายในเวลา
นั้นว่า

“พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
..... ดำรงตำแหน่งเกล้าฯ สั่งว่า พระราชกำหนดบทพระอาการ
สำหรับแผ่นดินกระษัตริย์มีมากหลายต่อๆ มา จะนับจะคลณามีได้

(๒๑) พระราชกำหนดที่ ๒๔ ในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๓ หน้า ๓๕๘

ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่...พม่าข้าศึก พระธรรมสาตรา-
สาตรบทพระอาการกระจัดกระจาย หายเก้ส่วนสิบส่วนมีอยู่สัก
ส่วนหนึ่ง ให้สืบพระมหाराชครู พระไกรสี นอกราชการผู้เก่า”

ความที่ขมมากล่าวนั้นแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอยู่หัวทรง
พระปรีชาญาณแล้วถึงความกระจัดกระจายแห่งกฎหมายจนถึง
สงสัยกันครั้นนั้นบางทิวจะไม่เป็นหลักได้ ครั้นถึงศก ๒๓๔๗
มีคดีเกิดขึ้นอันหนึ่งซึ่งแท้จริงก็มีโทษคดีใหญ่โตอันใด หากเป็น
เหตุให้ทรงสั่งให้มีการชำระกฎหมายเป็นการใหญ่ คือวันหนึ่ง
เสด็จออกขุนนาง เจ้าพระยาพระคลัง (เข้าใจว่า ที่ชื่อเดิมว่า
“หน” และเป็นกวีมีชื่อเสียงในสมัยนั้น) กราบบังคมทูล
พระกรุณาว่า นายบุญศรีช่างเหล็กหลวงร้องทุกข์กล่าวโทษ
พระเกษมนายราชาอรรถ เป็นใจความว่า บ่อนภรรยาของตน
ฟ้องอย่าตน นายบุญศรีให้การต่อสู้ว่า บ่อนนอกใจทำด้วย
นายราชาอรรถ นายบุญศรีไม่มีผิดจึงไม่ยอมหย่า พระเกษมไม่ให้
นำหนักแก้ถ้อยค่านายบุญศรี แต่พูดจาทะเลาะโลมบ่อน แล้วคิด
ข้อความมาให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษา ลูกขุนว่าเป็นหญิง
หย่าชาย ให้ขาดกันได้ จึงพระราชดำริว่าหญิงนอกใจชายแล้ว
มาฟ้องหย่าชาย ลูกขุนปรึกษาให้หย่าได้นั้นไม่เป็นยุติธรรม ให้
เจ้าพระยาพระคลังเอากฎหมาย ณ ศาลหลวงมาสอบกับฉบับ
หอหลวงและฉบับข้างที่^(๒๒) การสอบสวนเทียบเคียงได้ความว่า

(๒๒) เมื่อยังไม่มีกรมพิมพ์หนังสือได้นั้น มีธรรมเนียมให้เขียนกฎหมายขึ้นไว้
สามฉบับ เก็บไว้ที่ศาลหลวงสำหรับใช้ในศาล • เก็บไว้ในหอหลวงเป็นที่รวมหนังสือ
ราชการ • เก็บไว้ “ข้างที่” คือสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงเปิดพลิกได้เสมอ • ทั้งสาม
ฉบับควรจะทานถุกต้องแก่กัน แม้เมื่อมีการพิมพ์หนังสือแล้วแพร่หลาย ก็ยังรักษา
ธรรมเนียมนี้กันอยู่ตลอดมาจนถึงต้นรัชกาลที่เจ็ด บรรดาพระราชบัญญัติที่ออกใหม่เขียนตัว
บรรจงสามฉบับแล้วเก็บไว้ทั้งสามแห่งนั้นเสมอ

ความต้อ^๕กันทั้งสามฉบับตั้งได้กล่าวมา พระเจ้าอยู่หัวจึงตรัสว่า ฝ่ายพุทธจักรก็ได้โปรดให้ชำระพระไตรปิฎกไว้เป็นหลักเป็นพุทธ-
การกธรรมกองการกุศลอันประเสริฐแล้ว และฝ่ายข้างอาณาจักร
กฎหมายยังพ่น^๕เพื่อนวิปริตผิดต่างกันไปเป็นอันมาก จึงโปรดให้
มีกรรมการชำระกฎหมายดูได้ชำระพระไตรปิฎกให้มีหลักดูกัน
กรรมการ^๕นมอ^๕ลักษณะ ๔ ลูกขุน ๓ ราชบัณฑิตย ๔ ให้

“ชำระพระราชกำหนดบทพระอายุการอันมีอยู่ในหอหลวง
ตั้งแต่พระธรรมสาตรไปให้ถูกถ้วนตามบาฬีแลเนื้อความมิให้ผิด
เพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวดเป็นเหล่าเข้าไว้ แล้วทรงพระ
อุสา^๕ทรงชำระคัดแปลงซึ่งบทอันวิปลา^๕ดนั้นให้ชอบโดยยุติธรรม
ไว้ ด้วยพระไทยทรงพระมหากรุณาคุณ^๕ทำให้เป็นประโยชน์แก่
กระษัตริย์อันจดำรงแผ่นดินไปในภายหน้า ครั้นชำระแล้วให้
อาลักษณ์^๕ชุบเส้นหมึกสามฉบับ ไว้ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง ไว้หอ
หลวงฉบับหนึ่ง ไว้ ณ สานหลวงสำหรับลูกขุนฉบับหนึ่ง ปิด
ตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้ว ทุกเล่มเป็นสำคัญ ถ้า
พระเกษม พระไกรสีห์ เชิญสมุดพระราชกำหนดบทพระอายุการ
ออกมาพิพากษา^๕กิจคดีใดใด ลูกขุนทั้งปวงไม่เห็นปิดตราพระ
ราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้ว สามดวงนี้ไซ้ อย่าให้เชื่อฟัง
เอาเป็นอันขาดทีเดียว”

งานนี้เป็นงานใหญ่ จะเห็นได้ว่าใหญ่เพียงไรต้องดูที่มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์พิมพ์ขึ้นไว้ในสมัยนี้ เป็นสมุดยกเบ^๕ด ๓ เล่มรวม

ถึง ๑๖๓๗ หน้า แต่กรรมการชุดนั้นทำได้รวดเร็วเสร็จภายใน ๑๑ เดือน ที่เรียกกันว่ากฎหมายตราสามดวงก็เพราะบัญญัติว่าต้องมีตราพระราชสีห์ (ประจำตำแหน่งสมุหนายก) พระคชสีห์ (ประจำตำแหน่งสมุหพระกลาโหม) และบัวแก้ว (ประจำตำแหน่งโกษาธิบดี)

พระธรรมศาสตร์ ก. นิทาน

กฎหมายประมวลรัชกาลที่ ๑ นั้น มีพระธรรมศาสตร์เป็นหมวดแรก พระธรรมศาสตร์นั้นแบ่งเป็นสองภาค คือ ๑. นิทานกับที่ท่านเรียกในชื่อว่า “อุบัติเหตุ” คือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่า “เค้ามูล” แห่งบทพระธรรมศาสตร์ และ ๒. ตัวบทพระธรรมศาสตร์เองเป็นภาษาบาลี (มีภาษาไทยแปลดำเนินความ) นับเป็นแม่บทของเรื่องและเป็นของศักดิ์สิทธิ์ มิได้อยู่ในความรจนาของบุคคล หากเป็นความรู้ที่พระมนูสาราจารย์ไปได้นำแต่ขอบจักรวาล พระราชกำหนดกฎหมายใด ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงบัญญัติขึ้นท่านท้าวความจากแม่บทนั้นโดยบทหนึ่งทงหนึ่ง ท่านไม่รับผิดชอบที่จะบัญญัตินอกเหนือแม่บทนั้นออกไป จริงอยู่ราชปรีห์ที่ฉลาดอาจเสริมวงแห่งการบัญญัติให้กว้างได้มาก ๆ จนแทบจะนอกเหนือเขตของแม่บท แต่ถึงกระนั้นก็ยังอยู่ในกรอบแห่งแม่บท อย่างน้อยก็ตามตัวหนังสือ ส่วนที่พระเจ้าแผ่นดินทรงรับผิดชอบบัญญัติเองโดยตรงนั้นนี้เหมือนกันแต่ไม่นับเป็นพระธรรมศาสตร์ หากเรียกว่า “ราชศาสตร์” ดังจะได้กล่าวต่อไป

พระธรรมศาสตร์ของไทยมีคาถาเกริ่นว่า

“.....

“.....

“.....

“ ยญจ โลกหิตํ สตุถิ ชมฺมสตุถฺนติ ปากฏิ

“ ภาสีติ มนุสาเรน มุลภาสาย อาทิโต

“ ปรมุปรากติ ทานิ รามณฺเณสุ ปติฏฺฐิติ

“ รามณฺเณสุส จ ภาสาย ทุกุคาพุหิ ปุริเสนิห

“ ตสฺมา ต สามภาสาย รจิตฺสนติ สุนาถ เม ”

ความว่า “วิชา (สตุถิ) อันเกื้อกูลแก่โลกนี้ ปราภฏฐิชื่อว่า “ธรรมสาตร” ในชั้นเดิมพระมนุสราจารย์กล่าวไว้ในมูลภาษา ต่อมาได้มาตั้งอยู่ในรามัญประเทศ แต่เป็นการยากแก่ผู้จะใช้เพราะเป็นภาษารามัญ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้รจนาออกมาเป็นสยามภาษา ขอจงฟังข้าเถิดฯ”

ต่อไปก็นิทาน ใจความว่าเดิมมิได้มีคนในโลกนี้ อาศัยดิน หอมขึ้นไปถึงพรหมโลก พวกพรหมก็เหาะลงมากินซึ่งพืชธารส คือสิ่งซึ่งเกิดขึ้นจากดิน (เช่นผลไม้) เมื่อได้เสพซึ่งรสของโลกนั้นก็กลายเป็นมนุษย์ มีเพศบุรุษสตรีสืบพืชพรรณกันต่อมา ครั้นมีมนุษย์มากขึ้นการแตกต่างแห่งความคิดย่อมทวีจนเห็นกันทั่วไปว่าจำจะต้องหาผู้ใดสมมติขึ้นเป็นหัวหน้าว่ากล่าวกัน จึงได้เลือกเอามหาบุรุษผู้หนึ่งซึ่งเห็นกันว่าสมควรขึ้นเป็นหัวหน้าเรียกว่า สมมตราช คือผู้ครองเมืองที่ได้เลือกสรรกันขึ้น พญาสมมตราช

มีอำนาจผู้ใหญ่ ซึ่งมีบุตรช่อภักทรและมนุสาร เณรยวณลาดทั้ง
สองคน คนผู้น้องนั้นเกิดน้อยใจด้วยราชนฤตติเตียนในการวินิจฉัย
คดีจึงหลบไปยังขอบจักรวาลในฐานะเป็นฤษี ไปเห็นบทพระ
ธรรมสาตรทนั้น จึงจำไว้ได้แล้วกลับมาทลสอนพญามหาสมมต
ราช แต่นั้นมาการปกครองบ้านเมืองก็ยังคงเช่นเพราะมีบทพระ
ธรรมสาตรคุ้มครองเป็นหลักอยู่

ขอตั้งข้อสังเกตในวาระนี้ด้วยว่า วิธีที่เกิดพืชพรรณขึ้น
ก่อนมีมนุษย์ แล้วมนุษย์จึงค่อย ๆ บังเกิดขึ้นนี้ ไม่ใช่แบบพราหมณ์
ซึ่งว่าเทพเจ้าสร้างโลก แต่แบบนี้เป็นแบบพุทธศาสนา เราจะ
หาอ่านได้ใน อคฺคณฺณสตุตฺตํ ที่มณีกาย แห่งพระสุตตปิฎก ส่วน
วิธีสมมติคุ้มครองเมืองนั้นเป็นหลักสำคัญของชาติที่ถือพุทธศาสนา
ในเอเชียอาคเนย์ ไม่ใช่แต่ไทยเท่านั้น และไม่เกี่ยวกับหลัก
“ประชาธิปไตย” ที่พงเกิดขึ้นภายหลังเรื่องน

ท่านผู้รจนาเรื่องน กล่าวยุติความในลำดับนี้ว่า

“กล่าวพระราชพงษาวดารสมเด็จพระเจ้ามหาสมมตราชแลอุปติ
เหตุแห่งคำภีร์พระธรรมสาตรโดยสังเขปก็ยุติแต่เท่านี้”

พระธรรมคาสตร ข. ตัวยบ

ต่อแต่นั้นไปท่านกล่าวถึงตัวบทพระธรรมสาตร โดยอธิบาย
เบื้องต้นถึงลักษณะผู้ที่จะเป็น “กระลาการ” ว่าควรเป็นผู้
ปราศจากอคติ คือความลำเอียงด้วยรัก ความลำเอียงด้วยเกลียด
ความลำเอียงด้วยกลัว ความลำเอียงด้วยหลง ควรชำระความ

ทั้งสองข้างด้วยจิตรอันเสมอ^(๒๓) ต่อไปก็กล่าวถึง เหตุแห่งกระลา-
การ ๒๔ ประการ อันเป็นเรื่องเทคนิคของการชำระความ
โดยแท้ จะไม่ขอกล่าวถึงในที่นี้ซึ่งเราเพิ่งเล็งถึงประวัติของ
พระธรรมสาตรมากกว่าเรื่องชำระความ ท่านแจ้งความต่อไปถึง
อรรถกถาซึ่งว่ามสองอย่าง คือ มูลคดี กับ สาขคดี อย่างแรกนั้น
มีกฎหมายส่วนที่เป็นหน้าที่โดยตรงของ ผู้พิพากษากระลาการ
อันมี ๑๐ ประการ กับมีมูลคดีว่าท คือ เหตุที่จะยังเกิดความ
ทั้งปวง ได้แก่เรื่องที่เกิดมาจากคู่ความอันมี ๒๔ ประการ มูลคดี
นี้เป็นกฎหมายแบบฉบับนับเป็นภาษิตโดยตรงของพระมนุสสารา-
จารย์ที่ได้ญาณวิเศษมาจากขอบจักรวาลนั้น เป็นทำนอง Inspired
Law ต่างกันกับอรรถกถาอย่างหลังที่เรียกว่า สาขคดีอันเป็น
ราชสาตร หมายถึง “พระราชกำหนดกฎบทพระอาการแลพระราช
บัญญัติซึ่งจัดเป็นพระราชสาตรทั้งปวง” ท่านกล่าวถึงที่มาแห่ง
ราชสาตรนี้ในคาถาบาลีว่า

“.....

“ไปราณราชน นรินฺทรามา-

“ธิปติเตยนาริปรกุกเมน

“ฌานานุสาเรนปี ธมฺมสตถิ

(๒๓) น่าสังเกตว่า คำว่า “กระลาการ” นี้ ในเวลาต่อมาท่านเปลี่ยนใช้ว่า
“ตระลาการ” แล้วกลายไปอีกเป็น “ตุลาการ” ความจริงคำว่า “กระลาการ” นี้
จะว่าสะกดผิดก็ไม่ใช่ เพราะโบราณท่านใช้ “กระลา” สำหรับสังเวียน เช่นในพระ
ธรรมสาตรนี้เองแห่งหนึ่งก็ว่า “ครั้นมีฉิมยามเสด็จเข้าที่พระกรลานั้นทรมบรมสุขไสยาสน์
โดยควรแก่เวลา” ซึ่งหมายถึงเสด็จเข้าที่พระบัลลังก์ ฉะนั้นกระลาการก็อาจหมายความว่า
ผู้ปฏิบัติการในสังเวียนชำระความก็ได้ ส่วนตระลาการนั้นไม่ได้ความ คงเกิดจากไทยเรา
ปน กร กล้า กับ ตร กล้า บ่อยๆ เช่นตราប់กับกราบ ฯลฯ ส่วนตุลาการนั้นคงเกิดแต่เห็น
กันว่าตระลาการไม่ได้ความ จึงคิดได้ง่ายๆว่า ตุลาการ ซึ่งได้ความกว่า ว่าผู้ใช้ตุลพนิจ

“ มาตุราภิเชยเบน ปติฏฐิตา เต ”
 อาจารย์กฎหมายไทยแปลความนี้ไว้ว่า

“ อัมบุรณราชกระษัตริ ... มีบุญญาภิหารสมภารบารมี
 เปนอธิบดีประชากร ... มีความปราถนาจะให้เปนทิศานุทิศ
 ประโยชน์ทั่วทวยราษฎร์ทั้งปวง ... ทรงพระอุสาหพิจารณา
 คำนึงตามคำภีร์พระธรรมสาตร ... แล้วมีพระราชบัญญัติ
 แปลงตกแต่งตั้งเป็นพระราชกำหนดบทพระอาการไว้โดยมาตรา
 เปนอันมาก ทุกทุกลำดับกระษัตริมาตราบเท่าทุกวันนี้ ”

ขอตั้งข้อสังเกตอีกว่า ที่ท่านแปลไว้นี้ ท่านข้ามความสำคัญ
 ทางประวัติศาสตร์ไปเสียข้อหนึ่ง ซึ่งท่านคงเห็นว่าเป็นปัญหาที่แก้
 ไม่ออกจึงเลยไปเสีย เพราะถึงอย่างไรก็ไม่มีน้ำหนักอันใดในทาง
 นิติศาสตร์ ความที่ท่านข้ามไปนี้ได้ชัดเจนได้ไว้ในคาถาข้างบน
 นี้แล้ว ในคาถานี้ท่านไม่ได้ว่า “ บวรณราชกระษัตริ ทุกทุก
 ลำดับมาตราบเท่าทุกวันนี้ ” แต่ท่านว่า (ขอเขียนรักษาตัวสกด
 ให้เข้ารูปกับที่ท่านแปลไว้ว่า) “ บวรณราชกระษัตริ ทรงพระนาม
 ว่า พระเจ้ารามธิบดี มีบุญญาภิหาร ฯลฯ ” ต่างหาก แต่มีข้อ
 ลำบากอยู่ที่เราไม่รู้ว่าเป็นพระรามธิบดีพระองค์ใด ในกรุงศรีอยุธยา
 พระรามธิบดีพระเจ้าอู่ทองผู้สร้างกรุงก็ทรงฝึกไฟในการออก
 กฎหมายอยู่ และยังมีพระรามธิบดีที่สอง (พ.ศ. ๒๐๓๔ -
 ๒๐๓๖) ซึ่งก็สันพระราชเหตุทมิในทางนี้อยู่เหมือนกัน ถ้าเรา
 วินิจฉัยได้ว่าเป็นพระองค์ใดแน่ เราจะได้รู้อายุของพระธรรมสาตร
 ส่วนที่ว่าด้วยราชสาตร นอกจากสองพระองค์นี้ยังมีพระราม

จับดินนอกประเทศไทยอีกบ้าง เช่น พระเจ้าธรรมเจดีย์แห่งรามัญประเทศ (พ.ศ. ๒๐๐๓-๒๐๓๔) เพราะในทางกฎหมายมอญกับไทยเกี่ยวข้องกันอยู่และพระเจ้าธรรมเจดีย์พระองค์นั้นนอกจากทรงสนพระราชหฤทัยในทางนิติศาสตร์อยู่แล้ว ยังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินรามัญพระองค์เดียวที่ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า ทรงพระนามว่ารามาริบดี

ต้นนิษฐานเดิม

ยังมีอีกปัญหาหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าตั้งใจสงวนไว้กล่าวในท้ายแห่งตอนที่ว่าด้วยพระธรรมสาตรน เพื่อมิให้เข้าไปสับสนอยู่กลางเรื่องดังได้ยกคาถาพระธรรมสาตรมาลงไว้ข้างต้นแล้ว เป็นใจความว่า พระธรรมสาตรนท่านว่าพระมนุสสาราจารย์รจนาไว้แต่เดิมเป็น “มลภาษา” แล้วได้มาตั้งอยู่ในรามัญประเทศ ไทยเราคงจะได้เคยใช้ฉบับรามัญเหมือนกัน จึงมีความกล่าวว่า บุรุษผู้ใช้กฎหมายลำบากด้วยกฎหมายเป็นภาษารามัญ ท่านผู้รจนาตอนนั้นจึงได้แปลไว้เป็นสยามภาษา

เป็นอันว่าคาถานเขียนขึ้นในเมืองไทยเป็นภาษาบาลี

ทว่าถึงกฎหมายของรามัญ ประวัติศาสตร์กล่าวว่าในรามัญประเทศ มะกะโทขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์โดยความรับรองของพระเจ้ารามคำแหงกรุงสุโขทัยผู้เป็นพระราชบิดาของพระราชาของมะกะโท ดังราชธานตเมืองเมะตะมะ ได้ให้ออกกฎหมายชื่อว่า มนุสมมุตติ เป็นภาษามอญ ซึ่งทุกวันนี้พูดถึงกันโดยมากกว่า เวการุสมมุตติ หรือธรรมสาตรของพระเจ้าเวการุ ข้างไทยเราเรียกพระราชอาพระองค์นั้นว่า พระเจ้าฟ้าว

ก็คงเป็นคำเดียวกันกับ วรรค หรือ วรรค นั้นเอง แต่ มนุสม
สตถ ของพระเจ้าวรรค ต่อมานักนิติศาสตร์รามัญขอ
พุทธโฆษาจารย์^(๒๔) ได้แปลออกเป็นภาษาบาลีเมื่อประมาณ
ศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ แห่งพุทธศักราช เรียกชื่อว่า มนุสาร์ คัมภีร์
มนุสาร์นคอกกรรมังทเบณฑฉบับ และถ้าเช่นนั้นแล้วกฎหมาย
รามัญก็ไม่ก่อนสมัยพระเจ้าอู่ทองรามาริบัติ

มานวธรรมศาสตร์ไม่ใช่มูลของกฎหมายรามัญหรือไทย

เมื่อได้พิจารณากันมาถึงเพียงนี้ ก็น่าจะมีผู้สงสัยว่า เมื่อ
ไทยเราได้กฎหมายพระธรรมสาตราจากมอญ แล้วมอญได้ของ
เขามาจากไหน ในกาลาเบืองต้นแห่งพระธรรมสาตราของไทยว่า
มอญได้มาจาก “มุลภาษา” อาจารย์ไทยที่ได้เคยถามท่านอธิบาย
ว่า “มุลภาษา” ก็คือมคธ (คือบาลีนั่นเอง) แต่ประวัติกฎหมาย
มอญเมื่อพูดถึงกฎหมายปรัมปราในชมพูทวีปแต่ก็ไม่ได้ว่าเป็น
ภาษาอะไร มากล่าวเอาตอนหลังว่า พระเจ้าฟ้าวรตรัสให้เขียน
กฎหมายขึ้นเป็นภาษามอญอันได้ชื่อต่อมาว่า ธรรมสตถ ของ
พระเจ้าฟ้าวร หรือวรรค ต่อมาพุทธโฆษาจารย์ (มอญ) จึง
ได้แปลออกเป็นภาษาบาลี ซึ่งคงจะเป็นฉบับที่ไทยเราได้มา
เป็น “พระธรรมสาตรา” น (แต่ลำดับภาษาสับกัน คือ จากมุล
ภาษาเป็นมอญ) อย่างไรก็ตาม ทั้งคัมภีร์โบราณทั้งความเข้าใจ
ของนักนิติศาสตร์ที่สนใจในประวัติโบราณของกฎหมาย ความ
เห็นโน้มไปในทางที่จะสงสัยว่าเค้ามูลชั้นเดิมคงจะมาจากอินเดีย

(๒๔) อาจารย์พุทธโฆษาจารย์รามัญนี้ เราต้องไม่เอาไปปนกันกับ พระพุทธโฆษาจารย์ที่ไป
จากชมพูทวีปสู่ลังกาประเทศและได้แปลพระไตรปิฎกภาษาลังกานั้นกลับเป็นภาษาบาลี
ในสังคายนาที่นับเป็นลำดับที่หกตามคัมภีร์มหาเวสของลังกาซึ่งไทยเรารับถือตาม นัยว่า
ท่านจางลงโบลานไว้แต่ พ.ศ. ๘๕๕ ที่ลังกา

และในอินเดียเรารู้ว่ามีคัมภีร์ “มานวธรรมศาสตร์” ซึ่งถือกันว่าเป็นวาตะของพระมนูหรืออาจารย์ใด ๆ ที่เรียบเรียงขึ้นตามคำของพระมนู ฉะนั้นจะขอพิจารณาด้านานกฎหมายอินเดียโบราณแต่โดยย่อที่สุดในลำดับนี้ แล้วจะได้เทียบดูกับของไทยเพื่อหาทางค้นคว้ามูลฐาน

กฎหมายในอินเดียเริ่มต้นมาแต่ปรัมปราไกลลิบ แม้จะค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ก็เคยถกเถียงกันมานาน เดิมทีจะค้นคว้ากันนั้น แฮร์รี วิลเลียม โจนส์ ได้ความจากการอนุมานว่ากฎหมายที่ได้ชื่อว่า “มานวธรรมศาสตร์” นั้นน่าจะมาแล้วแต่ศตวรรษที่ ๕ ก่อนพุทธศักราช (ประมาณ ๓๓๐๐ ปีมาแล้ว) นักค้นคว้าต่อ ๆ มาเห็นว่าไกลเกินไปไม่มีหลักฐานสนับสนุนพอเพียง ในที่สุดยุติลง (เมื่อสัก ๒๐ ปีกว่า ๆ มา) ว่า คัมภีร์นี้อาจเกิดขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๕ ถึงที่ ๘ (ประมาณ ๒๐๐๐ ถึง ๑๖๐๐ ปีมาแล้ว) อย่างไรก็ดี คัมภีร์นี้ไม่ใช่คัมภีร์แรกของกฎหมายอินเดียโบราณ คงจะได้เขียนขึ้นจาก “สูตร” (หัวข้อสั้น ๆ สำหรับจำได้ง่าย เพราะสมัยโบราณไม่มีหนังสือ) ถึงตอนเขียนคัมภีร์ “มานวธรรมศาสตร์” นั้นหนังสือแล้ว ท่านเขียนขึ้นไว้เป็นภาษาสันสกฤตเป็นฉันทลักษณ์โคลก^(๒๕) นี่เป็นคัมภีร์ที่โลกรู้จักทั่วถึงว่าเป็นคัมภีร์กฎหมายแบบฉบับ ฉะนั้นนักปราชญ์จึงได้สงสัยว่าจะได้เป็นเค้ามูลแห่งกฎหมายที่ยังเมืองไทยผ่านมอญ

(๒๕) Macdonnell: India's Past, Oxford University Press' 1927. หน้า ๑๖๓

แต่ “มานวธรรมศาสตร์” นี้เป็นคัมภีร์พราหมณ์ ลักษณะของเรื่องต่างกันกับ “พระธรรมศาสตร์” ของไทยในข้อสำคัญอยู่ไม่น้อย เช่นกล่าวถึง “อบัติเหตุ” ของโลกและมนุษย์ว่า พระมनुเล่าว่า ในชั้นต้นโลกนี้มีอยู่ในความมืดมนดุจหลับสนิทไม่มีใครเห็น ไม่มีลักษณะใดๆ หมืด จึงพระศยมภุซึ่งก็ไม่มีใครเห็นได้เหมือนกันได้ทำให้ความมืดมนนั้นอันตรธาน โลกมีรูปร่างขึ้นแล้วสร้างอาโปธาตุขึ้นจากภายในพระองค์และบันดาลให้หิมพัสขึ้นในนานั้น พชนนได้เจริญขึ้นเป็นไข่ทอง (โหมธาตุ) “อันโอกาสด้วยรัศมีดุจแสงอาทิตย์” จากไข่นั้นพระศยมภุซึ่งปราศจากรูปแต่เดิมก็ได้อุบัติขึ้นเป็นพระพรหมผู้เป็นโลกบิดรให้กำเนิดแก่ปวงมนุษย์ต่อมา^(๒๖)

ส่วน “พระธรรมศาสตร์” ของไทยที่ได้มาจากมอญนั้นกล่าวถึงกำเนิดโลกต่างกัน ของเรายังจะเกือบมีความต้องการกับวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน แต่ความจริงตั้งได้กล่าวมาแล้วของเรามาจากอินเดียเหมือนกัน แต่เป็นนิทานแบบพุทธศาสนา อันมีที่มาในพระไตรปิฎก เรื่องราวแบบพุทธนี้เก่าแก่ ที่มุนิภายแห่งพระไตรปิฎกนี้อาจารย์ริสเดวิดส์อนุมานว่า จะมีอายุราวก่อนรัชสมัยพระเจ้าอโศก แห่งมคธรัฐนั้นก็ก่อน “มานวธรรมศาสตร์” ฉบับนี้

รวมใจความว่า ความติดต่อระหว่างกฎหมายไทยกับกฎหมายอินเดียโบราณโดยตรงนั้นไม่แน่ เหตุที่ทำให้เราสงสัยว่า มนนักคงเป็นด้วยขอ ดำราช้างไทยว่ามีพระมนุสสารดาบศเหาะไป

(๒๖) Bühler, Georg: The Laws of Manu (Sacred Books of the East XXV, Clarendon Press, Oxford, 1886. หน้า ๓-๕.

ได้พระธรรมสาตราแต่ขอบจักรวาล ชวนให้เราเอาไปโยงกันกับ
พระมนุ (หรือมนุ) ที่ว่ากันว่าเป็นเจ้าของตำรากฎหมายอินเดีย
โบราณ แต่ของเรามี “สาร” ต่อท้ายขอซึ่งข้าพเจ้าขังใจมานาน
แล้ว แต่ไม่ปรากฏว่าท่านผู้รู้ไม่ว่าไทยหรือเทศได้เคยเอาใจใส่
พิจารณา ต่อมาข้าพเจ้าได้อ่านประวัติกฎหมายมอญดังได้กล่าว
มาแล้วข้างต้นซึ่งว่า ๆ พุทธโฆษาจารย์ (มอญ) แปลกฎหมายเก่า
ของมอญจากภาษานั้นเป็นบาลีและให้ชื่อกฎมนุว่า “มนุสาร”
จึงได้ความคิดขึ้นมาว่ายังมีทางเข้าใจความได้อีกทางหนึ่ง คือ
สันวนที่ว่า “มนุสราจารย์” นั้นแทนที่จะแปลว่า พระอาจารย์
ชอมนุสาร (กรรมธารยสมาส) เราอาจแปลได้อีกว่า พระอาจารย์
แห่ง (คือที่เขียน) มนุสาร (ตัดปุรุษสมาส) ก็เป็นไวยากรณ์
ที่ถูกต้องได้เหมือนกัน ฉะนั้นอาจารย์ที่เขียนต้นฉบับของพระ
ธรรมสาตราของเราเป็นบาลีก็ใช่อื่นไกล คือ อาจารย์พุทธโฆษ
นี่เอง ถ้าเข้าใจได้ดังนี้ประวัติแห่งกฎหมายไทยก็ง่ายขึ้นอีกมาก
สำหรับที่จะเข้าใจให้ถูกเรื่อง เสียแต่ยังสับสนกันเรื่องลำดับของ
ภาษาซึ่งอาจเล่าผิดได้กระมัง ทั้งนี้ยกเว้นคาถาบาลีสั้นที่เกี่ยวกับ
ราชสาตราซึ่งเห็นได้ว่าใหม่กว่า

ราชสาตราในรัชกาลที่ ๑

เมื่อได้กล่าวแฉงความนอกเรื่องมานานแล้ว ขอย้อนเข้าหา
เรื่องใหม่ นอกจากพระธรรมสาตราแล้ว กฎหมายอื่น ๆ ก็ไม่จำเป็นต้อง
พิจารณาในทันที เพราะเป็นเรื่องเทคนิคของนิติศาสตร์ซึ่งไม่ได้
ตั้งใจจะพูดถึง เพราะไม่ได้เกี่ยวกับเรื่องของข้าพเจ้า ทั้งข้าพเจ้า

ก็มีได้ตั้งใจจะเขียนในแง่นิติศาสตร์ ซึ่งข้าพเจ้าไม่มีความรู้เลย จะขอกล่าวถึงแต่ในแง่ประวัติศาสตร์ว่า ท่านรวบรวมเอากฎหมาย ครั่งกรงศรีอยุธยาไว้ได้พอใช้ และยังได้ไปเป็นแบบแผนสำหรับ ประเทศอื่น^(๒๗) ซึ่งแบ่งหมวดหมู่กฎหมายของเขาไว้เหมือนกัน กับของรัชกาลที่ ๑ นั้น ส่วนกฎหมายที่เกิดขึ้นในรัชกาลนั้นเอาเข้า ต่อท้ายกฎหมายเก่าตามหมวดหมู่ แต่มีพระราชปรารภแสดงเวลา ที่เกิดขึ้นก็มี เช่นที่บัญญัติการหย่าร้าง ฯลฯ เพิ่มเติมเข้าไว้ใน “พระอัยการลักษณะผิดเมีย”^(๒๘) ในปีเดือนเดียวกันกับที่ชำระ กฎหมายคราวใหญ่นั้น ส่วนมากของกฎหมายที่เกิดขึ้นในรัชกาล ที่ ๑ ท่านแยกไว้ต่างหาก เรียกว่า พระราชบัญญัติก็มี กฎหมาย พระสงฆ์ก็มี พระราชกำหนด (ใหม่) ก็มี จะพึงสังเกตได้ว่า ปีใดที่งานพระราชสงครามก็มีกฎหมายเกิดขึ้นน้อยกว่าปีว่าง ศักราชเดิมท่านใช้จุลศักราชเสมอ แต่เพื่อความสะดวกของเรา ได้คำนวณเป็นพุทธศักราชทุกแห่ง ที่ว่าพระราชกำหนดนั้นเป็น จำพวกพระราชกำหนดใหม่ทั้งนั้น พระราชกำหนดเก่าเป็นของ สมัยอยุธยา ต่อไปนี้จะได้ยกตัวอย่างของลำดับกฎหมายที่เกิดขึ้น ในรัชกาลที่ ๑ เพียงสักสามปี

ชาติ ๒๓๒๕ เสวยราชย์

พระราชกำหนด ข้อ ๑ วางระเบียบจุกช่องล้อมวง

พระราชกำหนด ข้อ ๒ ห้ามข้าราชการมิให้กินเหล้า
เล่นเบย

(๒๗) Leclère: Les Codes cambodgiens, 2 tomes, E. Leroux, Paris, 1898. pp. 1-19

(๒๘) ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เล่ม ๒ หน้า ๓๕

พระราชกำหนด ข้อ ๓ วางโทษ “เพื่อนโจร” และ
นครบาลที่เกลื่อนโทษโจร ให้เท่า
กับโจร

พระราชกำหนด ข้อ ๓๓ ให้ข้าราชการตั้งอยู่ในกุศลกรรม-
มถ ๑๐ ประการ

พระราชกำหนด ข้อ ๓๔ ถ้าโปรดเกล้าฯพระราชทานทรัพย์
แก่ผู้ใด ผู้นั้นอาจรับส่งไปรับเอง
ไม่ได้ ต้องมีผู้รับผิดชอบรับส่งไป
แจ้งแก่คลังให้จ่าย

พระราชกำหนด ข้อ ๓๕ ขอมให้บำรุงศาลเทพารักษ์แต่
พอควร แต่รูปปลั่งให้เก็บเผาเสีย
ให้หมด

พระราชกำหนด ข้อ ๓๖ ช้างโดยพิสดารเพื่อให้ข้าราชการ
รู้จักสีลาหัสสีและตั้งอยู่ในสีล
นั้น

พระราชกำหนด ข้อ ๓๗ โทษที่ผู้ทำชู้แก่กันจะพึงได้รับทั้ง
สองฝ่าย

กฎหมายพระสงฆ์ ข้อ ๑ บรรยายอนิสงสการพึงธรรมและ
ห้ามเทศน์ตลกกนอ

เถาะ ๒๓๒๖ พระราชกำหนดข้อ ๔ กำหนดโทษโจทจำเลยในคดี
เรื่องไพร่เข้าเวรทำราชการ

กฎหมายพระสงฆ์ข้อ ๒ ห้ามพระมิให้รับฝากสมบัติของ
ฆราวาส

- กฎหมายพระสงฆ์ข้อ ๓ ให้พระมีหนังสือประจำตัว
- „ ๔ ให้พระราชาคณะอธิการทำบัญชี
หาว่าพระในบังคับบัญชาส่งผู้
หน้าที่ปกครอง
- „ ๕ วางโทษอุกฤษฏ์แก่ผู้ปกปิดคดีที่
ตนเป็นปราชิกแล้ว
- „ ๖ ห้ามพระมิให้หากินจุกจิกกับฆราวาส
- „ ๗ ห้ามพระมิให้นำข้อนสงฆ์วิวาท
กันด้วยกิจพระวินัยมาถวายพระ
พรข้ามหน้าพระสังฆราช

- มโรง๒๓๒๓) พระราชกำหนดข้อ ๕ วิธีใช้งานแทนเงินที่ค้างแก่
ไพร่
- „ ๖ ถ้าใครมีทุกข์จะร้องฟ้องยังโรงศาล
ให้มาให้การด้วยปาก ห้ามทำ
หนังสือฟ้องเพราะเป็นโอกาสให้
หมอกความทุจริตเสื่อมสอนแต่ง
สำนวนเท็จ
- „ ๗ เพิ่มโทษแก่ “พยานอาษา”
- „ ๘ ห้ามการใช้เงินปลอม และวาง
ระเบียบใช้เงินทดแทนแก่ผู้ไม่ผิด
ในเรื่องนี้

พระราชกำหนดข้อ ๕ ห้ามการฟ้องร้องเรื่องทรัพย์สินมรดก
ข้ามศาลชั้นมาถึงพระองค์

.. ๓๘ เกณฑ์ที่จะเลือกคนถวายตัวเป็น
มหาดเล็กขอเฝ้าชาวที่

.. ๓๙ ห้ามมิให้เอาคนที่ขายไว้แห่งหนึ่ง
แล้วไปขายอีกแห่งหนึ่งเล่า

กฎหมายเหล่านี้บางข้อแสดงสถานการณ์บ้านเมืองให้เราเห็นได้
ว่าเป็นอย่างไร ยกตัวอย่างเช่นในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ เกิด
ศึกใหญ่กับพม่าในเดือน ๑๒ มีพระราชกำหนดฉบับหนึ่งลงวัน
๒๓๑๑ คำ กล่าวว่า

๖

“ชนบทำเนียมโบราณราชประเพณีสำหรับแผ่นดินสืบมา
แต่ก่อน ฝ่ายสมณพราหมณาจารย์ไพร่ฟ้าประชากรทั้งปวง แต่
บัดนี้อยู่ในแคว้นแคว้นแผ่นดิน... แลตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ได้
ก็เพราะพระราชกฤษฎาเดชาานุภาพพระบารมีสมเด็จพระมหา
กระษัตริราชเจ้าเสด็จผ่านพิภพป้องกันอันตรายข้าศึก ซึ่งจะ
มากระทำวิบัติเบียดเบียนย่ำยีให้เปนอันตรายมิได้แล้ว ก็เป็นที่
ถึติการตั้งมั่นพระพุทธานุภาพ ฝ่ายสมณพราหมณาจารย์ได้บำเพญ
ศาสนพรมจรรย์มคพรหมจรรย์ ฝ่ายราษฎรก็ได้ตั้งบ้านเรือน
เปนสุข.... แลซึ่งทรงพระกรุณาให้สถาปนาช่างพระนครครั้ง
นี้ก็เป็นสำหรับราชประเพณีกระษัตริราชเจ้าแผ่นดินสืบมาแต่
ก่อน แลฝ่ายเลกไพร่ทลวงสมกำลัง ข้าทูลอง ๖ แลหญิง
ข้าทูลองทั้งปวงทำราชการทุกวันนี้ใช้ จะใช้สอยตราครุฑให้

ทำการไปรวดเดียวหาไม่ได้ก็ย้อมทรงพระมหากรุณาโปรดให้
เข้ารับราชการแต่เดือนหนึ่ง ลดผ่อนให้ออกทำมาหากินถึงสอง
เดือนเป็นสามผลัด ฉะนั้นได้ผาสุกกว่าแผ่นดินแต่ก่อนนั้นอีก
ถ้าผู้ซึ่งมีปัญญา.....ก็สัจซื่อ...มีความวิริยะอุสาหะ เอาใจใส่
ทำราชการ...โดยยังยืนมิได้หลบหนี แต่ซึ่งเกียจคร้าน....
ย้อมหลบหนีไปแอบแฝงอยู่ด้วยเจ้าเมืองกรมการณ หัวเมืองบ้าง
เที่ยวหลบหลีกขึ้นล่องเข้าออกไปมาค้าขายทำมาหากินโดยอิจา-
รณของตัวก็มีบ้าง ขาดราชการพนักงานไป ฝ่ายมุนนายเจ้า
หมื่นนายหมวดต้องทศรองจ้างผู้คนทำราชการแทน.....ครั้น
จะไม่เอาโทษตามพระราชอนาจกรบ้างเลยก็จะมีน้ำใจกำเริบ
...พากันหลบหนีไปเมือง ๆ ราชการแผ่นดินจะเสียไป...”

เรื่องราวที่เกิดขึ้นครั้งนั้นน่าจะเป็นด้วยเหตุหลบหนีการพระราช
สงครามซึ่งกำลังจะมชน และพึงสังเกตด้วยว่าในบันทึกกฎหมาย
ออกน้อยเต็มที เข้าใจว่าเพราะติดงานพระราชสงครามอีก ตาม
ที่ได้ยกบางตอนของกฎหมายมาไว้ในที่นี้ จะเห็นได้ว่าเราอาจ
ศึกษาประวัติศาสตร์โดยเฉพาะในแง่สังคมศาสตร์ได้โดยนัยนี้
เป็นอันมาก

นอกจากการชำระกฎหมายครั้งใหญ่นี้ก็ปรากฏว่า บางครั้ง
บางครั้งก็ได้มีการขอให้คนเก่า “ให้การ” เรื่องเก่าๆ ต่างๆ
เช่นที่มีหนังสือ “คำให้การขุนโกลน” ซึ่งคงจะเป็นกรรมการ
ผู้หนึ่งของพระพุทธรบาทอันเป็นเมืองจัตวาเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง
อ่านแล้วได้ความรู้ทางภูมิศาสตร์และขนบธรรมเนียมประเพณี

ของท้องถิ่นนั้นเป็นอันมาก เสียดยที่ไม่ปรากฏว่ามีคำให้การ
ชนคนสำหรับท้องถิ่น ๆ อีก^(๒๕)

(๔) ทรงฟื้นฟูศิลปศาสตร์ โดยเฉพาะอักษรศาสตร์

ส่วนใหญ่อันหนึ่งของการฟื้นฟูวัฒนธรรมในรัชกาลที่ ๑ ได้
แก่ศิลปศาสตร์โดยเฉพาะอักษรศาสตร์ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรง
นำเอง ด้วยทรงพระราชนิพนธ์บ้าง มีพระราชดำรัสสั่งให้ผู้ทำ
บ้าง และยังมีกวีและผู้บางท่านคิดทำขึ้นเองบ้างโดยเอกเทศ
ได้ลองรวบรวมรายการเท่าที่จะหาได้ ความปรากฏว่ามีการเขียน
เรื่องต่าง ๆ อยู่ตลอดรัชกาล

จะจับกล่าวแต่เฉพาะพระราชนิพนธ์ก่อน อันที่จริงแม่ทัพ
ที่สามารถก็ดี นักปกครองที่สามารถก็ดี ไม่จำเป็นจะต้องเป็น
ศิลปินหรือกวีหรือนักแต่งหนังสือ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าฯ ทรงสนพระราชหฤทัยในอักษรศาสตร์ด้วย แม้จะมีได้
ทรงเป็นกวีเอกก็ทรงแต่งกลอนได้ยาวๆ และที่สำคัญที่สุดนั้นอยู่
ที่ทรงสามารถจะบันดาลให้เกิดมีอักษรศาสตร์ขึ้นใหญ่ๆ ดีๆ ขึ้น
ใหม่ได้แพร่หลาย จึงได้กล่าวในเบื้องต้นหนังสือเล่มนี้ว่า ใน
เมืองไทยเรานั้นวัฒนธรรมย่อมแวดล้อมพระองค์พระมหากษัตริย์
ถ้าพระองค์สนพระราชหฤทัยในทางนั้น

การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชนิพนธ์นั้น ผู้ศึกษาบางคน
มักเข้าใจว่า พระองค์ทรงมีหน้าที่ราชการมากมายทุกด้าน ฉะนั้น

(๒๕) คำให้การขุนโชน พิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗ โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒนากร ๒๔๖๑ หน้า ๔๕

จะทรงมีเวลามาแต่งหนังสือได้ ความเข้าใจอย่างนี้ไม่แต่มีในเมืองเรา หากในต่างประเทศก็มีอยู่เป็นอันมากในสังเวียนปราชญ์ เพราะปราชญ์เหล่านั้นถนัดแต่จะนั่งเขียนด้วยตนเอง เช่น พระเจ้าหรรษวรรณะที่ได้สมญาว่า ศรีวิกรมมัทิตย์ แห่งอินเดีย ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมไว้หลายเรื่อง บางเรื่องเช่นบทนาฎิกาทชื่อ “รัตนาวลี” มีชื่อเสียงและคนนิยมแพร่หลายมาก นักปราชญ์ฝรั่งก็สงสัยกันว่าจะเป็นผู้ปากคนอื่นกระมัง เพราะท่านเป็นเจ้าแผ่นดิน ที่ไหนจะแต่งหนังสือได้อย่างนั้น แต่เรามักลืมเสียว่า พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเป็นมนุษย์คนหนึ่ง และมนุษย์ทุกคนใช้ว่าจะมีอาชีพแต่ในทางที่ตนชอบหรือถนัดเสมอไป ข้าราชการที่สามารถในหน้าที่ปกครอง หรือพ่อค้าที่ทำการสำเร็จแต่ชอบเขียนชอบแต่งก็มีถมเถไปฉันใด พระเจ้าแผ่นดินก็ดุษกันแม่ในเมืองฝรั่งเองก็มี การแต่งหนังสือแล้วเอาไปช่วยกันตกแต่งเติมเต็มในสังเวียนคนที่มโหฬารยศยวรรณคดีด้วยกันเป็นวัชรธรรมดาแม่แต่มหากวีเชกสเปียร์ก็ปรากฏว่าบทละครของเขามีบางแห่งที่แสดงสำนวนของเบคอนที่ชอบพอและ “คอเดียวกัน” ซึ่งข้าพเจ้าไม่สงสัยเลยว่าอาจจะได้ช่วยติทัก และเชกสเปียร์คงรับเอาไปรวมไว้ในเรื่องของเขาได้โดยมิได้นึกว่าเป็นการปลอมแปลงผู้ปากแต่อย่างใด ฉะนั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงทำเยี่ยงสหายสังเวียนอื่นๆ ทำกัน ทำไมจึงจะไม่เป็นไปไม่ได้เล่า?

อย่างไรก็ดี น่าจะเข้าใจได้ว่าพระราชนิพนธ์นั้นที่ทรงเองก็มีแต่ก็คงทรงปรึกษาหารือ “อ่านฟังกัน” ในสังเวียนพระสหายและผู้ร่วมพระราชหฤทัยในการเขียนการแต่ง นี้อาจถึงเฉพาะ

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ เพราะที่ท่านทรงเองจริง ๆ จนตลอด เช่นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทหา ทหก ก็เหมือนกัน แม้ในสี่พระองค์ บางพระองค์ เช่น รัชกาลที่หกทรงเขียนเองเป็นอันมากแล้วออกพิมพ์เลยก็มี แต่ก็ยังมีบางโอกาสที่ท่านทรงเขียนแล้วทรง “นำมาอ่านฟังกัน” และแก้ไข

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงพระราชนิพนธ์กลอนไว้มาก ผู้พระโอรสขึ้นว่าปานกลาง แต่พระราชนิพนธ์ “รามเกียรติ์” นั้นสำคัญมาก เพราะเป็นการรักษาความไว้ตลอดเรื่องอันยาวในเมื่อนิทานคงจะได้กระจัดกระจายหายสูญไปในคราวกรุงแตกเสียจนไม่ต่อดิกันได้อีก เรื่องพระราชนิพนธ์ แม้จะเป็นนิทานที่มาจากต่างประเทศในชั้นเดิมก็จริง แต่ได้จับใจคนไทยดุจดังได้จับใจชาติอื่นๆ ในเอเชียอาคเนย์มาเสียมาก จนเข้าใจอยู่ในศิลปทุกแขนงไม่ว่าจิตรกรรม ภูมิศาสตร์ สถาปัตยกรรม หรือวรรณกรรม จะเดินทางไปในเมืองไทยแห่งใดเราจะเห็นได้เสมอว่าเรื่องพระราชนิพนธ์ใครๆ ก็รู้จักนิยมกันหมด วิถีทรงดำเนินเรื่องเป็นลักษณะบทละครตอนร้องมีหน้าพาทย์สำหรับร้องตลอด แต่ไม่ปรากฏว่าได้เคยเล่นตลอดเรื่องในโอกาสใดๆ เลย ถ้อยคำที่ทรงใช้ก็พูดจริงๆ เป็นสำนวนทหาร ไม่มุ่งหมายไปในทางอลังการก็มากนัก อย่างเช่นตอนที่พระนารายณ์แปลงเป็นนางฟ้าไปปราบนนทก ชวนให้รำตามแล้วแกล้งชวนไปเที่ยวเพลาเพื่อจะให้นนทกชมมนวเพชรรออะไรก็ตายยับเย็นไปนั้นทำตาม นนทกหลงกลนางพอลงจากตน

จาก “หักล้มลงไม่ทนได้” พระนารายณ์กลายเป็นองค์จริงไป
และเหยียบบนนกกไว้เพื่อจะฆ่าเสียนั้น มีบทนทกพูดกะทัดรัด
ง่าย ๆ แต่ได้ความ ดังจะขอคัดมาเป็นตัวอย่าง

“บัดนี้	นทกแก้ว่าหาญชาญสมร
เห็นพระองค์ทรงสังข์คทาธร	เป็นสักรก็รู้ประจักษ์ใจ
ว่าพระทรวงศทรงฤทธิ์	ลงล่างชีวิตก็เป็นได้
จึงมีวาจาถามไป	โทษข้าเป็นไฉนให้ว่ามา”

พระนารายณ์ ตอบ

“	โทษามิ่งใหญ่หลวงนัก
ด้วยทำโอหังบังเหตุ	ไม่เกรงเดชพระอิศวรทรงจักร
เองฆ่าเทवासुरารักษ	โทษหนักถึงที่บรรลั
ตัวกูก็คิดเมตตา	แต่จะไว้ชีวมิ่งไม่ได้”

นทกแย้ง -

“	ซึ่งพระองค์จะผลาญชีวิ
เหตุใดมิทำซึ่งหน้า	มารยาเป็นหญิงไม่บัดสี
กว่ากลัวนิ้วเพชรนี้	จะชี้พระองค์ให้บรรลั
ตัวข้ามีมือแต่สองมือ	ฤจะสู้ทั้งสักรได้
แม้สัมผัสเหมือนพระองค์ทรงชัย	ที่ไหนจะทำได้ดังนี้”

พระนารายณ์ต้องตอบ (น่าจะเข้าใจได้ว่าด้วยความไม่สะดวก
พระทัย) -

“ เพราะมึงจะถึงแก่ความตาย กูนี้แปลงเป็นสตรีมา
 ใช่ว่าจะกลัวฤทธา นิบหายด้วยหลงเสนาหา
 ชาตินี้มึงมีแต่สองหัตถ์ ศักดานี้วเพรนนั่นเมื่อไร
 ให้สืบเตียรสืบพัคตร์เกรียงไกร จงไปอุปต์เอาชาติใหม่
 มิมือญี่สืบซ้ายขวา ถือกทาอาวุธธนูศร
 กูจะเป็นมนุษย์แต่สองกร ตามไปราญรอนชั่ว”

ทรงพรรณนาโวหารเล่าถึงบุคคลที่กะทัดรัดดี เช่น

“ มาจะกล่าวบทไป ถึงกูขันพรานไพรใจกล้า
 อยู่ในบุรีรมย์นครา ภูผาล้อมรอบเป็นขอบคัน
 น้ำใจหยาบซ้าสาหล อดทนเร็วแรงแข่งขัน
 ไม่รู้จักเบื่อหน่ายวัน สำคัญใบไม้หล่นจึงแจ้งใจ”

เรื่องรามเกียรติ์เป็นอย่างไร มีเค้ามูลที่มาอย่างไร ถิ่นเดิมของ
 เรื่องอยู่ที่ไหน เดินทางเข้ามาถึงเมืองเราอย่างไรเมื่อไร ข้าพเจ้า
 ได้แต่งทูลเกล้าฯ ถวายในรัชกาลปัจจุบันเพื่อประกอบสมุดภาพ
 ทรงถ่ายพิมพ์ขึ้นเป็นพระถักงานพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เชอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรแล้ว^(๓๐) หนังสือนี้แต่งพิมพ์
 ออกจึงจะของด้อยมากกล่าวซ้ำอีก จะเพ่งเลงเล่าถึงแต่ตัวเรื่อง
 ของพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ เท่านั้น

(๓๐) ภาพรามเกียรติ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานพระศพ
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร (โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๔๕๕)
 มีบทอธิบายท้ายเล่มเรื่องนิทานพระราม ซึ่งกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เรียบเรียง
 ขึ้นโดยพระบรมราชโองการ

เรื่องรามเกียรติ์นี้ ได้ความจากหนังสือตนเองว่าทรง
 “แรก” แต่ณวันจันทร์ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเส็ง จุลศักราช
 ๑๑๕๕ ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๒๓๔๐ และในท้ายเรื่องกล่าวว่า

“อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย
 ใช้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด ดังพระทัยสมโภชบูชา
 ใครฟังอย่าได้ไหลหลง จงปลงอนิจจังสังขาร...”

บัดนี้จะได้นำเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑
 นมากล่าวโดยย่อพอให้ผู้ใคร่พิจารณาได้ใช้สำหรับเทียบเคียงเรื่อง
 เพื่อประวัติศาสตร์ต่อไปดังนี้

รามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ นี้ ไม่แบ่งภาคตอนเหมือนอย่าง
 “รามายณ” ไม่มี “กานท์” (คือ กัณฑ์) เช่น “รามายณ”
 นั้นเลย ทรงแต่งเป็นเรื่องเดียวยาวยืดไปจนตลอด แต่สำหรับ
 ประโยชน์ในทางที่จะเทียบเคียงกับหนังสืออื่นๆ เช่นรามายณเรา
 ขอแบ่งเอาเองเพื่อความสะดวกในการอ้างอิงต่อไปนี้

ภาค ๑ เป็นภาคเบ็ดเตล็ดทำนองกัณฑ์แรกของรามายณ ต่างกัน
 แต่ในข้อของเราเอามาไว้ข้างต้น ทำนองว่าจะดำเนิน
 เรื่องโดยลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เนื้อเรื่องมี อสุรพงศ
 วานรพงศ และราชวงศมนุษย์ที่อธิบายสลับกันไป รวม
 ทั้งเรื่องเกิด เช่น เรื่องนนทก (เพื่อจะแสดงชาติก่อน
 ของทศกัณฐ์) และเรื่องเทวดาจับระบำนัมรามสุรเมขลา

เข้ามาไล่กัน (เพื่อเชื่อนิทาน) แต่เพอญ ๒ เรื่องนี้คนรู้จักมากเป็นการเล่นของละครที่แพร่หลายทั้ง ๒ ตอน

ภาค ๒ จับตัวเรื่องจริง ๆ ตรงกับในรามายณ ต่างกันแต่มีเกร็ดต่างเรื่องแทรกแซมเข้าไปเป็นแห่งๆ เริ่มแต่ท้าวทศรถแห่งอโยธยาทำพิธีขอลูกโดยเชิญพระอิสริยยศนี้ (ตรงกับพระฤษยสฤงค์ในรามายณ) มาเป็นประธาน ในระหว่างที่ทำพิธีนั้นมอมมนุษย์เชิญลาดทิพยปายาสผุดขึ้นมากลางกองไฟแห่งพิธี นางกากนาสูร (กาซึ่งเป็นยักษ์) โดนไปได้ครั้งก่อนให้แก่นางมณฑิมาเหสีของทศกัณฐ์ นางเสวยแล้วทรงครรภ์คลอดเป็นสีดำ ซึ่งทศกัณฐ์ทราบที่เกิดมาต่างผลาญวงศัภยจึงให้เอาไปทิ้งน้ำเสีย พระชนกกราชซึ่งทรงผนวชเป็นฤๅษีเก็บฝังไว้ ต่อมาจึงขุดขึ้นมาเลี้ยงไว้เป็นพระธิดาบุญธรรม ส่วนทางอโยธยามเหสี ๓ พระองค์ของท้าวทศรถเสวยและทรงครรภ์ แล้วประสูติพระโอรส ๔ พระองค์ คือ พระราม ๑ พระพรต (รามายณว่า ภารต) ๑ พระลักษมณ์ (รา. ว่าลักษมณ์) ๑ พระสัตรุด (รา. ว่า สตรุณ) ๑

เมื่อพระรามมีชันษาได้ราว ๑๖ ปี พระฤๅษีได้มาขอให้ไปปราบยักษ์กาอันมีนามว่ากากนาสูรซึ่งมารังควานอาศรมจนไม่มีสมาธิจะบำเพ็ญพรต พระลักษมณ์ไปด้วย เมื่อฆ่ากากนาสูรตายแล้ว มารัจและสวาหุบุตรของกากนาสูรมาแก้แค้นแทนมารดาได้รบกัน สวาหุตาย

มารัจหนัจากทรีบ พระฤษจิงพา ๒ กุมารไปเมืองมิลิตา
 ในเวลานั้นท้าวชนกราชาแห่งมิลิตาประกาศเชิญกษัตริย์
 ทั้งหลายให้ไปประลองกำลังยกศร พระรามยกได้ ท้าว
 ชนกยกนางสีดาพระธิดาให้พระรามโดยให้ไปเชิญท้าว
 ทศรถจากอโยธยามาในการอภิเษกสมรส ครั้นเสร็จงาน
 แล้วท้าวทศรถและพระรามกลับอโยธยาพบรามสุรกลาง
 ทางพระรามรบกับรามสุรชนะแก่รามสุร ๆ ถวายศรของ
 ตริเมฆผู้เป็นอัยกาธิบดีแก่พระราม

ภาค ๒ นตรงกับพาลกาดในรามายณะเป็นส่วนมาก
 ต่างหรือเพี้ยนแต่ชอคนหรือท้องที่บ้าง

ภาค ๓ จับเรื่องกล่าวถึงทศรถ (รา. ทุนทุพิ) ตลอดถึงพาล
 รบกับควายในถ้ำนานจนเลือดไหลออกมาปากถ้ำมาก
 สุครพน้องชายพาลเข้าใจว่าพาลถูกควายฆ่าตายจึงปิดปาก
 ถ้ำเสีย พาลโกรธจับสุครพให้ไปอยู่ป่า สุครพจึงไปอยู่
 แห่งเดียวกับที่หนุมานบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าด้วย

ครั้นแล้วย้อนมากล่าวถึงทางอโยธยาซึ่งท้าวทศรถ
 จะอภิเษกให้พระรามเป็นยุวราชสำเร็จราชการบ้านเมือง
 นางไภยเกษ (รา. ไภยเกย์) มเหสีท้าวทศรถทวงว่าเคยได้
 พรไว้ว่าจะขออะไรก็ได้ บัดนี้นางขอให้เนรเทศพระราม
 ออกไปป่า ๑๔ ปี ระหว่างนั้นให้พระพรตลูกชายของนาง
 เป็นใหญ่แทน ท้าวทศรถอนุมัติตามเพอมิให้เสียจาก
 พระรามจึงออกป่าพร้อมด้วยพระลักษมณ์และนางสีดา
 ท้าวทศรถเสียพระทัยในเรื่องนั้นจนสิ้นพระชนม์ ส่วน

พระพรตพระสัตรุดน้องพระราม ซึ่งไปอยู่เมืองไภยเกษ
เมื่อได้ข่าวว่าพระบิดาจะอภิเษกให้พระรามเป็นยวราช
ก็เดินทางมาอโยธยาเพื่อจะช่วยงาน แต่ครั้นมาถึงได้
ความว่าพระรามถูกเนรเทศและพระบิดาสั่งพระชนม์
เพราะเหตุนี้ก็ทรงพระพิโรธแก่พระมารดาและเมื่อจัด
การพระศพท้าวทศรถเสร็จแล้ว ก็ออกตามพระรามไป
จนพบ แต่ทูลเชิญให้กลับมาทรงราชย์ไม่สำเร็จ เพราะ
พระรามจะรักษาสัตย์ของท้าวทศรถ ในที่สุดพระราม
ประทานรองพระบาทหญามาให้ตั้งไว้แทนพระองค์ พระ
พรตคงรักษาบ้านเมืองไว้ท่าพระรามจนกว่าจะเสด็จกลับ

ภาคนี้ว่าตรงกันกับอโยธยากาณฺฑในรามายณ
ต่างกันแต่ขอคนขอทองบ้าง

ภาค ๔ ฝ่ายพระรามเดินลึกเข้าไปอีกในป่าพบพิราบ (รา. วิจารณ์)
ได้รบกันแล้วชนะ เดินป่าต่อไปถึงฝั่งแม่น้ำโคทาวรี
นางสำนึกขา (รา. ศรีปณขา) มาพบเข้าอยากได้พระราม
หรือลักษมณ์เป็นผัว เมื่อไม่สำเร็จก็เข้ารังแกนางสีดาจน
พระลักษมณ์ออกต่อสู้ตจุมกและหุขาด นางหนีไปฟ้อง
ทูตขร (รา. ทูษณ และ ขร) ตรีเศียร (รา. ไม่มี) พี่ของนาง
ทั้งสามยักษ์ได้มาแก้แค้นแทนนางแต่แพ้ถูกฆ่าตายหมด
สำนึกขาไปเล่าให้ทศกัณฐ์ฟังว่ามีนางสีดางามมากอยู่
ในป่า ทศกัณฐ์ให้มารัจลูกกนกนาสุรนั้นแปลงเป็นกวาง
ทองมาล่อ นางสีดาอยากได้กวางให้พระรามตามจับ

ระหว่างนทศกัณฐ์เข้าลักเอานางสีดาไปได้ พระราม
พระลักษมณ์ออกติดตามพบนกสดาและอสูรต่างๆ จน
บรรลุถึงปากถ้ำที่หนุมานสุครีพอยู่

ภาค ๔ ความตรงกับอรรถกถาในรามายณ ต่าง
แต่ชอคนขอทองบาง

ภาค ๕ พระรามพบหนุมาน ๆ พาสุครีพมาเฝ้า ทำสัญญา
ช่วยเหลือกันและกัน เพื่อสุครีพจะได้แก้แค้นในการที่
ถูกพาลเนรเทศและผิดเมียของสุครีพด้วย สุครีพสัญญา
ถวายรพลเมืองขคจินธุ์แก่พระรามเพื่อทำสงครามติดตาม
สีดา เพราะถ้าสุครีพชนะแก่พาลก็หวังที่จะได้ครอง
เมืองขคจินธุ์ (รา. กษกนิษฐ์) เมื่อพระรามฆ่าพาลและ
ได้รพลขคจินธุ์แล้วยังได้กองทัพเมืองชมพูอีกด้วย
กองทัพขคจินธุ์มีหนุมานและองคตเป็นนายทหารผู้ใหญ่
ฝ่ายชมพูมีชมพูพานกับนลพัทเป็นนายทหารผู้ใหญ่ บัดนี้
พระรามจึงส่งทหารลี้งเหล่านออกติดตามค้นหานางสีดา

ภาค ๕ น ความเกือบตรงกันกับกษกนิฐกถาใน
รามายณ ต่างกันแต่ทหารชมพูนั้นเป็นลิงมีไข่มุข และ
ต่างกันด้วยชื่อต่างๆ ตามเคย เว้น สุครีพ หนุมาน
ชงเหมอน และองคตชงเกือบเหมือนกัน

ภาค ๖ ในจำพวกทหารลี้งที่ออกไปค้นหานางสีดานั้น พวก
นายทหารผู้ใหญ่มี หนุมาน องคต ชมพูพาน เป็นต้น ได้
ไปทางทิศใต้ แล้วหนุมานแต่ผู้เดียวข้ามเข้าในลงกา พบ

นางสีดาซึ่งเขาเอาไปไว้ในสวนนอกเมือง ได้ถวายแหวน
ของพระราม ขากลับได้ทำลายสวนจนเกิดรบพุ่งกันขึ้น
เป็นเวลานานใหญ่ ในที่สุดยักษ์จับหนุมานได้ จะฆ่าทำอะไร
ก็ไม่ตาย หนุมานทูลทศกัณฐ์ให้เอาไฟจุดตัวเสีย ครั้น
จุดแล้วหนุมานทำตัวเป็นเชือกเพลิงเที่ยวเผาเมืองลงกา
เสียสิ้น แล้วหนีรอดมาได้

ภาค ๖ มีความเหมือนกันกับในสุนทรภานุทของ
รามายณในข้อสำคัญๆ แต่เรื่องของรามเกียรติ์ย่อยๆ
ต่อเติมออกไปอีกบ้าง

ภาค ๗ ลำดับถึงระยะที่จะกล่าวถึงการศึกษาในสงกา ท่านผู้อ่าน
อาจจะลืกันได้ว่า ในหน้าต้นๆ ที่แล้วมาข้าพเจ้าได้กล่าวว่า
ภานุท๖ของรามายณเชิงชอว่ายุทธภานุท๗นั้นเป็นภานุท
ที่ยาวกว่าตอนไหนๆ หมด เรื่องรามเกียรติ์ของไทยก็
ยาวอยู่กับการรบนเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนรามายณที่ตรง
ของเขายาวด้วยคำพูดของแต่ละฝ่ายที่ออกมารบกันหรือ
ออกมาแสดงบทบาทต่างๆ ของเราแม้ไม่มีใครพูดมากดัง
นั้นก็ยาวอยู่กับการเล่าถึงวชตต่างฝ่ายต่างตระเตรียมรบ วิธ
รบกััน และผลของการรบนนั้นๆ เช่นทุกๆ คราวที่จะรบ
กันมักจะเริ่มต้นด้วยทศกัณฐ์ปรารภหาใครออกไปรบ
แล้วก็ให้ไปเชิญมามีการรับรองเลี้ยงดูแล้วจัดทัพ แม่ทัพ
ก็แต่งองค์ทรงเครื่อง แล้วเล่าถึงพาหนะทรงของแม่ทัพ
ต่อจากนั้นก็เปลี่ยนไปกล่าวถึงฝ่ายพระรามที่อยู่ในค่ายได้

ยื่นเสียงทัพย์ให้ร้อง พระรามจึงถามพิเภกว่าไครยกมา
 แล้วก็จัดทัพออกไปต่อสู้ ส่วนแม่ทัพนั้นจะเป็นพระราม
 เองหรือพระลักษมณ์ก็ตาม ก็ตั้งกองสร้งนำทรงเครื่อง
 ออกตรวจพล และเล่าถึงพาหนะทรง แล้วจึงจะเล่าถึง
 การรบ แต่ละศึกย่อมกินความยดยาวดังพรรณนามาฉะน
 และนอกจากการศึกที่ตรงกันเช่นศึกกุ่มภกรรณและ
 อินทรชิตแล้ว ของเรายังมีญาติวงศ์เพื่อนฝูงของทศกัณฐ์
 มาทำศึกย่อยแทรกกระยะหรือขัดตาทัพบ้างเนืองๆ ซึ่ง
 ไม่ใคร่จะมีในรามายณ เหตุฉะน ศักลงกาของเราจึงยาว
 เหมือนกัน ดำเนินเรื่องเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

เมื่อพระรามได้ความว่าสีดาอยู่ลงกาแล้วจึงยกทัพไปตั้งที่เข
 คันธกาลาริมฝั่งทะเล (รา.เรียกเขาว่า มเหนครคีรี) ฝ่ายใน
 ลงกาทศกัณฐ์ฝันร้าย ให้พิเภก (รา.วิชัยณ) ทำนาย พิเภก
 เห็นมีทางแก้ด้วยส่งสีดาคืนให้ผิวของเขา ทศกัณฐ์โกรธขับพิเภก
 ออกจากลงกา พิเภกไปขอพึ่งพระรามถือน้ำถวายสัตย์ แล้ว
 สาบานเป็นสหายกับสุครีพ พระรามให้ทหารลึงสำแดงฤทธิ์ให้
 พิเภกดู เสียงกึกก้องดังไปถึงในเมืองลงกา ทศกัณฐ์จึงให้
 ศุกรสถาน (รา.เป็น ๒ คน คือศุกร ๑ สารณ ๑) ไปสอดแนมแต่
 ถูกจับได้ลงโทษโบยแล้วปล่อยตัวไปบอกนาย ทศกัณฐ์ปลอม
 เป็นฤาษีมายุพระรามให้ระแวงพิเภกกับสุครีพ (รา.ว่าส่งยักษ์อื่น
 มาสอดแนมอีก)

ทศกัณฐ์ให้เบญจกายลูกพิเภกปลอมเป็นสิดาทำตายลอยมา
พระรามลงสรงเห็นเข้าก็เชื่อและเสรำโศก หนุมานพิสูจน์ว่ามีไช
ศพ จับตัวนางไว้ซักถามแล้วปล่อยไป นี่เป็นตอนสำคัญอันแรก
ซึ่งรามเกียรติ์ของเราผิดกับรามายณ

พระรามให้จองถนนข้ามทะเลไปลงกา ข้างไทยมีเรื่อง
หนุมานวิวาทกับน้ำลพัท จนต้องส่งน้ำลพัทกลับไปรักษาเมือง
ขีดขันธ์ แล้วมีเรื่องนางสุวรรณมัจฉาขัดขวางการจองถนน
หนุมานต้องไปจับตัวและเล่าโลมให้เลิกการขัดขวาง ทั้งสองเรื่อง
นี้ไม่มีในรามายณ นับเป็นตอนสำคัญที่ ๒ และที่ ๓ ที่ต่างกัน

เมื่อจองถนนเสร็จพระรามยกพลข้ามไปตั้งประชิดลงกา
ตั้งค่ายที่เขามรกฏ (รา.ว่าเขาสุเวด) แล้วให้องคตเข้าไป
สื่อสารบอกเหตุที่ยกทัพมาขอสิดาค้น ทศกัณฐ์ให้จับองคตเกิด
ต่อสู้กันจนจนยักษ์ตายหลายตน องคตกลับมาได้ ทศกัณฐ์ยก
ฉัตรใหญ่ขึ้นเพื่อคุทัตพระรามที่ข้างนอกเมือง สุครีพเห็นเข้าก็
โกรธ เหาะไปหักฉัตรได้ต่อสู้กัน (รา.ว่าสุครีพหักฉัตรก่อน)

ลำดับรามเกียรติ์แทรกเรื่องใหญ่เข้าไปเป็นเรื่องแตกต่าง
ที่ ๔ คือเรื่องไมราพณ์ผู้เป็นยักษ์อยู่ใต้ดินมีวิชาดีกลับสะกดคนให้
หลับได้ พิเภกรู้เรื่องจึงเตือนพระราม หนุมานนฤมิตตัวให้ใหญ่
อำปากอมพลับพลาที่ประทับพระรามไว้ แต่เมื่อถูกมนต์ไมราพณ์
ก็หลับเหมือนกบทหารลิงทั้งปวง ไมราพณ์ขโมยพระรามลงไป
บาดาลใต้ดิน แต่หนุมานค้นขึ้นตามลงไปทันฆ่าไมราพณ์ และ
เชิญพระรามอุ้มกลับขึ้นมาได้ทั้งบรรทมหลับ (ก๊อแนมคตธรรณ)

บัดนี้จึงเริ่มศึกลงกาแท้ๆ คือ ๑. ศีกุมภกรรณ เมื่อ
 กุมภกรรณยกมาพิเภกขอออกไปพูดจาห้ามมิให้รบ เพราะพิเภก
 เชื่อว่ากุมภกรรณเป็นยักษ์ทมิฬสลสสัย แต่กุมภกรรณไม่ยอมเลิก
 เพราะถือคำสั่งทศกัณฐ์เป็นใหญ่ไม่ว่าผิดหรือถูก สุคริพจึงยกทัพ
 ออกรบ กุมภกรรณจับสุคริพหนีบรักแร้ไป แต่ภายหลังสลัดหนี
 มาได้ โดยหนุมานตามไปช่วย กุมภกรรณยกตามมาได้รับกับ
 พระลักษมณ์ฯ ถูกขัดหอกโมกขศักดิ์ แต่แก้กันได้ ลำดับนี้
 กุมภกรรณไปนอนตดน้ำมิให้ไหลมาเพื่อให้อังคณา หนุมานตาม
 ไปสืบได้ความว่านอนตดน้ำอยู่แห่งใดได้ต่อสู้กัน เป็นอันความคิด
 ที่จะตดน้ำล้มเหลว กุมภกรรณยกออกมายังค่ายพระรามอีก
 พระรามออกต่อสู้ฆ่ากุมภกรรณตาย

๒. ศีกอินทรชิตครั้งที่ ๑ อินทรชิตออกรบกับพระลักษมณ์ไม่
 เป็นผลอย่างไร จึงกลับไปตั้งพิธีบูชาศรนาคบาธ

๓. ทศกัณฐ์ให้เชษฐมังกรกรรณลูกพญาขรมาขัดดาทัพเป็นศึก
 ใหญ่ แต่ตายด้วยศรพรหมาศตรของพระราม วิรุณมุขออกขัด
 ดาทัพไว้พลาง

๔. ส่วนอินทรชิตทำพิธีไม่สำเร็จ เพราะขามภวราชแม่ทัพลิง
 คนหนึ่งไปรบกวณ เเลยยกทัพมาหนุนวิรุณมุขเข้ารบกัน พระ-
 ลักษมณ์ออกสู้จับวิรุณมุขได้แล้วปล่อยกลับไปเพราะเป็นเด็ก
 อินทรชิตแผลงศรนาคบาธมาตัดพระลักษมณ์และลิงได้ พระราม
 เรียกพญาครุฑมาจิกแก้ได้

๕. อินทรชิตทำพิธีชุบสรพรมหาสตร์ กับปั้นออกขัดดาทัพ (รา. ออกัมบัน) หนุมานฆ่ากัมบันตาย อินทรชิตถูกรบจนด้วย ทศกัณฐ์ให้ไปบอกข่าวกัมบันตายจึงชุบสรไม่สำเร็จ แต่ก็ยกทัพ อยู่ดีและแผลงสรพรมหาสตร์ถก พระลักษมณ์กับรีพลสลบหมด เว้นหนุมาน ตอนนั้นของเราว่าอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ลอย มาบนฟ้า หนุมานจึงขึ้นหักคอช้าง (ปลอม) ซึ่งเป็นเทพพาหนะ ของพระอินทร์ปลอมจนหมดกำลังสลับไป พระรามออกมาสนามรบ พอหนุมานฟันขึ้นก็ให้ไปหาว่าที่เขาสรพยาแต่ไม่พบต้นยา จึงย้อนมาทวงเขา พวกทัพพระลักษมณ์พอได้กลิ่นยาจากเขานนั้นก็พากันฟันขึ้นหมด

๖. ทศกัณฐ์กับอินทรชิตคิดให้สุขาจารย์ปลอมเป็นสิดาเอาตัวมา ตัดหัวให้พระรามคูกกลางสนามรบ แต่พิเภกทูลพระรามว่าไม่ใช่ สิดาจริง

๗. อินทรชิตตั้งพิธีกุมภนิยา ชุบสรสามคัน พระลักษมณ์ไป ล้างพิธีได้แต่ก็เลยรบกันจนหมดสร (รา. ว่ารถหัก) อินทรชิต หนีเข้าเมือง แล้วออกมารบอีกโดยแฝงท้องฟ้า ในที่สุดก็ถูกสร พระรามตาย

๘. ทศกัณฐ์คลั่ง ยกออกรบเอง มี "สิบรถ" (ลูกทศกัณฐ์ ๑๐ องค์ไม่ปรากฏชื่อ) นำออกมาด้วย เรื่องตอนนั้น ข้างไทย เอาเป็นศึกใหญ่ถึงพระอินทร์ให้พระวิศณุกรรมนำรถทรงมาถวาย พระราม การศึกตอนนั้น เฉพาะทศกัณฐ์ตรงกันกับรามायณ

แล้วแต่เรื่อง “สืปรถ” นั้น รามายณะว่า มีโอรสทศกัณฐ์ ๔ องค์เท่านั้น ในรามเกียรติ์กล่าวว่าขึ้นต้นโอรส ๔ องค์ออกรบ ครั้นตายลงจึงออกตามมาอีก ๖ องค์ ก็เห็นจะทำนองเดียวกันกับ ทพเล่ายังเพลิดเพลินการรบอยู่ในตอนเสร็จศึกลงกาแล้วจึงขยาย เรื่องศึกจักรวรรดิต่อออกไปให้ยาวดังจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า ต่อจากนี้ไปทางข้างไทยได้แซกการศึกของพระญาติวงศ์และสัมพันธมิตรของทศกัณฐ์เข้ามาอีกหลายรายซึ่งไม่มีในรามายณะของ วาlmiki คือ

๕. สหัสเดชะ ราชาแห่งปางตาล และมุลพลา อุปราชปางตาล ทั้งสองเป็นสหายทศกัณฐ์

๑๐. แสงอาทิตย์ ลูกพญาขรซึ่งเป็นอนุชาทศกัณฐ์ ราชาแห่งโรมคัล

๑๑. สัตตลุง ราชาแห่งจักรวาล กับตรีเมฆลูกตรีเศียรซึ่งเป็นอนุชา ทศกัณฐ์ ราชาแห่งมัชวารี

๑๒. สัทธาสุร ราชาแห่งอัสตง สหายของทศกัณฐ์

๑๓. วิรุณจำบัง ราชาแห่งจาทุก ลูกพญาทูตซึ่งเป็นน้องทศกัณฐ์

๑๔. ในระหว่างศึกแถมเหล่าน มีศึกที่ทศกัณฐ์เองออกทำครั้ง ๑ แล้วทศกัณฐ์ลงไปชุบตัวในอุมงค์ ซึ่งพระรามใช้ให้นายทหารลงไปทำลายได้สำเร็จตามเคย ครั้นแล้วมีตอนสำคัญอีกที่แพร่หลาย

มากในเมืองไทยและนิยมเล่นโชนกันมาก คือทศกัณฐ์ให้ไปเชิญ
ท้าวมาลีวราชผู้เป็นอัยกาธิปไตยอยู่บนสวรรค์มาว่าความ แต่ท้าว
มาลีวราชมิได้หลงคำโจทท์ของทศกัณฐ์ ทรงช้ชาติโดยคำพยาน
คนกลางก่อนางส์ดาว่าทศกัณฐ์ผิดให้คนนางเสีย ทศกัณฐ์โกรธ
การชำระความก็ไม่เป็นผลประการใด

๑๕. ทศกัณฐ์ออกรบอีก พุ่งหอกกบิลพิทฤกพระลักษมณ์ พระ
รามจัดการแก้ไขได้ ต่อไปทศกัณฐ์ออกรบอีก แต่บาดเจ็บสาหัสถึง
กรขาดและพระองค์ทะลุ ต้องเสกเป่าแก้แผลแล้วล่าทัพกลับเข้า
ลังกา พิเภกจึงทูลพระรามว่าทศกัณฐ์นั้นถอดดวงใจเก็บไว้ต่างหาก
จะฆ่าเท่าไรก็ไม่ตาย ต้องได้กล่อดวงใจมาจากพระฤาษีโคบุตร
มาทำลายจึงจะฆ่าได้ หนุมานรับอาสาไปจัดการเรื่องนี้ เมื่อหลอก
เอากล่อดวงใจมาได้แล้วก็ให้พระฤาษีพาตนเข้าไปรับอาสาช่วย
ทศกัณฐ์รบพระราม ทศกัณฐ์เชือกถน แล้วให้ออกรบ ด้รบกัน
อีก ๒ ครั้ง ๆ หลังทศกัณฐ์ยกตามออกมาด้วย หนุมานรอเวลาพอ
พระรามแผลงศรก็ขยดวงใจทศกัณฐ์ให้ทศกัณฐ์ดู ทศกัณฐ์จึง
ตาย เรื่องกล่อดวงใจทศกัณฐ์นี้รามายณะไม่มี แต่มีว่าพระฤาษี
รูป ๑ มาบอกมนต์อาทิศย์หฤทัยให้พระราม ๆ เล่ามนต์นั้นเวลาแผลง
ศรไปฆ่าทศกัณฐ์ ๆ จึงตาย

ลำดับนี้พิเภกเข้าไปในลังกาและเชิญนางสีดาออกมาถวาย
คืนแก่พระรามๆ ให้สีดาลุยไฟเพื่อให้โลกเห็นว่าเธอเป็นผู้บริสุทธิ์
แม้จะถูกเอาไปเก็บไว้เป็นเวลานานในเงอมมอยักษ์ก็ยังไม่บริสุทธิ์
มิได้ถูกขายใจแต่จะต้องเลย ครั้นแล้วจึงอภิเษกให้พิเภกครอง
ลังกาและเริ่มเดินทางกลับจากทนน

ลำดับนั้นเมื่อเพิ่มเต็มสองสามเรื่อง คืออัศกรณสหยา
ของทศกัณฐ์ยกทัพมาถึงลงกาเพื่อแก้แค้นแทนทศกัณฐ์ ถูก
พระรามฆ่าตาย แล้วปล้นกลับปลุกทศกัณฐ์ซึ่งพญานาคเอาไป
เลี้ยงไว้ ณ ขนมาจากนาคพิภพ มาได้ข่าวว่าพ่อตายก็โกรธตาม
ไปแก้แค้นระหว่างทางที่พระรามกำลังยกกลับ หนุมานไปรบตัวต่อ
ตัวแล้วฆ่าตาย พระรามก็กลับถึงโยธยาในฤดูใบไม้ร่วง (ทุกวันนี้
ชาวอินเดียที่ถือศาสนาฮินดูยังฉลองวันพระรามกลับเข้าเมือง
ในฤดูใบไม้ร่วง) ในการบำเพ็ญแม่ทัพนายกองนั้นพระรามให้
หนุมานได้ “กินเมือง” พระนครศรีโยธยา แต่หนุมานเมื่อได้
ทำตามรับสั่งแล้ววัน ๑ ก็ถวายเมืองคืนเพราะเห็นเป็นการละเมิด
พระเกียรติของพระรามฯ จึงสร้างเมือง “นพบุรี” ให้ไปครอง
เรื่องบำเพ็ญจรรยาตามจะไม่มี

ภาค ๔ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายหลังที่พระรามกลับเข้าสู่โยธยา
แล้ว ลงเรื่องกัมในอุตรกัณฑ์แห่งรามายณ หากขยาย
ความออกให้ยืดยาวกว่าของเขาเป็นอันมาก แต่ไม่ใช่
ว่าจะเป็นเรื่องตรงกันกับรามายณตลอดไป เพราะหลาย
เรื่องในรามายณอุตรกัณฑ์นั้น เราเอาไว้ข้างต้นของ
เรื่องรามเกียรติ์เสียไม่น้อย เช่นเรื่องอสรพงสวานรพงศ
เป็นต้น ขอสรุปความของภาคสุดท้ายนี้ดังนี้

ข้อ ๑. ท้าวมหาบาลเทพาสุรผู้ครองเมืองจักรวาฬ
(เมืองนี้ออกชื่อว่าเป็นของราชายักษ์องค์หนึ่งบาง
องค์บ้าง ไม่ทราบว่าจะหมายความว่าอย่างไรแน่ แต่อย่างไร

กิด อันว่าชอทองที่ในรามเกียรติ์ของไทยย่อมเลื่อนลอย
แทบทั้งหมดคงได้ยกขึ้นเปรียบเทียบมาแล้วข้างต้นเป็น
รายๆ เรื่อยมา ออกจะต้องทำใจเสียว่าจะชออย่างไรก็
เหมือนกัน ไม่สู้จะมีค่าแก่การสอบสวนนัก) ท้าว
มหาบาลนยกทัพมาแก้แค้นแทนทศกัณฐ์ หนุมานไป
ช่วยป้องกันพิเภกได้ฆ่ามหาบาลตาย ตอนนั้นหนุมานไป
พาลูกกับเบญยกายอีกตน ๑ ชอสุรพัฒน์มาถวายพระราม
แล้วหนุมานออกบวชเป็นฤๅษ

ข้อ ๒. ศักดิ์ท้าวจักรวรรดิแห่งมลิวัน (ตรงกับอุตร
กานทุแห่งรามายณะซึ่งกล่าวว่าพระรามให้พระศรณ
ไปปราบยักษ์ชอลวณผู้เป็นราชาแห่งมรุวัน) รามเกียรติ์
ของเราเล่าว่าสาเหตุแห่งศึกจักรวรรดิเกิดขึ้นเพราะเมื่อ
ทศกัณฐ์ตายลง นางมณโฑมีครรภ์กับทศกัณฐ์ได้เพียง
เดือนเดียว พระรามยกนางให้พิเภก ครั้นประสูติโอรส
นี้ออกมาพิเภกสำคัญว่าเป็นลูกของตนได้เลี้ยงดูเป็น
อย่างสนิทสนมดและให้ชื่อว่า ไพนาสูริวงศ์ ครั้นเติบโต
ขึ้นได้ความจากพิเภกชอวรรณสุว่าตนมิใช่ลูกพิเภก
หากพ่อตายเสียก่อนเกิดและมารดาเป็นเมียพิเภกจึง
เกิดอับอายและชิงชังพิเภกและมารดาและไปชักเอา
ท้าวจักรวรรดิจากมลิวันมาช่วยจับพิเภกใส่ตรูไว้ พระราม
ได้ทรงทราบจึงให้พระพรตพระสัตรุดนำทัพวานรมาช่วย
พิเภก ได้ชัยชนะแก่ไพนาสูริวงศ์ ให้ประหารชีวิตแล้ว

ยกทัพเลยไปตีเมืองมลิวัน การศึกตอนนั้นแต่งเลียนศึก
ลงกา ดังจะได้เทียบดูกันต่อไปน

ก. ทั้งสองศึกเริ่มต้นด้วยการสื่อสาร ศึกลงกานั้น
พระรามใช้องค์ ศักมลิวันพระพรตใช้นิลนล

ข. แม่ทัพยักษ์นั้น ในศึกลงกามีมาก แต่ที่จัดว่าเด่น
กว่าอื่นๆ คือ กุมภกรรณมีหอกโมกขศักดิ์ มีอินทรชิตลูก
รักของทศกัณฐ์มีฝีมือทางศร มีมังกรกรรณหลานและ
หลานอื่นๆ อีก ส่วนศึกมลิวันมี สุริยาภพ ลูกใหญ่ของ
ท้าวจักรวรรดิ ใช้ชญาเหมือนอินทรชิต หนาก็เหมือน
แต่สีแดง (อินทรชิตสีเขียว) ซึ่งใช้อาวุธหอกอย่าง
กุมภกรรณพุ่งเอาพระสัตรุดสลบไปอย่างกุมภกรรณพุ่ง
พระลักษมณ์สลบไปฉะนั้น แล้วมีบัลลย์จักรลูกจักรวรรดิ
ซึ่งมีฝีมือทางเพลงศรอย่างอินทรชิต แม่เมือตายลงพ่อ
ก็ทำศพเป็นการใหญ่อย่างทศกัณฐ์ทำให้อินทรชิต โอโรส
ที่สามของจักรวรรดิ ชอนนุพัคตรัมบทยาทคล้ายๆ
มังกรกรรณในศึกลงกา

ครั้นหมดพวกนี้แล้ว ศึกลงกาได้ท้าวสหัสเดชะ มี
ลักษณะเป็นผู้อยู่ใหญ่ที่ใครๆ กลัวแต่แท้จริงโง่ ออกมารบ
ก็แพ้โดยง่าย ส่วนศึกมลิวันนั้นให้ท้าวไวตาลอันมี
ลักษณะคล้ายๆ สหัสเดชะออกมารบในลำดับเดียวกัน
และก็แพ้โดยง่ายๆ เช่นกัน ในที่สุดก็ถึงท้าวจักรวรรดิ
เองแต่ไม่ตายยากเท่าทศกัณฐ์

ตลอดศกมลิวัน^๕ แม้ว่าหนุมานจะได้อยู่ในกองทัพฝ่าย
อโยธยาก็จริงและแม้จะได้ทำหน้าที่สำคัญ ๆ บางอย่างก็
จริงแต่ตัวนายทัพที่อาจหาญปราดเปรียวเช่นที่หนุมาน
เคยเป็นในศึกलगานันคราวัน^๕ ได้แก่นลพัทซึ่งเคยเป็น
คู่แข่งกับหนุมานในศึกก่อนจนถึงอยู่ด้วยกันไม่ได้ต้อง
กลับไปรักษาแนวหลังที่เมืองจัตจินธุ์

ข้อ ๓. พระรามกริวดีดา มีเรื่องว่า พระรามไป
ประพาสชววัน นางสีดาอยู่หลังในอโยธยาถกนางอดุล
ปีศาจมาลงให้เขียนรูปทศกัณฐ์ให้ดูแล้วเข้าสิงรูปนั้น
จะลบเท่าใดไม่ออก พระรามกลับมาเห็นเข้าก็หึง ให้
พระลักษมณ์เอนางไปฆ่าเสีย พระลักษมณ์ปล่อยนาง
ไป แต่ได้หัวใจกวางมาถวายแทนหัวใจสีดา นางไป
อาศัยอยู่กับพระว้ชมฤคฤาษีและประสูติโอรส แล้วได้
โอรสซึ่งพระฤาษีชุบให้อีกองค์ ๑ พระฤาษีให้นามว่า
พระบุตรและลบ

พระฤาษีสอนศิลปศาสตร์ให้จนเชี่ยวชาญ พระกุมาร
ทั้ง ๒ ประลองศิลปจนดั่งสนั่นกึกก้องเข้าไปถึงในกรุง
อโยธยา พระรามอยากจะทรงทราบว่าเสียงใครทำฤทธิ
คงจะต้องเป็นผู้มีบุญจึงปล่อยม้าอุปการผูกสารไว้ที่คอกว่า
ถ้าใครพบมานำให้บูชาพระราม ถ้าขาดจนจะถือว่าเป็น
กบฏ (รา. ว่าพระรามทำพิธีอัสวเมธ คือปล่อยม้าไป
ปี ๑) กุมารทั้ง ๒ พบม้าเข้าก็จับข้เล่นโดยปรารภกันว่า

“กระบวนทศโทไม่เข้าใจ จับได้ก็จะชี้ให้สำราญ” อัน
เป็นเหตุให้หนุมานซึ่งเป็นผมหันตตาม้าไปดูเผื่อจะมี
ใครละเมิดโองการนั้นเข้าจับกุมกลับแพ้แก่สองกุมารฯ
จับมัดและเอาอย่างสักหน้าเล่น ในที่สุดพระรามยกทัพ
ออกไปจะจับแต่ครั้งพบกันไล่เลี่ยก็ได้ความว่าเป็นโอรส
พระรามนั่นเอง พระรามจึงให้กุมารพาไปหานางสีดาผู้
มารดาฯ ถวายกุมารนั้นแก่พระราม ต่อมาพระรามอยาก
จะได้นางสีดากลับเข้ามาในเมืองนางไม่ยอมกลับจึงทำ
อุบายให้หนุมานไปทูลนางว่าพระรามสิ้นพระชนม์จะ
ถวายพระเพลิง นางเข้ามาก็พบพระราม นางจิตใจที่ถก
หลอกจึงแทรกพื้นแผ่นดินลงไปอาศัยพญานาคอยู่ใต้ดิน

ข้อ ๔. โดยที่เกิดเหตุยุ่งๆ เช่นนี้ พระรามกลุ่มทุกข์จึง
ออกไปเดินป่า ๑ ปี ในระหว่างเดินป่านี้ได้พบยักษ์ต่างๆ
ได้รับกันและปราบปรามอีก คือท้าวกุเวร ราชานแห่ง
กาลยทุธ ๑ นกยักษ์ชอปากขาวายุพัตร์ ๑ กับท้าวอุณา
ราช (หรือที่มักเรียกกันว่ายักษ์กกขนาก) ซึ่งพระราม
แผลงศรด้วยหญากรไปเสียบอกให้ “ตรึงไว้กับแผ่น
ศิลา ทรายอยู่แสนโกฏิปี” เรื่องเหล่านี้ยังไม่พบ
ในรามายณะอาจเป็นนิยายพื้นเมืองเอาเข้ามาปนก็ได้
เช่น “ยักษ์กกขนาก” นี้ ชาวบ้านนอกในโบราณแถบ
เขาศรีประจันตโกฏิโคกกะเทียมในจังหวัดลพบุรียังยืนยัน
อยู่เสมอว่ามันอยู่ในถ้ำที่ในเขา

ข้อ ๕. พระอัครราชาเห็นว่าพระรามกับนางสีดายังคงไม่
ปรองดองกันอยู่ดังนั้นเป็นการไม่ดี จึงตรัสให้หาทั้งสอง
พระองค์ขึ้นไปบนสวรรค์ ว่ากล่าวให้ดีขึ้นเสีย แล้ว
ประทาน อภิเชกเสกใหม่ ทั้งสองฝ่ายก็อยู่เย็นเป็นสุข
ต่อมา (ไม่พบในรามायณ)

ข้อ ๖. ต่อมา มี พวกคนธรรพ์มารบกวนพระฤๅ
ษีไฟโร ทางทิศเมืองไถยเกษแล้วเลยตีเอาเมืองนั้นได้
ทั่วไถยเกษผู้ทรงพระชราแล้วต้องหนีออกไปซ่อนอยู่
ในป่า พระรามให้พระโอรสทั้งสองไปปราบและให้
พระพรตพระสัตรุดยกทัพตามไปควบคุม เป็นอันปราบ-
ปรามพวกคนธรรพ์ได้สำเร็จ (เรื่องศึกคนธรรพ์นี้มีใน
อุตตรกาณฑ) รามเกียรติ์ไทยจบลงด้วยกล่าวว่าบ้าน
เมืองก็อยู่เย็นเป็นสุขแต่นั้นมา และไม่มีเรื่องพระราม
สิ้นพระชนม์หรือชนสวรรค์ดังในรามायณ

พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด-
ฟ้าจุฬาโลกทรงชนน มักเรียกกันในปัจจุบันว่า “รามเกียรติ์
รัชกาลที่ ๑” ในหอพระสมุดมีเขียนไว้ในสมุดคำอย่างโบราณซึ่ง
เข้าใจว่าอาจเป็นฉบับเดิมที่ทรงพระราชนิพนธ์อยู่ ๑๐๒ เล่มจบ
ถ้าจะคำนวณดูพอประมาณๆ เรียกได้ว่าสมุดเล่ม ๑ มี ๒๔ หน้าๆ๑
เขียนได้ ๔ บรรทัด คະเนาบรรทัด ๑ มีราว ๒๐ คำ (ได้ลองนับดู
ลงหน้าได้จำนวนถ้วบรรทัดละ ๒๐ คำจริงๆ) ถ้าดังนั้นหน้า ๑ ก็จะมี
มีราว ๘๐ คำ สมุดเล่ม ๑ ก็จะมีราว $๘๐ \times ๒๔ = ๑๙๒๐$ และ ๑๐๒ เล่ม

ก็จะมราว $๑๕๒๐ \times ๑๐๒ = ๑๕๕,๘๔๐$ คำ นับว่าเป็นหนังสือที่ยาว
มากเรื่อง ๑ ในวรรณคดีของไทย ในปัจจุบันนี้ครุสภาได้พิมพ์ขึ้น
ขนาดยกแปดเป็นหนังสือ ๔ เล่มใหญ่ ๆ ๒๕๗๖ หน้า

ในพระราชปรารภข้างต้นเรื่องกล่าวความว่า พระบาทสม
เด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกอบกู้บ้านเมืองโดยสละพระราชทรัพย์
ได้ทรงเชิญสงฆ์ให้ชำระพระไตรปิฎก ทรงแปลงสร้างวัดพระเชตุ
พน แล้ววัดพระศรีสรรเพชญ์ (เดิมนั้นเรียกวัดมหาธาตุ) แล้ว
จึงได้

“ภครดำรงรัส จักจงทำนองนุก ไตรดาญคนิทาน ตำนาน
เนื่องเรื่องรามเกียรติ์เขียนบรรบักษัณห์พิณาศ ด้วยพระราชโอรส
ปานสมาลัยเรียบร้อยสร้อยโสภิต พิกลิตสาโรช ฯลฯ”

แม้ว่าลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์นั้นจะ
ได้อนุโลมตามแบบอย่างแห่งบทละครรำก็ดี วิธีที่ทรงดำเนินเนื้อ
เรื่องทำให้เรานึกว่ามีได้มีพระราชประสงค์จะให้ใช้เป็นบทสำหรับ
เล่นละครตลอดไป เพราะเรื่องยืดยาวเหลือที่จะเล่นด้นนั้นได้จน
ตลอด อีกประการหนึ่งการนำเรื่องรามเกียรติ์ออกเล่นให้มหาชน
ดูนั้นโดยเฉพาะในสมัยก่อน ๆ มิได้ใช้วิธีร้องบทให้ละครรำ หาก
ใช้วิธี “พากย์” ให้คนเต้น คนเต้นนั้นก็เป็นผู้ชายไม่ใช่ผู้หญิง
อย่างละคร จึงน่าคิดว่าพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง
นั้นในรูปละครรำจนตลอดนั้นคงจะเป็นไปในทางให้มีเรื่องอัน
บริบูรณ์สำหรับเก็บไว้เป็นตำหรับ หากจะนำตอนใดออกเล่นบ้าง
ก็ได้ หากผู้ใดชอบใจที่จะอ่านก็มีเรื่องอันบริบูรณ์แต่ต้นจนจบไว้
อ่านได้ดังนี้

นอกจากนี้ยังมีบทละคอนที่ว่ากันว่าเป็นพระราชนิพนธ์อีกสามเรื่อง คือ ดาหลัง อีเหณา และอุณรุท ดาหลังนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นพระราชทานแจกในงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้าเมือเมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๕^(๓๑) เค้ามลและลักษณะของเรื่องเป็นอย่างไรแจ้งอยู่ในคำนำหนังสือเรื่องนั้นแล้ว ไม่จำเป็นต้องยกมากล่าวในที่นี้ ส่วนเรื่องอีเหณาที่ตกลงสันนิษฐานกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่หนึ่งนั้น มีอยู่เพียงส่วนหลังส่วนเดียว เพราะตอนแรกที่สำคัญกันมาแต่เดิมว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่หนึ่งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเห็นว่าจะเป็นสำนวนคงอูยชยา เพราะเมื่อกล่าวชมพระนครและพระราชวังมีการยกพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์และพระที่นั่งทรงปืน (ซึ่งไม่มีในกรุงเทพฯ) ขึ้นกล่าว แต่ส่วนหลังที่ว่าพระราชนิพนธ์นั้น ขอคัดความมาดังต่อไปนี้

“อันอีเหณานิพนธ์ไว้แต่ก่อน	บทกลอนเพราะพริ้งเป็นหนักหนา
ใครสดับก็จับวิญญา	ดังสุธาทิพรศล้าอางกรรณ
แต่ค้างอยู่เพียงสักชี	นับปีจะสูญเรื่องเป็นแม่นมั่น
ครั้งนพระบาททรงทศธรรม	กวลยราชขึ้นทวารวดี
เสด็จเถลิงจักรพรรดิพิฆานอาศน์	ทรงพระราชนิพนธ์อักษรศรี
ต่อเรื่องอีเหณาแต่สักชี	โดยคดีบริบูรณ์นิทานกาล
ใครฟังแล้วจงฟังราโชวาท	อย่าประมาทหลงไหลใช้แก่นสาร”

(๓๑) พระราชนิพนธ์ “ดาหลัง” โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๔๕๕

ข้อความตักเตือนผู้ฟังนี้ออกจะเป็นการออกพระองค์ว่ามิได้ล้ม
 หลงในศิรัจฉานกลาอย่างเดียวกันกับททรงไว้ข้างท้ายรามเกียรติ
 ตั้งได้คึดมาไว้ข้างต้น ถ้อยคำเกือบจะเหมือนกัน ทำให้ยังน่าเชื่อ
 มากขึ้นว่าเป็นฝีพระโอษฐ์ผู้เดียวกัน บทที่ได้มาเป็นตอนๆ ไม่ติดต่อกัน
 นั้น สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพทรงไว้^(๓๒)ว่า หอพระ
 สมุดฯ ได้ต้นฉบับมาจากนครศรีธรรมราช ส่วนเรื่องพระราช
 นิพนธ์โอเหินาที่รู้จักและนิยมกันอยู่แพร่หลายนั้นไม่ใช่รัชกาลที่
 หนึ่ง หากเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองซึ่งดำเนินเรื่องด้วยกัน

พระราชนิพนธ์ “อุณรุท” นั้นว่าทรงไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖
 หรือปีใดปีหนึ่งในต้นรัชกาล ลักษณะเป็นบทละคอนเช่นเดียว
 กันกับรามเกียรติ ดาหลังและโอเหินาทูกเล่ามาแล้ว มีข้อน่าสังเกต
 สำหรับเรื่องน้อยขอหนึ่ง คือ ที่เป็นเรื่องมาจากมหาภารต ซึ่งใน
 อินเดียมีฐานะคู่กันกับเรื่องรามายณะ แต่ไม่ปรากฏว่าไทยเราใน
 สมัยอยุธยาตอนหลังหรือในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ได้รู้จัก
 หรือนิยม ความจริงนอกจากที่กล่าวถึงกษัตริย์สำคัญๆ ในเรื่อง
 มหาภารตในลิลิตยวนพ่ายของอยุธยาแล้วก็ไม่ปรากฏว่าไทยเรา
 ได้อ้างถึงหรือถอดเรื่องตอนใด ๆ มาจากมหาภารตเลยจนกระทั่ง
 มาได้รู้จักเรื่องนจากหนังสือแปลภาษาอังกฤษในปัจจุบัน แต่ถึง
 กระนั้นก็ดี เรื่องอุณรุทก็มีใช้ตอนสำคัญของมหาภารตเลย

ยังมีพระราชนิพนธ์ย่อยๆ อีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องนิราศทำ
 ดินแดง มีบันทึกบททรงแต่งไว้เป็นปีตรงกับพุทธศักราช ๒๓๒๘

(๓๒) ดำเนินเรื่องละครโอเหินา สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพทรงแต่ง โรงพิมพ์
 ไทย ๒๔๖๔ หน้า ๘๕-๘๓.

อันเป็นเวลาทีเสด็จไปงานพระราชสงครามรบพม่าและทำดินแดง
นั้นเป็นขอของสมรภูมิในสงครามนั้นแห่งหนึ่ง

ลักษณะแห่งพระราชนิพนธ์ทั้งหลายนั้นรวมใจความได้ว่า เป็น
ไฟปากทหาร เพ่งเล็งในทางวีรกรรมไม่สู้เพราะในแง่ใด ภาษาก็
เรียบๆ ไม่สูงหรือหยาบโตน

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งว่าทรงมีส่วนเกี่ยวข้องกับด้วยเพราะได้ทรง
ชำระพระราชพงศาวดาร^(๓๓) ถ้อยคำในบานแผนกกล่าวว่า

“ศุภมัสดกักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัปตศก (พ.ศ.
๒๓๓๔) สมเด็จพระบรมธรรมมิกมหาราชเจ้าอยู่หัว
ผ่านถวัลยราชย์ ณ กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาเกลิงพระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาท ทรงชำระพระราชพงศาวดาร”

แล้วมีความต่อไปข้างหลัง (หน้า ๓๓๘) ว่า

“เพียงนี้เรื่องพระเพทราชากับพระเจ้าเสือทำไว้แต่ก่อน
บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพิพิธพิชัย
กระทำเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้ากับพระเพทราชา พระเจ้าเสือ
พระบรมโกศพระเจ้าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทำศักราชกัถ (คง
จะเป็นถัดกันไป) กันไป”

ความชัดว่า ตอนต้นของพระราชพงศาวดารนั้นเป็นสำนวนเก่า
ตอนตั้งแต่สมัยพระนารายณ์เป็นเจ้ามา เป็นสำนวนรัชกาลที่ ๑ ซึ่ง
โปรดฯ ให้เขียนใหม่ อนึ่ง เจ้าพระยาพิพิธพิชัยผู้นั้นเข้าใจว่าเป็น
คนๆ เดียวกันกับที่ชำระระเบียบพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่า
ถวายเป็นแบบฉบับดังได้กล่าวถึงมาแล้ว (ดูในข้อ ๑) พงศาวดาร

(๓๓) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๔ และ ๖๕

สำนวนนกรมศิลปากร (แต่ยังเป็นหอพระสมุด) มีอยู่เป็นสมุด
เขียน๒๒เล่ม ดำเนินความแต่สร้างกรุงมาจนถึงสัณรัชกาลสมเด็จพระ
พระเจ้ากรุงธนบุรี ๗ บัณฑิตเรียกชื่อว่า “พงสาวดารฉบับพันจันท
นมาศ (เจิม)” ได้สืบมาหลายแห่งแล้วว่าเหตุใดจึงเรียกดังนี้
ก็ไม่ได้รับคำยืนยันจากท่านผู้ใดอย่างไร ข้าพเจ้าเองคิดว่า เมื่อ
ปลายรัชกาลที่ ๕ ในแว่ววิเศษซึ่งเป็นกรมเลขาการของเสนาบดี
มหาดไทยได้มีพันจันทนมาศอยู่คนหนึ่งขอเดิมชื่อเจิม พ.ศ. ๒๔๕๑
ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับจนได้เป็นพระยาตรังคภูมาภิบาล
ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดตรังแล้วได้เป็นสมุหเทศาภิบาลสำเร็จ
ราชการมณฑลอุดร เมื่อครั้งยังเป็นพันจันทนมาศอยู่นั้น สมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพ (เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย) ทรงใช้
สอยอยู่มากในหน้าที่เลขานุการชั้นรองๆ พงสาวดารฉบับนี้
เข้าใจว่าได้มาจากนครศรีธรรมราช ในราวนั้นบางที่จะได้เคย
เรียกกันบ้างกระมังว่าพงสาวดารพันจันทนมาศ หมายความว่าฉบับที่
พันจันทนมาศได้รับมอบให้เป็นผู้เก็บเพื่อจะทรงเรียกทอดพระเนตร^(๓๔)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

กวีที่จัดให้เป็นยอดเยี่ยมในบรรดานักเขียนทั้งปวงในรัชกาล
นั้นน่าจะเป็นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ประวัติของท่านมีมาว่า
เดิมเป็นหลวงสรวิชิตในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในสมัย
นั้นได้แต่ง “ลิลิตเพชรมงกุฎ” ตามปรากฏความข้างท้ายเรื่องว่า

(๓๔) ต่อมาพระปณิธิวิเศษได้ช่วยค้นเอกสารได้ความว่า เจิมนี้ เป็นพันจันท
นมาศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๕ จนถึง ๒๔๕๑ ส่วนพงสาวดารสำนวนนี้ได้มา
เมื่อ ๒๔๕๐ จึงน่าจะเชื่อได้แน่แล้วว่า พันจันทนมาศผู้นี้เป็นแน่แล้ว

“หลวงสรพวิชาติเชื้อ	สัปบุรุษ
แต่งพระเพชรมงกุฎ	แก่นไ้
ถวายแก่ราชบุตร	อิสเรศร์
โดยนิยมนั่งได้	เรื่องรู้โบราณ”

ชื่อของท่านผู้แต่งนี้ในพระราชพงสาวดารของเจ้าพระยาทิพากร-
วงศ์เขียนว่า “สรวิชาติ” แต่ในโคลงของท่านเองฉบับพิมพ์ใช้
ว่า “สรพวิชาติ” อนึ่ง “ราชบุตร อิสเรศร์” นี้จะหมายความว่า
ถึงเจ้านายโอรสสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือโอรสรัชกาลที่หนึ่ง
พระองค์ใดไม่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ชื่อท่านยังปรากฏในกวีนิพนธ์
สมัยเดียวกันแต่เขียนว่า “สรวิชาติ” อีก คือใน “โคลงสรรเสริญ
พระเกียรติพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” ของพระขำนิโวหาร ข้อ
ที่ควรนำมาขย่งท่านนอกจากว่าเผือกไฟเราะเขียนแล้วยังมีอีก
ว่าท่านแต่งได้ดั่งร้อยแก้วร้อยกรอง

หม่อมเจ้าจันทรจิรายุ รัชนี้ ทรงเขียนยกย่องลักษณะกวีเอก
ของท่านผู้(๓๕) อย่างถูกใจข้าพเจ้า จึงจะขอคัดมาลงไว้ใน
หนังสือต่อไปน -

“ประการที่หนึ่ง ท่านแต่งได้ทุกอย่าง มีโคลง ฉันท์ กลอน
และร้อย ต่อจากท่านดูเหมือนจะต้องถึงรัชกาลที่ ๕ ที่มีกวี
แต่งได้ทุกอย่าง คือพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) และ
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

(๓๕) วรรณคดี สิบกวี ของหม่อมเจ้าจันทรจิรายุ รัชนี้ (พ.ณ. ประมวลมารค)

“ ประการที่สอง ร่ายยาวเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารและมัทรีของท่านยังใช้เทศน์อยู่จนทุกวันนี้ ในมหาชาติทั้ง ๓๓ กัณฑ์ กุมารและมัทรีเป็นกัณฑ์ที่กวีชอบที่สุด ฉะนั้นจึงมีสำนวนประชันกันมากกว่ากัณฑ์อื่น ที่ของท่านได้รับยกย่องสูงกว่า เพื่อย่อมแสดงว่าท่านเป็นกวีใหญ่อยู่แล้ว ”

“ ประการที่สาม สำนวนร้อยแก้วของท่านเท่าที่ปรากฏในเรื่องสามก๊กและราชาธิราชดีเพียงไรไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวในที่นี้ เว้นแต่ชี้ว่าในสองเรื่องนี้มีสำนวนกวีมากทั้ง ๆ ที่แต่งเป็นร้อยแก้ว ”

เธอเดิมกล่าวข้างท้ายอีกว่า

“ ผู้ที่จะเป็นกวีใหญ่ได้ จำเป็นจะต้องเป็นตัวของตัวเอง จะเจริญรอยตามเก่าคาบเดียวไม่ได้ ทั้งในด้านความคิดและผูกคำขึ้นเป็นประโยคให้เกิดภาพ ”

เมื่อหม่อมเจ้าจันทร์จรัสฯ ได้ทราบคำท่านกวีใหญ่ผู้นี้ไว้อย่างแจ่มแจ้งดังนั้นแล้ว ก็ยังเหลืออยู่แต่จะกล่าวถึงชนศิลป์ทางวรรณกรรมของท่านเป็นเรื่อง ๆ ไปตามเค้าโครงการของหนังสือเล่มนี้

คำกลอนของท่านเจ้าพระยาพระคลังที่มีชื่อเสียงมากที่สุด น่าจะได้แก่ “ กากกลอนสุภาพ ” เรื่องนมขอเสียงเพราะโวหารอันไพเราะ เนื้อเรื่องก็ไม่มีอะไรมากนอกจากนิยายของหญิงโลเลที่เป็นตัวเรื่อง แต่พรรณนาโวหารนั้นยอดเยี่ยม ยกตัวอย่างเช่นกล่าวถึงภาพที่เห็นได้จากอากาศในเวลาที่ครุฑบิน (ซึ่งไม่มีใครผิดจากเวลาที่เรามองลงมาจากเรือบินนัก) ว่า

“ข้าบอกยอดเขาพระเมรุมาศ แก้วประหลาดงามดีเป็นล้อย่าง
แดงเขียวขาวเหลืองเรื่องนาคเกศ ทวีปใหญ่กว้างทั้งสี่ทิศ
ทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร สันฐานดังจอกลอยกะจิริด...”
กล่าวถึงอาการแห่งธรรมชาติดินฟ้าเวลารุ่งสว่างว่า -

“ครันศศิธรคล้อยเคลื่อนเลื่อนลับ ดาราดับสิ้นแสงสว่างหล้า
พระพายชายพัดรำเพยพา สกุนาพร้องเพรียกพิมานทอง
ดุเหว่าทิพย์ที่ประจำสิมพลี ก็ร้องมีส่งเสียงสำเนียงก้อง
ภาณุมาศเร่งราชรถทอง ผาตมของเยี่ยมยอดคุณธรร”

กลอนนอกเรื่องหนึ่ง เรียกว่าเพลงยาวมขอเสียงมาก กับ
กลอนสมบทอมรินทร์ก็เป็นเรื่องไพเราะ และภาษาหมดจด ส่วน
โคลงนั้นที่เป็นโคลงล้วนมี “พยุหยาตราเพชรพวง” ซึ่งท่าน
ได้รับพระบรมราชโองการให้แต่งถวาย กล่าวถึงกระบวนเสด็จ
นมัสการพระพุทธบาททางชลมารค ลำดับกระบวนเรือต่างๆ ตาม
อัตราเสด็จประพาส แล้วกล่าวถึงกระบวนสถลมารคเป็นคชพยุห
และอัสตรพยุห ซึ่งลงท้ายว่า -

“จบเสร็จเสด็จพยุหที่รว เพชรพวง
ตำหรับราชทอหลวง กล่าวไว้
สำหรับแห่งอดิศร์สรวง สุรราช
เป็นพระเกียรติยศไท้ ธีราชผู้มีบุญ”

ตอนนั้นยังมีกระบวนอัสตรพยุห่อกล้านวนหนึ่ง เริ่มต้นว่า -

“ชนนองค์อัครราชไฉ่	สังทร
เสด็จพยุหพลนิกร	มิ่งม้า
ยังบหวะลัญชร	ชินราช
หวังหวานผลภาพหน้า	อาจเอื้ออวยทาน”

ลงท้ายว่า -

“ราโชประสาสนเอื้อน	โองการ
สารสั่งพระคลังกราน	กราบเกล้า
ให้รั้งรจนสาร	เสาวพากย์
โดยพยุหยาตราเต้า	แต่งไว้เป็นโคลง
ภัทรบทปาติบาทเบื่อง	ศุกข์บัณ
อังคารมะเสงนัก	ษัตร์ไฉ่
พันร้อยห้าสิบเก้าศก	ราชเร่ง รันา
จอมมกุฎภพให้	แต่งแต้มโคลงกระบวร”

ในเรื่องมหาชาติ ท่านก็ได้แต่งกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี
จะขอยกตัวอย่างมาเล็กน้อยพอให้เห็นฝีปากดังต่อไปนี้

“พอแจ่มแจ้งแสงคติธรรนางก็ยกคอนขึ้นใส่บ่า เอาพระ
ภูษาคาดพระเต้าเข้าไทม์นคอง วังพลางนางทรงกรรแสงพลาง
ยะเหยาเหยาทุกฝ่ายไม่หย่อนหยุด พักหนึ่งก็ถึงที่สุดบริเวณ
พระอาวาส ที่พระลูกเจ้าเคยประพาสเล่นเล่น ประหลาดแล้ว
แลไม่เห็นก็ใจหาย บั่มประหนึ่งว่าชีวิตนางจะวางวายลงทันที
จึงตรัสเรียกว่า แก้วกัณฑ์หาพ่อชาลีแม่มาถึงแล้ว เหตุไฉน

โยพระลูกแก้วจึงมีมาเล่าหลากหลายแก่ใจ แต่ก่อนแต่ไรสิพร้อม
เพียง เจ้าเคียววังสระบุรีเรียงเคียงข้างกันมารับพระมารดา ทรง
พระสรวลสำรวลรำระรื่นเรีงรับรับเอาชอกชาน แล้วก็พากันกราบ
กราบพระชนนี พ่อขาลเจ้าเลือกเอาผลไม้ แม็ก็นหาช้ออันหวาน
ไ้ให้ว่าจะเสวยนม ผสมเนื้อพระเพลาพลาง นอเลาะแม่นั้นต่าง ๆ
ตามประสาทารกเจริญใจ.....มีอุปไมยเสมือนหนึ่งลูกทราย
ทรมคนอง ปองที่ว่าจะชมแม่เมื่อสายัณห์.....”

นี้เป็นตอนที่มีทรไปป่าหาผลไม้มาเลี้ยงกัน แต่ถกถกกัน
เพราะสัตว์ร้ายมานอนขวางทาง ครั้นหมดสัตว์แล้วก็รีบวิ่งมายัง
พระอาศรมด้วยความห่วงพระทารกทั้งสอง แต่ก็ไม่พบพระองค์
ใด เป็นความในกัณท์มีทร

พงศาวดารมอญ กับเรื่องสามก๊ก พงศาวดารจีน

นอกจากนั้นท่านยังได้แต่งเรื่องราวราชเป็นร้อยแก้วแท้ๆ
กล่าวความสละสลวยสภาพ นับว่าท่านเป็นนักเขียนสารพัดอย่าง
แต่ที่ท่านได้ชื่อเสียงที่สุดจะต้องว่าๆ ในทางกวีนิพนธ์

ในประวัติท่านทกล่าวมาแล้วได้ว่าไว้แต่เพียงท่านเป็นหลวง
สรวิชิต เมื่อรัชกาลที่ ๑ ขึ้นเสวยราชย์ กรรมการปรึกษาความชอบ
ได้ถวายความเห็นให้ยกหลวงสรวิชิตขึ้นเป็นที่พระคลัง แต่พระ-
เจ้าอยู่หัวมิได้ทรงบัญชาตาม คงจะทรงเห็นว่าจะเป็นการยกย่อง
คนของท่านเร็วเกินไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเพียงพระยา
พิพัฒน์โกษาที่ปลัดทูลฉลองกรมท่า ต่อมาจึงได้เลื่อนขึ้นเป็น
เจ้าพระยาพระคลัง อยู่มาจนเกือบสวรรคตท่านจึงถึงอสัญกรรม
ไปเสียก่อน

นักเขียนอื่นๆ

ในรัชกาลนี้ปรากฏว่ากรมพระราชวังหลัง (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์) ได้ทรงส่งเสริมให้แต่งเรื่องจินชนอก แต่จะเป็นผู้ใดแต่งเราไม่มีทางทราบ เรื่องนี้คือเรื่อง “ไซฮัน” อันเป็นเรื่องนทานพงสาวดารจีนใหญ่เรื่องหนึ่ง

อีกเรื่องหนึ่งที่อยู่ในประเภทเจ้านายทรงส่งเสริมโดยตรงก็คือเรื่อง “พงสาวดารเหนือ” ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เมื่อทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวร มีรับสั่งให้พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เจ้ากรมราชบัณฑิตยฯเรียบเรียงขึ้นเมื่อปี ๒๓๕๐ แต่เรียงไว้ไม่ได้เลย ข้อความสับสนไม่เป็นที่จะอาศัยได้แน่นอนโดยหลักประวัติศาสตร์ ผู้เรียบเรียงบันทึกไว้ในบานแผ่นกว่าเป็น

“เรื่องสยามราชพงษาวดารเมืองเหนือ ตั้งแต่บาธรรมราชสร้างเมืองสัชชนาโลยเมืองสวรรคโลก ได้เสวยราชสมบัติทรงพระนามพระเจ้าธรรมราชาธิราชเป็นลำดับลงมาจนถึงพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาโบราณราชธานี”

ในจำพวกประวัติศาสตร์ยังมีหนังสือใหญ่ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องมหาวงสพงสาวดารลังกาทวีป ซึ่ง “มีพระราชบริหารดำรัสสั่งขุนสุนทรโวหาร ผู้ว่าที่พระอักษณให้ชำระเรื่องมหาวงษที่ราชบัณฑิตยแต่งทูลเกล้าฯ ถวาย” พระราชดำรัสสั่งเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๓๕ กล่าวต่อไปว่าราชบัณฑิตยที่แต่งเรื่องไว้ขอพระยาธรรมปโรหิต และว่าด้วยว่าเมื่ออักษณชำระแล้ว

โปรดให้เชิญไปเพื่ยงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะเห็น
 พร้อมกันด้วย จะเห็นได้ว่าทรงระวังที่จะให้หนังสือเรื่องนฤกตอง
 นักร ความจริงเป็นที่ทราบกันอยู่ว่าพุทธศาสนาของไทยเรามาจาก
 ลังกา คัมภีร์ที่พระท่านนิยมใช้เป็นหลักก็เป็นวรรณกรรมลังกา
 หากแปลไว้เป็นไทยต่อภายหลัง คือ คัมภีร์ “วิสุทธิมรรค” ฉะนั้น
 เรื่องมหาวงสซึ่งเป็นประวัติของพุทธศาสนาในลังกาย่อมเป็นเรื่อง
 สำคัญด้วย อย่างไรก็ตามในเรื่งนี้ยังคงเป็นข้อสำคัญ
 อยู่เรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ ๓ ดังจะเห็นได้จากข้อที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวิหารพระนอนขึ้นในส่วนใหม่ของวัด
 พระเชตุพนทำนองเป็นอาคารสำคัญของส่วนใหม่นี้ แล้วโปรด
 เกล้า ฯ ให้เขียนภาพดำเนินเรื่องมหาวงสไว้ในพระวิหารนี้ นำ
 เสียดายที่ภาพเหล่านี้ถูกฝนที่ร่วงลงมาชะละลายจนลบเลือน เนื้อที่
 กว้างขวางน่ากลัวจะเป็นการยากที่จะเขียนใหม่ให้ทั่วถึงได้ตามเดิม

อนึ่ง ในปีแรกที่เสวยราชย์ได้ตรัสให้อาลักษณ์เขียนเรื่อง
 “สิบสองเหลียม” ขึ้นไว้ ดังปรากฏในบานแผ่นกของหนังสือ
 เรื่องนี้ ซึ่งเป็นนิยายสุภาษิตว่าด้วยราชธรรม ดำเนินเรื่องว่า
 พระเจ้ามานน (มามุค) แห่งบามัคค เสด็จไปค้นหาหอสอง
 สิบสองเหลียมถึงเมืองมะดาวัน (บัดนี้ร้างและเรียกตามชื่อใน
 สมัยโบราณตอนหลังว่าเซตตีฟอน) ซึ่งเคยเป็นที่ประทับของ
 พระเจ้าเนาวสวานวาติน กษัตริย์โบราณที่ เป็นผู้สร้างหอสองนี้ไว้
 ครั้นค้นพบได้ทอดพระเนตรเห็นความจากตามเหลียมทั้งสิบสอง
 จึงทรงจดจำมาไว้ปฏิบัติเป็นราชธรรมประเพณี สมเด็จพระยา
 ดำรงราชานุภาพ เมื่อทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุด

วชิรญาณได้ตรัสให้เจ้าหน้าที่ค้นคว้าได้ความว่า พระเจ้ามานน
คือพระเจ้ามาหมุดในราชวงศ์อับบะสิด เป็นพระเจ้ากรุงอิรั
ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๕๖ ถึง ๑๓๗๖ พระเจ้านาวสวานาดีน คือ
พระเจ้ากรุงอิหร่านราชวงศ์สัสนิด ทรงพระนามว่า นูร์วาน
อลาอุดดิน ทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๑๒๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์นั้นทรงพระดำริว่า

“ลาดเลาดจะเป็นนิทานของพวกแขกชาวเปอร์เซียรวบรวม
แต่งขึ้น ข้อที่นำมาถึงประเทศไทยนี้มีเค้าเงื่อนที่พงศาวดารกล่าว
ว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีราชทูตอิหร่าน
เข้ามาโดยหวังว่านอกจากเจริญทางพระราชไมตรีแล้ว จะ
เกลี้ยกล่อมให้ทรงเข้ารับอิสลาม” ยิ่งที่พวกฝรั่งเศส
หวังจะให้ทรงเข้ารับคริสต์เดียน ทูตเข้ามาครั้งนั้นคงจะมีครูบา
อาจารย์ที่ชำนาญทางศาสนาและราชธรรมเนียมของอิหร่านเข้ามา
บางที่จะได้นำหนังสือเรื่องนั้นเข้ามาด้วย พระดำรินั้นน่าจะเป็น
จริง และฉบับแปลของหนังสือนั้นก็ได้อ่านว่า “เรื่องสิบสอง
เหลี่ยม” ก็คงจะมีติดพระองค์พระเจ้าแผ่นดินในหอสมุดหลวง
แต่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๐ สมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพทรงได้เรื่องสิบสองเหลี่ยมมาอีกฉบับหนึ่ง
ซึ่งกล่าวความข้างต้นว่า ขุนกัลยาบดีแต่งนิทานทำเนียบถวาย ณ
วัน ๑๑๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๑๔ ปีมอกนกษัตริย์จัตวาศก แต่ขอ
ในเล่มนั้นเขียนผิดเพี้ยนกันไปบ้างกับฉบับแรก แต่เป็นอันฟังได้ว่า
เรื่องเดียวกันแน่ และโดยเหตุที่ลงศักราชไว้แต่สมัยอยุธยา จึง
พอทราบได้ว่าเป็นต้นฉบับแต่สมัยนั้น ข้าพเจ้าใคร่จะเติม

สักหน่อยว่า หนังสือเห็นจะแต่งภายหลังสมัยพระเจ้ามาหมุด
แห่งราชวงศ์อับบะสิดนานพอใช้ เพราะผู้แต่งโยงเอาพระราช
หุมาเยนแห่งราชวงศ์โมกุลซึ่งเสวยราชย์แต่ ๒๐๔๓ ถึง ๒๐๕๕ นั้น
เข้าไปด้วยในจำพวกนิทานที่พระเจ้าเนาวสว่างจารึกไว้ในหอสง
สืบสองเหลี่ยม จะว่าหมายความว่าหุมาเยนพระองค์ไหนอีกก็ไม่
ปรากฏว่ามีพระราชาราชวงศ์ใดทรงพระนามอย่างนั้น

ทางพุทธศาสนายังมีหนังสือที่พระเถระแต่งขึ้นอีก ที่เป็น
หนังสือใหญ่และสำคัญ คือเรื่อง สักตยวิส ๑ มหายทุทธการวิส ๑
จุลยทุทธการวิส ๑ ทั้งสามเรื่องเป็นของสมเด็จพระวันรัตฯ นชอ
เดิมไม่ทราบ เป็นพระพิมพ์ลธรรมในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธน
บุรี แต่ถูกทอดเพราะไม่ยอมถวายบังคมสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
ตอนที่ทรงอ้างพระองค์เป็นอริยบุคคล มาถึงรัชกาลที่หนึ่งได้กลับ
เป็นพระพิมพ์ลธรรมแล้วเป็นสมเด็จพระวันรัตหรือพนรัตตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน นอกจากแต่งหนังสือสามเรื่องนั้นแล้ว
มีเรื่องเล่ามาว่าเป็นผู้อ่านประกาศพระราชพิธีสังคายนาและเป็น
แม่กองชำระพระไตรปิฎกในงานนั้นหมวดพระอภิธรรม เป็นที่
นับถือของพระเจ้าแผ่นดินถึงห้ามมิให้ทรงสร้างสพานข้ามคูเมือง
ในคราวสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้ และได้เป็นพระอาจารย์ของ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมาภิไธยวิสุทธินาถ ซึ่งได้ทรง
เป็นเจ้าอาวาสวัดนั้นสืบต่อจากท่านมา ส่วนหนังสือที่ท่านแต่ง
นั้นต้นฉบับหายสูญไปหมดพักหนึ่ง สมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงพากเพียรค้นหาจนกระทั่งได้ทรงขอกัดสำเนาที่
ทรงทราบว่ามีอยู่ในกรุงกัมพูชาได้มาเฉพาะเรื่อง สักตยวิส แต่

ต่อมาไม่เข้าใจเรื่องเดียวกันนั้นมาจากวัดอินทาราม ต้นฉบับนี้ท่าน
แต่งไว้เป็นบาลี พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักขมณ) ^๕
เปรียญแปลเป็นไทย หอพระสมุดพิมพิ์ขึ้นไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ^๕
แต่อีกสองเรื่องนั้นอยู่ต่างแห่งกัน คืออยู่ที่วัดพระเชตุพนนั้นเอง ^๕
แต่ในชั้นต้นไม่มีใครรู้ว่าอยู่ จนทางวัดทลสมเด็จกรมพระยาดำรง ^๕
ราชานุภาพมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ว่ามีหนังสือเก่าพลัดอยู่ในกุฎ ^๕
ต่างๆ ได้รวบรวมไว้ สมเด็จพระยาฯ ๕ ตรัสให้พระยาปริยัติ- ^๕
ธรรมธาดาไปตรวจดู ก็ได้มาทั้งมหาพุทธการวิสทั้งจุลลยุทธการวิส ^๕
แต่ไม่จบทั้งสองเรื่อง เรื่องแรกนั้นเป็นพงสาวดารมอญเกี่ยวกับ ^๕
เรื่องราชาธิราช ว่าสมเด็จพระปรมานุชิตแต่เมื่อยังเป็นสาม ^๕
เณรศิษย์ของสมเด็จพระวันรัตได้ขอให้ท่านแต่งขึ้น ส่วนเรื่อง ^๕
หลังเป็นพระราชพงสาวดารไทยกรุงศรีอยุธยาแต่สร้างกรุงมา ขาด ^๕
ตอนอยู่เพียงจุลศักราช ๘๑๘ รัชกาลสมเด็จพระอินทราชา เรื่อง ^๕
เดิมของท่านเป็นความเรียงร้อยแก้วภาษาบาลี จุลลยุทธการวิส ^๕
แปลออกเป็นไทยพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ พระญาณวิจิตร ^๕
(สีทธิ โลจนานนท์) เปรียญเป็นผู้แปล

หนังสือที่เกิดขึ้นในรัชกาลนี้ ยังมี “กฎหมายลิลิต” ของ ^๕
หลวงธรรมสาทร ขอความกฎหมายลักษณะอุทธรณ์ (พ.ศ. ๒๓๔๔) ^๕
เรื่อง ๑ “ไตรภูมิโลกวินิจฉัย” ของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ^๕
ซึ่งเมื่อบวชอยู่ได้เป็นพระรัตนมุนีในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธน ^๕
บุรี ต่อมาถูกคณะสงฆ์รังเกียจว่าเป็นคนอาศัยยศสอพลอ ออก ^๕
ความเห็นว่าเป็นพระสงฆ์ควรถวายบังคมแต่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ จึง ^๕
ต้องสึกออก แต่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงเสียดายความรู้

จึงทรงตั้งให้เป็นอาลักษณ์ และในที่สุดได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยา
 ธรรมปราชญ์เรื่องหนึ่ง กับอีกเรื่องหนึ่งคือ "นิราศนครศรีธรรม-
 ราช" ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสีหนาท

จึงพอจะสรุปความได้ว่า สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรง
 ฟื้นฟูอักษรศาสตร์เป็นอเนกนัย นอกจากที่ทรงพระราชนิพนธ์
 เองแล้วยังมีที่พระองค์ท่านและเจ้านายอื่น ๆ ทรงส่งเสริมให้ผู้
 ความรู้แปลและแต่งขึ้นหลายเรื่อง เรื่องเหล่านี้มูลเดิมเป็นของ
 นานาชาติหลายรายอาทิเช่น จีน ลังกา บาลี ฯลฯ

ศิลปอื่น ๆ

นอกจากวรรณกรรมแล้ว พระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงส่งเสริม
 ศิลปอื่นอีกเป็นอเนกประการ ในทางสถาปัตยกรรมอาคารที่นับ
 เป็นวิจิตรศิลป์ ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นอาทิ จึ่งอยู่
 สถานที่นั้นได้มีการซ่อมแซมอย่างทั่วมาแล้วหลายคราว แต่ก
 ดำเนินแบบแผนตามรอยที่วางไว้ในรัชกาลที่ ๑ นั้นทั้งนั้น ในวัดน
 เองมีสิ่งที่ไม่ได้ซ่อมแปลงพอจะเห็นได้ชัดว่าฝีมือครั้งรัชกาลที่ ๑
 เป็นอย่างไร ก็คือบานประตูพระอุโบสถที่ฝังด้วยมุกต์เป็นภาพ
 รามเกียรติ์ ทางวิจิตรกรรมเราทราบได้ว่าทรงส่งเสริมไว้มาก เพราะ
 ไทยเรารู้ว่าอาคารทางศาสนา เช่น โบสถ์ซ่อมตกแต่งด้วยวิจิตร-
 กรรม ในรัชกาลนี้ทรงสร้างวัดวาอารามไว้มาก แต่ละวัดย่อมมี
 อาคารหลายหลัง แต่ละหลังมีภาพประดับผนังภายใน เช่น วัด
 พระเชตุพน วัดสระเกศ และวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่กล่าว
 มาแล้ว แต่ภาพเหล่านี้เห็นได้ชัดเป็นฝีมือสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็น

ภาพรามเกียรติ์ลายมุกด์ ตอนรบวิรุณจำบัง ที่บ้านประตูประอุโบสถ วัดพระเชตุพน

การยากที่จะรู้ได้ เพราะได้มีการลบเลือนด้วยฝนร่ำหรือเก่าโดยธรรมชาติแทบทุกราย เช่นที่วัดพระเชตุพนเข้าใจว่าในการซ่อมใหญ่ในรัชกาลที่ ๓ ได้เขียนภาพใหม่แทบทั่ว แต่ถึงกระนั้นก็เข้าใจว่าการเขียนครั้งนั้นคงจะเดินตามรอยเดิมเป็นส่วนมาก นับว่าฝีมือแบบเดียวกันยังเหลืออยู่

ในทางนาฏกรรม เราได้จากเอกสาร เช่นพระราชพงศาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และหนังสือพระราชวิจารณ์และหมายรับสั่งในรัชกาลนั้น ที่ได้นำมาพิมพ์กันในสมัยนี้ว่า ทรงอุปถัมภ์บำรุงนาฏศิลป์ด้วยพระองค์เอง ทรงมีข้าราชการนักรำไว้ในพระราชสำนักวังหลวง และวังหน้าก็ทรงมีนักรำไว้อีกเหมือนกัน บางคราวปรากฏว่าได้เล่นออกโรงประชันกัน เช่นในการสมโภชพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐม ๗ มีโขนชักรอกกลางแปลงตอนทศกัณฐ์ยกทัพพร้อมด้วยสิบขุนสิบรถ โขนวังหลวงเป็นทัพพระราม โขนวังหน้าเป็นทัพยักษ์รบกัน ในท้องสนามหลวง เมื่อถึงยักษ์จะต้องแพ้ โขนวังหน้าไม่ยอมแพ้ เลยเกิดต่อยต่อกันขึ้น เครื่องโขนหรือละครครั้งนั้นก็ยังมียูบ่างขึ้นในสำนักต่างๆ เรื่องนาฏกรรมจะหาอ่านได้เป็นอย่างดีละเอียดลออดในบัดนี้ก็มี^(๓๖)

ในทางปฎิมากรรมไม่สู้มีชิ้นใหม่เท่าไร ทรงเพิ่งเสด็จแต่ที่จะรวบรวมของเก่ามารักษาไว้มิให้ชอกช้ำดื้อไป เช่นทรงเชิญพระพุทธรูปใหญ่จากพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ ในกรุงสุโขทัยมา

(๓๖) เรื่อง "โขน" ของนายธนิต อยู่โพธิ์ พิมพ์ในงานพระศพพระองค์เจ้าเฉลิมเขต

ประดิษฐานไว้กลางพระนคร เตรียมจะทรงสร้างพระวิหารถวาย
ในวัดสุทัศน์และถวายพระนามว่า “พระศรีสากยมุนี” ทรงเชิญ
พระพุทธรูปเก่า ๆ จากเมืองเหนือหลายแห่งมารวบรวมไว้ในวัด
พระเชตุพนเป็นอันมาก ที่เป็นพระพุทธรูปชั้นเอกทรงสร้างขึ้น
ใหม่ก็มี “พระคันธารราษฎร์” พระองค์หนึ่ง

บุคคลิกลักษณะ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระชนม์ยืน
นานถึง ๗๕ ปี มิได้มีเวลาที่ประชวรทุกข์พลภาพักมากนักน้อยจนใน
ตอนอวสานแห่งพระชนมายุไม่นานเท่าไรนัก ทั้งนี้ถ้าเราพิจารณาหัด
ดูพระราชประวัติเราจะเห็นได้ว่า ทรงเป็นบุคคลที่สม่ำเสมอบำเพ็ญ
พระราชกิจเป็นระเบียบ^(๓๗) ส่วนพระนิสสัยอัธยาศัยแสดงว่าทรง
พระปัญญาเฉียบแหลมประกอบพระสติมั่นคงหนักแน่น ทรงตั้ง
อยู่ในสุจริตธรรม ทรงรู้จักประมาณเหตุการณ์เป็นอย่างดี ทรงมี
พระราชหฤทัยแน่วแน่แข็งขัน ทรงมีพระอนามัยแข็งแรง คุณ
เหล่านี้ประกอบกันทำให้พระองค์ทรงมีความสำเร็จในชีวิตทุกด้าน
ตลอดเวลาอันยาว นอกจากทรงมีโชคติดบุคคลซึ่งทรงเลือกใช้
แต่ละหน้าทีมักเป็นบุคคลที่สามารถขอตรงต่อพระองค์และมีชีวิต
อยู่ร่วมทำงานสนองพระเดชพระคุณจนเกือบจะตลอดรัชกาลแทบ
ทุกพระองค์ทุกท่าน แม้สมเด็จพระอนุชาธิราชสมเด็จพระบวร
ราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทซึ่งมีพระนิสสัยไม่เหมือนกันกับพระองค์
เพราะดุเดือดรุนแรงนั้นก็ทรงทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี พระ

(๓๗) พระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงพิมพ์พระจันทร์
พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๓๐๘-๓๑๐.

องค์หนึ่งเป็นผู้รู้คหน้า อีกพระองค์หนึ่งเป็นผู้เห็นยวรง เมื่อผสม
กันแล้วย่อมได้ผลพอสมควร ดังจะเห็นได้จากงานพระราช
สงครามซึ่งทรงทำในระหว่างที่เป็นแม่ทัพของสมเด็จพระเจ้ากรุง
ธนบุรี ทั้งขณะปฏิบัติการได้บังคับบัญชาท่าน ทั้งขณะทรงบัญชา
การทัพแทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน ตลอดถึงงานพระราช
สงครามและงานก่อสร้างสร้างตัวของเมืองไทยในรัชกาลของท่าน
เองเรื่อยมา บางคราวพระนิสสัยขัดกันรุนแรงจนแทบจะทรงวิวาท
กันเปิดเผย ก็คือทมิฬแข่งเรือ แต่กระงับโทสะแก่กันได้โดยสมเด็จพระ
พระนางทั้งสองพระองค์เข้าอ่อนวอนไกล่เกลี่ย

THE RECONSTRUCTION OF RĀMA I OF THE CHAKRI DYNASTY

By

Prince Dhani Nivat, Kromamun Bidyalabh

On the 27th July 1948 I read a paper before a session of the XXist Congress of Orientalists held in Paris entitled *Some Aspects of the Literary Revival of Phra Buddha Yodfa of Bangkok*. A summary of the paper was included in the official report of the Congress; and a statement was made therein that the full text would be published in *The Journal of the Siam Society*. As the title of the paper implied, the subject was limited to the literary side of that revival. Since that period *The Journal of the Siam Society* has been sufficiently contributed to. I decided, therefore, to waive for a time my claim for inclusion of the article, as after all the President should not claim precedence over other contributors. Upon revising the paper now after a lapse of several years I have come to the conclusion that it would be more interesting to enlarge the scope by including other channels along which the reconstruction preceded. As now presented it not only covers the fields of written works whether legal, canonical, historical or literary, but also those of fine art, the drama, music, architecture and court caremonial. An important field still left untouched is that of economics because of a serious dearth of information.

At the end of this paper will be found a bibliography. There are in this appendix both material in Siamese and in foreign languages generally accessible to the public. It is hoped that the more valuable and indispensable ones have all been included.

Retrospect

The Siamese branch of the great Thai race migrated southwards from the hinterland of East Asia before the XIIIth century and established themselves at various centres in the valleys of the Chaophyā and Mekhoṅ rivers, eventually infiltrating Môn and Khmer territories further south.

Their first centre of any considerable magnitude was around Sukhothai, known by the name of the state of Sajjanālai Sukhothai. Its origin has been recorded in an inscription⁽¹⁾ the gist of which was that a Thai chief, Khun Bāṅ Klāṅ Tao, in alliance with another Thai prince rose against the Khmer and proclaimed Thai indepen-

1. cf. Coedes: *Recueil des Inscriptions du Siam*, Vol. I, p. 7.

dence, making the Khmer provincial centre of Sukhothai the nucleus of their new state. The latter reached the zenith of its power towards the end of that century under the leadership of Rāma Kambhēj second son of the liberator. He extended his boundaries far and wide, reaching even to the shores of the Indian Ocean on the west. Receiving Theravādin Buddhism from Ceylon through Nakon Sri Dharmarāj, he elaborated a type of culture that seemed to have become in later days the ideal of the Siamese nation. Sukhothai nevertheless within less than half a century after Rāma Kambhēj's death was superseded by another Thai state to the south which became known as Siam centred around Ayudhyā. For some four hundred-odd years from 1350 Siam developed its culture and civilisation from its radiating point of Ayudhyā. Though once brought under Burmese dominance for a little over a decade, she reasserted herself under the dashing leadership of Prince Nares, who came to the Throne upon his father's death. The state deteriorated however, under his successors and finally succumbed towards the end of the XVIIIth century to a Burmese raiding party, which to all appearances was not meant to be a campaign of conquest, especially since it made no attempt to hold the country, merely contenting itself with loot and plunder. The spoliation of Ayudhyā then was so complete that it took a long time afterwards to recover. Hardly a building, religious or secular, escaped unhurt and almost everything perished in the flames. What was more important, however, was the fact that it signalled the breakdown of the state, more especially from the spiritual and moral aspects. The Siamese political creed was one in which individuals were bound together by their loyalty to the sovereign. Neither patriotism nor communal loyalty in the modern sense had yet arisen to any extent. With the sovereign in captivity, the political nucleus was gone and the conception of an ordered state just ceased. The whole administration broke down and with it the social frame of the state and the not inconsiderable culture of Ayudhyā Siam was practically obliterated.

Fortunately able men still remained. From reasons ranging from mere desire for gain or personal aggrandisement to a desire for deliverance from foreign yoke and a natural preference to submit to no illegitimate master, pockets—if a modern terminology may be here permitted—of resistance became evident all over the country, no less than five leaders partitioning the country which had been the kingdom of Siam. The most successful of these factions was the one organised by Phya Tāk with his able generals, notably the one whom he eventually raised to the exalted rank of Chaophyā Chakri and his brother Chaophyā Surasih. In a brief time this faction restored the former kingdom of Siam to its old position of prestige. The work necessitated a long series of wars and the reign of Phya Tāk with his capital at Dhonburi on the Chaophyā opposite Bangkok showed achievements which were mainly martial. As a matter of fact with all his bravery and a brilliant quality of leadership, Phya Tāk, the King of Dhonburi as he is usually known, was highly temperamental. Hard work and responsibility ruined his nerves; and after seven years of successful leadership his mentality gave way to the strain and most of the wars in the next seven years of his reign were accomplished by his generalissimo, Chaophyā Chakri, in the monarch's name. On the cultural side the King of Dhonburi tried to reform the Church, for he was extremely religious, but the reforms were along his own peculiar way of thinking. He had all the monks go through ordeals of long diving to test their purity and moral standard. The Church still remained corrupt when he ceased to wield power. Internal administration and the arts and letters as well as trade and commerce showed no progress and compared unfavourably with the conditions prevalent in Ayudhyā before its fall. A rebellion then broke out and the King's mentality deteriorated. The King became a prisoner in the hands of the rebels under Phya San and was made to abdicate and assume the monastic robes. Hearing of the confusion at home, Chaophā Chakri, then on a campaign of restoring order in Cambodia, hurried home, suppressed the rebellion and was acclaimed king.

The new sovereign had been a distinguished commander who could always be depended upon to replace the monarch on the field of battle. As has been stated, he had been in supreme command in the conduct of all wars in the second half of his predecessor's reign. Excepting for a few wars with Burma which were successfully dealt with, his reign was surprisingly free of fighting. The military prestige of the King and his brother, the latter being nicknamed "the Tiger" by the Burmese, seemed to have allayed all thoughts of aggression. He therefore applied himself assiduously to the work of reconstruction which was badly needed ever since the fall of Ayudhyā. In trying to reconstruct the machinery of his new state, Rāma I—to make use of a comparatively recent title which is nevertheless a more convenient one than any other—accepted without question the model of Ayudhyā with which he had been familiar. That model was in fact a paternal monarchy in which the king was the chief executive as well as the generalissimo and the supreme judge. He was, moreover, expected to submit his private life to a model laid down by law and custom. He was bound, in short, by the *Code of the Thammasāt*, which was considered to be inspired and therefore not liable to be changed by mere man even though he might have been a monarch. He was thus limited in his power of legislation, though he had a right to issue edicts and decrees in supplement or in explanation of the inspired Code. To sum up, the Siamese monarchy, like many other monarchies of Buddhist culture in south-east Asia was really neither absolute nor divine in the sense that propounders of democratic ideologies of the West have attributed to their so-called absolute monarchies.

Rāma I did not alter this political creed to any great extent. The extensive work of reconstruction which he planned and carried out was more in the nature of measures to ensure the efficacy of the administration. These measures were concerned with three main lines, moral, legal and literary.

Revision of the Buddhist Canon

His first act was to deal with the ethical side of the reconstruction. He began by financing from his privy purse a new and complete edition, written on palm leaves, of the Buddhist Canon of the *Tipitaka*. It was soon found, however, that this edition had been made from unreliable texts, since authoritative ones were not available, having mostly perished in the destruction of the old capital. The King therefore summoned a Council of the Church in 1788, six years after his accession to the Throne, to revise and collate whatever texts that could be found in this or neighbouring countries. The Council sat at the seat of the Patriarch, now known as Wat Mahāthāt, and worked for five months. It is on record that during this period 250 monks and laymen were employed and fed at the royal expense. The magnitude of the work may be gauged by referring to the latest edition of 1925-8, consisting of 45 volumes of an average of 500 octavo pages.⁽²⁾

Having established, as it were, a code of morals acceptable to his Buddhist subjects, the King set out with energy to see that his lay subjects as well as the members of the monastic orders behaved as good Buddhists, as evidenced by the innumerable decrees issued governing the conduct of monks and by the support given by the administration to the power of the ecclesiastical authorities, upon whom devolved the responsibilities of Church administration.

The position of the King of Siam *vis-à-vis* the Buddhist Church has never received accurate attention in foreign works on this country; and unfortunately a mistaken idea is abroad in many quarters that the King is a sort of a High Priest. The sovereign is in fact nothing more than the "Upholder of Religion", which includes any faith professed by his subjects. The title is, of course, broader than the western "Defender of the Faith", for a Buddhist monarch must be tolerant like every good Buddhist. Moreover, the

2. The Edition of the *Tipitaka* sponsored by His Majesty King Prajadhipok and dedicated to the memory of his royal brother and predecessor, Rama VI, 1925-8.

traditional "King of Righteousness"⁽³⁾ is expected to encourage any moral code that would benefit his subjects. Hence, the sovereign not only tolerates but also gives material support to Hinduism, Islam and Christianity without discrimination.

What the king was expected to do for the Buddhist Church is to give protection in the exercise of its jurisdiction over the large number of monks all over the Kingdom. The protection was not so much against external ills as against the monks' own failings. It was in this line of activity that Rāma I energetically applied himself immediately on ascending the Throne. Within two years of his accession he had already issued seven of the series of ten royal decrees, the *Kotmāi Phra Songh*,⁽⁴⁾ intended to clear the Holy Orders of the moral depravity to which a period of political tumult had brought them. One decree, for instance, required that every monk or novice, on leaving his preceptor, should have an identification paper; another required every abbot to keep a register of all monks under his jurisdiction and to be responsible for their conduct. In support of these decrees government officials were enjoined to see that they were strictly observed by every one concerned. The climax came later when, according to the tenth decree, dated 1801, some 128 profligate monks were rounded up, made to disrobe and conscripted for hard labour as a punishment. Their offence was thus stated:

"Certain monks, taking advantage of their honourable standing, are so shameless as to descend to all kinds of low behaviour such as drinking intoxicants... wandering out at night to see entertainments, rubbing shoulders with women, engaging in loose talk boarding Chinese junks in order to obtain fanciful objects of merchandise, thus rendering themselves objects of scorn and ridicule to foreign unbelievers ... Some go to Phrabād, where they while away their days in

3. The theory of the King of Righteousness was dealt with in *The Old Siamese Conception of the Monarchy*. JSS. XXXVI, 2, 1947.

4. for *Kotmāi Phra Songh*, See bibliography.

flirting with women excursionists and adopt at night the highwayman's life or attend low and undignified entertainments....."

The Law Code of 1805

In one of Rāma I's edicts we have the information that only a ninth or a tenth of the state legislation in use in the days of Ayudhya was surviving (1795). The King was perhaps already contemplating to overhaul what was left. It was not, however, until ten years later that a comparatively insignificant incident of litigation revealed how the prevalent codes of law had strayed from a sense of equity. The Minister of the Treasury, incidentally the famous poet and writer, Chaophyā Phra Klan, whose original name had been Hon, brought to the King's notice the appeal of a certain Nai Bunsri against the granting of divorce to his wife by the Court of Justice. The wife, the appellant maintained, had had adulterous connections with one of the judges. The Court had dismissed his argument of adultery because a woman could always be granted a divorce. The King, realising the injustice of such an unilateral procedure by which the man could not divorce his wife in the same way as the wife could divorce him, and suspecting the authenticity of the texts used in court, consulted the other two copies of the statutes. By tradition one of these copies was kept in the Royal Library and the other in the Royal Bedchamber. All three were found to agree that a divorce applied for by a wife was to be granted without consideration for the husband's impeccability. Finding that the law was contrary to equity, the King, recollecting his great work of revising the Canon of the Church accomplished some years previously, determined upon another great undertaking, this time the revision of the Laws of the Kingdom which had become unreliable and sorely contaminated, bent to suit their purpose by the shameless and avaricious to such an extent as to endanger the maintenance of justice in the land. He therefore appointed a Royal Commission of eleven, composed of lawyers, royal scribes and men of learning. The magnitude of their work may be judged from the fact that in

modern printing it takes up some 1637 pages of octavo size. (5) The members of the Royal Commission were not slow in their work, for they finished the task within eleven months. Three copies of this revised code were written down and stamped with the royal seals used by the three chief ministers and are known to this day as the *copies of the three seals*. Specimens of this revised Code with their seals may be seen to this day, and an illustration of the page with the seals is reproduced here.

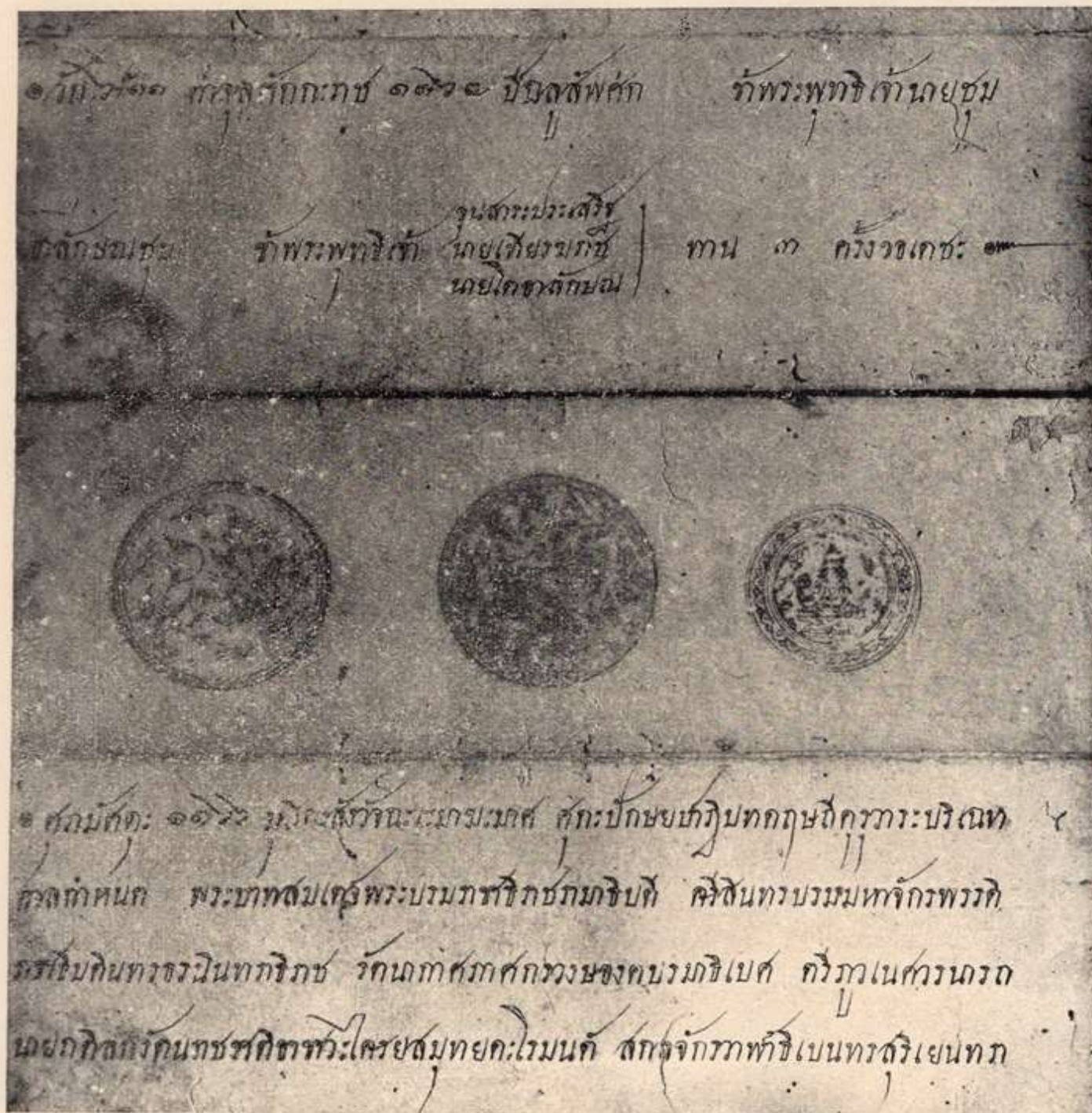
Unfortunately for the historian, the old texts which formed the basis for this revision have not been kept. Considering the emphasis laid on the absolute reliability of the new revised Code and the injunction that no other book of law not bearing the three seals of state was ever on any account to be accepted in the administration of justice, it is tempting to suspect that those old laws might have been intentionally destroyed. No one at the time seemed to foresee the possibility that these documents might be of historical interest and the only consideration taken appear to have been the desire to eliminate every possibility of fakes.

The revised Code of 1805 contains not only the inspired Code of the *Thammasāt*, a most interesting document from the point of view of the historical development of law in Buddhist south-east Asia, but also voluminous materials of royal decrees and edicts. The *Thammasāt* gives us a clear picture of the theory of Kingship (6); while the latter contains a wealth of information for the student of Siamese legal history and jurisprudence. Many phases have been studied by Messrs Lingat and Burnay and published in *The Journal of the Siam Society* (7); but much new ground remains to be examined.

5. *The Code of the first Reign*, C.S. 1166: publ. by the University of Moral and Political Sciences from the original copy of the Three Seals, 3 Vols, oct. 446-503-567 pages, Aksoraniti Press, B.E. 2481 (1938).

6. cf. note 2 above.

7. cf. bibliography.

First page of the Law Code of 1805, one of the original "Copies of the Three Seals." From left to right the seals are : 1. The Royal Lion of the Minister of the Interior ; 2. The Trunked Lion of the Minister of Defence ; and 3. The Crystal Lotus of the Minister of the Port.

This code of 1805 is prefaced by the preamble already mentioned above. Then comes the *Phra Thammāsāt*, literally the *Excellent Treatise of the Law*, tracing the origin of law along lines of Buddhist tradition by giving a genesis of the world. This theory of the genesis is over 25 centuries old. It develops the world in which we live from a fire-ball which gradually cools until life commences. It is thus curiously in harmony with modern scientific theories. Life was developed from aromatic vapours to which celestial beings from outside of the earth were attracted and they descended from the heavens to partake of the products of the earth. Thus irrevocably attracted to the earth they became its denizens losing their divine status. The *Thammāsāt* then goes on to recount how primitive men agreed to elect a leader among themselves, a model king of righteousness, called "The Great Elect", who "abided steadfast in the ten kingly virtues, constantly upholding the five common precepts of morality and once a week observed the eight precepts, living in kindness and goodwill to all beings. He took pains to study the *Excellent Treatise of the Law* and to keep the four principles of justice, namely: to assess the right or wrong of all service or disservice rendered to him, to uphold the righteous and truthful, to acquire riches through none but just means and to maintain the prosperity of his state through none but just means." His progeny has been ruling the world since. One day a minister of the king, the "Seer of the Manusāra", who had retired and gone forth to the confines of the world, discovered inscribed on the mountainous extremities this *Excellent Treatise of the Law*. Learning it by heart he came back and wrote it out for the use of the king his sovereign. It then goes on to enunciate the main principles of this system of the law, which consisted of the *mūlakadi*, trunk or elemental matter, and the *sākhākadi*, branch or subsidiary matter. The former was divided into legislation for the guidance of the judicature, such as procedure; and legislation for the guidance of the people. The main headings of this latter division were: laws for the reception of complaints, law of evidence, of ordeals by fire or water, of the conduct of the judicature, of appeal, of husband

and wife, of slavery, of abduction, of inheritance, of debt, of quarrels, of robbery, of offences against the state, of offences against private individuals, of treason and of miscellanies. The *sākhākadī* is made up of royal edicts and decrees, among which may be mentioned the Palatine Law, or *Kot Monthierabāl*, and the voluminous edicts occupying roughly one third of this code of 1805. Many of these edicts were as late as the ones promulgated by Rāma I himself. Their general tone bespeaks an earnest attempt on the part of their promulgator to inculcate a more moral standard of living among his subjects, especially among the courtiers and officials of the government, who should set examples to which the people could look up to for guidance. The time was no doubt a difficult one, the country having all too recently emerged from the turmoils which affected so deeply not only the political but also the physical and moral welfare of the people.

This revision of the law code in 1805 was justly compared to the revision of the Buddhist Canon of 1788. The pair formed one great accomplishment of which its royal promoter was fully entitled to be proud. King Rāma I had thus set a standard for the spiritual and temporal government of the Kingdom. It singled him out as a broadminded reformer, who was nevertheless a staunch traditionalist, a combination of ideals which has hardly ever failed in the world's history.

Literary Revivals

The third field in which the King exerted much effort was to revive the national literature, the greater part of this having presumably disappeared since the fall of Ayudhyā. In days prior to printing such a catastrophe was easy to come about for most of the best in writings probably existed in manuscripts centred round the headquarters of the administration. In King Rāma I's revival he gave impetus to the literary movement in various ways. First of all, he initiated what was known as *Phra Rājanibondh*, i.e., royal writings, which might have been personally written by the

sovereign himself or composed in an intimate circle of friends and kindred spirits under the King's leadership. He also used his influence and power to have foreign masterpieces translated into Siamese; and he gave encouragement to individual writers like the above-mentioned Chaophyā Phra Klay (Hon) and many others.

Among royal writings the best known is the *Rāmakien* of 1798. The story of Rāma, the ancient Indian hero, was of course an old theme in this country. It permeated almost all branches of Siamese literature and arts. In the dramatic field there exist parts of the story in *chanda* verses, which were the recitatives employed in the shadow-play. The shadow-play probably developed in due time into the masked play, or *khôn*, of the type which was performed before the screen, thereby retaining its original characteristic as a shadow-play. This type of the *khôn* retained also the *chanda* recitatives of the shadow-play. The *khôn* before the screen is believed to have been invented in the days of Ayudhyā and its *chanda* recitatives were later developed into *klôn* verses for singing in accompaniment of the action. There are fragments of early *klôn* verses on the story of Rāma which are believed to have been composed by the King of Dhonburi. No complete story has, however, been found that antedates the *Rāmakien* of 1798. The plot of this is prefaced by preliminary tales describing the origins of the three main races inhabiting the world, the human, the demoniac and the simian. These three formed the principal actors of the epic drama. The main story does not correspond to the world famous *Rāmāyana* of Vālmīki entirely, for it has many important interpolations which have been traced back to south India and other sources, several probably having arisen in nearer parts of south-east Asia or even in Siam itself. The prefatory matter, too, could not have been an integral part of the original story in this land but was probably developed from such Siamese prose works as the *Nārāi Sibpang*, the "Ten Incarnations of Vishnu", which appears to have been inspired by traditions, possibly oral, of the classical Sanskrit *Purāna*. This standard version, called the *Rāmakien*, was written in *klôn* verse in the form of recitatives for singing in accompaniment

to the classical dance. It is a long story without any attempt at subdivision, another proof of its independence from the Sanskrit *Rāmāyana* of Vālmīki which was divided into 7 cantos. It was written primarily for the stage and was marked with directions as to the tunes to which it was to be sung as well as indications regarding the musical accompaniments during intervals between the singing. The subject matter, though written without subdivision, consists of three well-defined sections. The first deals with the origins of the human, the demoniac and the simian characters which form the principal rôles in the epic drama. The second is a narration following fairly accurately the well-known theme of the story of Rāma with considerable interpolations in the latter part of the war in Lonkā, culminating in the death of Thosakanth, the chief villain of the story, and the hero's reunion with the abducted heroine Sīdā and their return home to Ayodhyā. The third section deals with another long war which looks like a local interpolation retelling the preceeding war with substitutions of the principal figures in the drama, followed by perhaps older material which can be identified with some Indian originals. Shortly speaking, the plot is as follows:

In a contest of skill in manipulating the bow of Siva, Rāma, the hero, had won his bride, Sīdā, who proved a most faithful and devoted wife. In order to honour a vow made in an unguarded moment by his father, the King of Ayodhyā, to a minor young Queen, Rāma exiled himself from the capital for 13 years, during which his wife was abducted by Thosakanth the demon-king of Lonkā. Rāma waged a long war to restore his faithful wife, in which he had two whole monkey-armies as allies. Thosakanth and his numerous allies and relatives were eventually vanquished and Sīdā was restored. Rāma returned to Ayodhyā and assumed his rule. The other war was then started by remnants of the villain's allies and was won by Prot and Satrud in the name of Rāma, their brother.

Three other voluminous poems, in *klôn* verse and in the form of dramatic recitatives like the *Rāmakien*, date from this period and are classed as "royal writings". They are *Dālaṇ*, *Inao* and

Unaruth. The first two are Javanese in origin and in all probability came up to Siam from Islamic Malacca together with a few other Islamic literary pieces; whilst the last is clearly of Indian origin.

Dālay, or the "Greater Tale of Inao", conforms more to the majority class of Panji tales of Java but is less popular in this country than the lesser tale which will be mentioned next. The main plot is woven around the adventures of Inao, better known in Java as Panji, who has been identified with the historical figure of Kāmeśvara I of the Kurepan-Dāhā state (1115-1130).

Inao, the "Lesser Tale of Inao", exists in fragment in *klôn* for the purpose of dramatic-dance performances. It was judged by King Chulalongkorn to have belonged to late Ayudhyā days because of its description of the capital city and its royal palace. The fragments were secured from Nakon Sri Dharmarāj and were published in Prince Damrong's *History of the Drama of Inao* in 1921 (pp. 85-93). An epilogue was discovered later confirming the fact that the above was a relic of the late Ayudhyā period and that King Rāma I wrote the concluding section of it in the royal chamber of Chakrabartibimān, thus qualifying it as a royal writing of the first reign. This version of the romance of Inao was the subject of a much more popular drama from the pen of His Majesty's successor, Rāma II, under the identical name of *Inao*.

Unaruth was written in 1783 and is the only vestige of the Mahābhārata in Siamese literature. The hero was Unaruth (Sk. Aniruddha) grandson of Krishna. It is believed to have been dramatised from the poem of Sri Prājña of the XVIIth century.

The King wrote also a *nirās*, a type of poetry based supposedly on a separation from a lady-love while on travel, called *Nirās Tā Dindēy* after a famous spot which was a battle ground in that campaign. The poem is dated 1786, when the King and his brother had just repelled a Burmese invasion which had entered Siam by the pass of the Three Pagodas on the western border. Schweisguth in his *Etude sur la Littérature siamoise* commented (p. 190) "elle est

écrite dans un style grandiloquent et elle contient peu de détails intéressants; c'est un bref journal de route plus qu'un *Nirat*; on n'y trouve pas trace d'émotion amoureuse".

A *History of Siam*, now known as the version of Phan Chandanumās, contains a preface with the date of C.S. 1157 (1796) as being the year when it was written. The preface has the further interesting information that the part commencing with the founding of Ayudhyā down to the reign of Phrachao Sūa (p.p. 1-378) had been written under the direction of Kings Petrājā and Phrachao Sūa; and that the continuation down to contemporary times had been written by Chaophya Bibidhabijai under Rāma I's direction. The latter writer was probably identical with the nobleman who was an authority on court etiquette and ceremonies and headed the royal commission to draw up details of the King's coronation in 1786.

Of the category of translations from foreign masterpieces instigated by the King there were many. In the very first year of the reign there was a royal command to write down the old tale of the *Sibsongliem*, a name which can be paraphrased as "The Duodecagon". This copy was written in gold on the old-style Siamese folio paper. Another version has recently (1928) been discovered and published showing an Ayudhyan date of C.S. 1114 (1753). It is more than probable that this was the original from which the gold-lettered copy of 1783 was made. The gist of both versions concerns an old Persian tradition of King Mahmoud of Baghdad of the Abbasid dynasty who went in quest of an old duodecagonal monument erected by Nushirwan Al'uddin of the Persian Sassanid dynasty on which he found maxims of polity which form the main topic of this work. The source of the story was Iran.

Another voluminous translation was the *Mahāvansa* from the Pali of Ceylon. From the days of Rāma Kamhêṅ of Sukhothai our nation has been deeply inspired by the Theravādin

Buddhism of that county. At the King's command Khun Sundarāvohār, acting Chief Scribe, wrote down in 1797 the translation of the great work undertaken, by a certain Phyā Dharmapurohit. The copy was submitted, by royal command, to and duly approved by the Patriarch and Lords Abbot of the Kingdom.

Two other voluminous works, this time from the Chinese, belong to this period. The *Saihan*, an historical novel of Chinese source, was translated under the supervision of the King's nephew, Čaofā Kromaluang Anuraks-deves, Prince of the Palace to the Rear, who died in 1807. As the translation is not dated it may be presumed that it antedates that year. The romance deals with a period of Chinese history prior to the IIIrd century A.D. The other work translated was the *Sāmkok*, another novel dealing as its name implies with the period of the Three Kingdoms (from 186 A.D. to about 265). The work is also undated, but as it was placed by royal command under the supervision of Chaophyā Phra Klay (Hon) who died in 1806, it may be presumed likewise to antedate that year. This has become one of the most popular prose works of olden times which, however, is still read by people at large and forms a schoolbook. Its prose is easy and it has a style of its own.

Another large translation is the *Rājādhirāj*, said to have been dated 1784 and attributed again to Chaophyā Phra Klay (Hon). The dating of this work is complicated by the way the preface was written. It mentioned that the translation was made under the royal command of Phrabād Somdech Phra Buddhayodfā, which name has only been in use to designate the founder of the dynasty since about the middle of the XIXth century in the reign of his grandson, now known as Rāma III. In any case, the historical romance treats of the exploits of the Môn line of monarchs ruling from the end of the XIIth century, first at Martaban and then at Pegu which they named Hongsāwadi. The main theme was the struggle of the Môn against the Burmese of Ava. The title of the work is the name of the Môn hero, son of King Fārūa, who before his accession to the throne of Martaban was Magato, son-in-law of Rāma Kamhên of Sukhothai. The style of its prose is fine and easy.

Towards the end of the reign, the King's son and heir, later Rāma II, directed a royal scribe named Phra Vijiēnpriṇā to write an *Annal of the North*, which actually, however, is a collection of traditions purporting to give a history of the pre-Ayudhyan period. It seemed to contain some good material but it is so indifferently compiled that it is but a jumble of fantastic tales.

As for individual writers who wrote more or less on their own, we may mention the abbot of Wat Phra Jetubon, who later became Somdech Phra Vanarat, Patriarch of the Kingdom, a man well known for his scholarship. He was the preceptor of another, perhaps more famous, scholar, Prince Paramānujit, who later also became head of the Buddhist Church of Siam. Three works in Pali verse are attributed to him. Of the three, the only complete one, is the *Sangītiyavansa*, written in 1789. It deals with the history of the Buddhist Councils convened to standardise the Canon of the *Tiṇpitaka*, beginning with the one which took place immediately after the death of the Buddha and concluding with the ninth Council summoned by His Majesty which had just ended. It was a tribute from the Church in acknowledgment of the royal initiative and support in the already mentioned Council for the standardisation of the Canon in 1788. The other two were histories, also in Pali of which only a few fragments have been found. The story of their discovery as recently as 1918 should be told. Prince Damrong had heard of the existence of the two works and had been told that they were written in mediaeval Pali in which Siamese historical names were curiously Pali-fied. He was, however, unable to locate these works till 1918, when acting upon the information of the then abbot of Wat Phra Jetubon, he sent an official to examine the contents of old book-cases in that monastery and found manuscripts in a bundle which contained, among other works, fragments of the histories in verse, one called the *Mahāyuddhakāravansa* dealing with the wars against the Burmans carried on by the Mōn hero, known as Rājādhirāj, "the King of Kings", and the other *Cullayuddhakāravansa*, a history of Ayudhyā with special reference to the Burmese wars. The texts were incomplete

and the preambles, so usual with literary compositions of that period, were missing in both cases. The subject-matters were easily identified with the missing works of the Patriarch.

Other writings of this period include the *Kotmāi lilit*, "the law in verse" (1801), an abridgement of the law of appeal, etc. by a certain Luang Thammasāt; the *P'uyhayātrā P'ejrapuan* of Chaophyā Phra Klaj (Hon) describing royal progresses by water, by elephant and by horse, the latter two specifying that the destinations were the Phrabād of Saraburi, and concluding with a statement of the date of the composition of the poem as being the tenth month of C.S. 1159 (1798); other poetical works by the same author, namely some chapters of the *Mahājāti*, considered to be the most eloquent poetry of its kind, and the *Song of Kākī*, both undated like several others attributed to the same poet; the *Trailokyavinicchai* (1803), a cosmological treatise by the learned Phya Dharmaprijā, who when a monk with the name of Kaeo had voted on the side of those monks who were in favour of treating the King of Dhonburi as a supernatural personality to be bowed down to by the monastic order in accordance with that monarch's wish but had been disgraced for his undignified plausibility and duly disrobed though retained in royal service as a learned layman or a "Rājapandit"; lastly, there was the *Nirās Nakon Sri Dharmarāj* and another poem by the King's brother, Surasih, the first occupant during the Chakri dynasty of the Palace to the Front.

Besides the three main avenues in which the renaissance progressed, there were also other subsidiary channels. In art the new movement manifested itself to a great extent in the field of architectural decoration. Painting, plaster-moulding and carving were effusively employed for both interior and exterior decoration. The monuments thus decorated were mostly monastic although in a few cases the royal residences were also similarly embellished. Among monastic monuments the beautiful ensemble of the Chapel Royal of the Emerald Buddha stands out more prominent than any other. What we see now was mostly redecorated

though without doubt these buildings have been repaired along original lines. The extensive grounds also of the monastery of Jetubon formed one of the greatest architectural undertakings of this period, without including, of course, the grounds of the Chapel of the Reclining Buddha which was added later by King Rama III. It is understood that the door-panels of both of the main chapels of the Emerald Buddha and Wat Phra Jetubon were typical specimens of inlaying with mother of pearl dating from this period. Of secular monuments, the Mahāmonthien group of royal residences has retained much of its original painting indoors; whilst both this and the audience hall of Dusit to the west of it are typical of the period's architecture.

As for music and the dance they found expression in the *khôn*, the *lakon*, the *hun* or marionette figures which are still to be seen in the National Museum, the shadow-play, etc. Theatrical troupes supported directly by the monarch or his brother, Prince Surasih, were successively giving performances at the more important public festivals such as the inauguration of the building of the new capital at Bangkok, the dedication of the revised version of the Canon of the *Tipitaka*, the dedication of Wat Phra Jetubon in 1809 and the further dedicatory festival in honour of the Emerald Buddha in 1809 about three months before the King died. These performances were all recorded and in the King's own words in the epilogue of his *Rāmākien* his attitude was that the story "should not be regarded as of basic value but is merely a part of His Majesty's dedication to the Master's teachings".

As may be seen from the way he initiated the revision of the law code, Rama I was a traditionalist in that he kept to the old Constitution of the *Thammasāt*, whereby the King only legislated in explanation of or in supplement to a certain fixed set of legal headings. He was, however, far from being a stickler for forms, in proof of which may be cited his decision in the above-cited case of the divorce in which justice seemed to be in contradiction to equity. Since most of the authentic traditions had been lost, he was in the

habit of taking steps to study and enquire before embarking upon any important move especially in what concerned court etiquette and national ceremonies which he revived on account of their sociological value. Thus before he went through the rite of supreme anointment—in other words his coronation—he appointed a royal commission to study the forms of the ceremony as practiced in the days of Ayudhyā under the presidency of Chaophyā Bibidhabijai, a former high court officer of the Ayudhyā regime. With the celebration, however, of each important ceremony such as the regular annual commencement of ploughing, the exposition of the tale of the Great Birth, or the *Mahājāti* in 1807, the revision of the *Tiṭṭaka* in 1788 and doubtless at others which have not been recorded, he had royal proclamations read out to the assembled court so that the implication of each ceremony might be generally appreciated—again a sociological step. Even his daily life was governed by a routine which may be thus translated from a history written in 1870:

“In the morning the King used to come out to offer alms to monks on their morning rounds, after which he had a set of monks invited by regular turns to partake of food in the Audience Chamber. After the monks had left he received verbal reports of the daily expenditures from the Treasury. He then mounted the throne to give daily audience to the court. Here members of the Royal Family and the Royal Bodyguard of Gentlemen-at-arms entered first, the officers of the latter force taking this opportunity to submit reports of those special judicial cases which had been referred to them for opinion to guide the King’s judgment. Then followed the regular audience of the day. This concluded, the King retired, took his luncheon and received the ladies of the Royal Family for a time. A short rest followed. In the evening the King took his meal early and then came out to the Audience Chamber to listen to the daily sermon delivered by a monk. This was followed by the delivery of verbal reports from officials of the Inner Treasury in connection with their duties, verbal reports of royal pages

sent on special errands such as to enquire after the health of members of the Royal Family or ministers or the progress of building constructions which interested him. Then the King again mounted the throne for the evening audience and reports were read to him from the provinces and received the royal decision. The audience usually came to an end by about 9 or 10 p.m. but in critical times as during momentous events it often lasted till 1 or 2 a.m. This routine was regularly kept up until the King became infirm with old age. Then he would appear, instead, at the window of the inner chamber now known as the Baisal building and from up there carry on his business of state with ministers or officials assembled in the courtyard below". (8)

The period of infirmity only lasted two or three years; and the King passed away after a short illness in 1809 at the age of 74.

The King's Colleagues

Rāma I's success in his reconstruction out of nothing was due to two main causes: his own personality which was a combination of sagacity, far-sightedness, moderation, and honesty; and indomitable will which was rendered all the stronger by a physical constitution which yielded neither to old age, sickness nor love of ease. His personality enabled him to enjoy the loyal cooperation of a set of able helpers about whom something should be said in passing.

The most intimate and constant companion who had shared with him from the earliest years his military and administrative careers was his brother Buñmā who served in the Dhonburi regime until he was created Chaophyā Surasih. When his brother Chaophyā Chakri became king, he was raised to the highest rank in the state next to the sovereign and was known as Prince Surasihanād, Prince of the Palace to the Front and virtual heir to the Throne. He, however, predeceased his brother by six years. The Palace to the Front was

8. cf. *History of the First Reign*, by Chaophyā Dibākara-wongs, in Siamese, ed. B.E. 2497 (1936), pp. 308-10.

an old institution prevalent from the days of Ayudhyā. In the new regime of Bangkok it was situated to the north of the Grand Palace beyond the monastery now known as Wat Mahāthāt, then the seat of the Patriarch of the Kingdom. The Prince had an impetuous character with a strong will but he was not always fair-minded. As a fighter he distinguished himself as an offensive strategist. He supplied the element of push while his brother acted as the brake, and the combination turned out successful. In this way the two brothers won their wars both under the leadership of the King of Dhonburi and later on their own while the King stayed at home. In peace, however, he did not shine though he exerted every energy to cooperate with his brother in the great reconstruction work. It is in fact on record that the two brothers even quarrelled very seriously on one occasion and could only be reconciled with some difficulty by the joint mediation of their two sisters.

The nature of the exalted position of the Prince of the Palace to the Front was a peculiar one. Though he was the most exalted figure after the monarch he was not theoretically heir to the Throne, for in the old theory of the Siamese monarchy each monarch was chosen to rule by the Council of the Lords of the Realm, made up of elder members of the Royal Family and ministers of state. Foreigners have been in the habit of calling him the "Second King", though in reality there have been only two "Second Kings" in our history. One was the younger brother of King Naresvara, who had been his royal brother's constant companion and comrade in arms; and the other was the Prince Chudamani, brother of King Mongkut, who was created "His Majesty Phra Pinklao" by his royal brother. Prince Surasih though he had also been his brother's constant comrade in arms and a colleague in the service under the King of Dhonburi was never raised to the exalted rank of a Majesty. He was merely the Prince of the Palace to the Front. This office was, moreover, not hereditary, the occupant being individually appointed when a vacancy occurred. He nevertheless had his own court and in most cases wielded tremendous power. In the days of Ayudhyā this led in

many instances to serious rivalry. In the case of Prince Surasih fraternal ties prevented such a possibility though their differences of opinion were now and then no doubt taken advantage of by their ambitious followers. Nothing serious, however, developed.

Next in rank was the Prince of the Palace to the Rear (Wanglang). The Palace was on the other side of the river, part of which was up to some three decades ago the Wanglang School for Girls operated by the American Presbyterian Mission but now forms the front of the Nursing school under the direction of the Sirirāj Hospital. The rest of the palace grounds is either included in that hospital or occupied by descendants of the only occupant of that exalted office in history, who, by the way, was a nephew of Rama I by his elder sister who married a nobleman in the Ayudhya régime long since dead. The King had two elder sisters who were highly respected by him and were often consulted in important matters, especially the one just mentioned. Her son served under the Dhonburi régime and rose to be a Phya, a governor of one of the north-east provinces before being raised to the exalted position of Prince of the Palace to the Rear in the present régime.

Outside his own family the King was fortunate in being able to secure men of about his age and social circle for the key positions in his government. Those were pre-Parliamentary days and the King was his own Chief of the Cabinet Council. Naturally he held this position for life; and its membership was also more or less permanent. Thus a greater continuity of action was secured. The more prominent of these ministers were:

The so-called co-Prime Ministers were not really Prime Ministers in the modern sense of the term at all, for they were individually responsible for their own department only and had no legitimate jurisdiction over the other departments of the government. They were merely considered as being higher in rank than the other four Ministers; but that was all.

One of these two, the *Samuhanāyok*, charged with the department or portfolio of the Mahādthai, exercised jurisdiction over all the north and north-east provinces. This was the very post which was occupied by the King under the Dhonburi régime. In exercising his jurisdiction he was responsible in his area for all the three main activities of governance which the monarch exercised over the whole state, namely, executive, judicial and military. Upon his accession to the Throne the King appointed his former secretary, Phra Akkharasundara, whose personal name was Son, to succeed him with the title of Chaophyā Ratnābibidh. For the other co-Premiership, called the *Samuha-Phra-Kalāhōm*, with similar jurisdiction over the south, he appointed the governor of Pechabūn, personal name Pli, and promoted him also to the rank of *Chaophyā* with the traditional title of *Mahāsenā*.

Among less important officials of that first government, who later attained to ministerial ranks, were two men who have since perpetuated their names. One was Luang Saravijit, personal name Hon, who eventually became Chaophyā Phra Klan, Minister of the Treasury, whom we have twice mentioned by name. His office was identical with the old one which was called by foreign writers the *Barcalon*, which is in fact a mispronunciation of the same title. This nobleman was the famous poet and literary man to whom were attributed so many works of the first reign renaissance. The other was a Nai Bunnag who was sixth in the direct line of a family of noblemen of Ayudhyā, descended from the Persian Sheik Ahmad who settled down in this country in the early years of the XVIIth century and rose in the service of King Songdharm to be a Phyā. Nai Bunnag was the husband of the Lady Nual, younger sister of the Lady Chakri, who eventually became Queen when her husband ascended the Throne. In his younger days he had lived at Dhonburi with his brother-in-law who became Chaophyā Chakri as the latter's personal attendant and did not seem to have aspired to officialdom in the King's service. When his brother-in-law became King he made this man his Master of the Robes with the title of Phyā Udayadharm. When the *Samuha-Phra Kalāhōm* died, he

was promoted to that exalted post and created a *Chaophyā* with the title of *Mahāsenā*. This nobleman had a large family, which produced generations of distinguished servants of the state among whom were three Somdeč *Chaophyā* and several *Chaophyā*, all attaining to ministerial ranks. One of the three Somdeč *Chaophyā* even became a Regent of the Kingdom. This Nai Bunnag was the founder of the present well-known Bunnag family.

Like the senior princes of the Royal Family, most of the Ministers predeceased their leader and sovereign by a few years, and the ones singled out for mention above proved no exceptions.

Bibliography

The following is intended to be a record of reference to those literary products of the reconstruction of King Rama I. Fortunately most of them have appeared in print and are thus within easy reach of those who can read the language of the original. Unless otherwise indicated they are in Siamese. Translation from foreign works, such as Pali, Chinese, etc. are indicated by (Tr). In cases of more than one edition having been issued, the reference is either to the latest or the most reliable one. Years of the Christian era are given in brackets after each date. The works are classified under a few headings for easy reference.

Buddhism

The Canon of the Tipitaka. (note 2). Edition sponsored by the King Mongkut Pali Academy, and dedicated to the memory of his royal brother and predecessor Rama VI by H.M. King Prajadhipok, 45 vols. oct. Academy Press, B.E. 2468-71 (1925-8).

Law

The Code of 1805 (note 5), the *Copy of the Three Seals*, publ. by the University of Moral and Political Sciences in 3 vols. oct., pages 446/503/567, Aksoranit Press, B.E. 2481 (1938).

Kotmāi Phra Songh, in the above publication vol. 3, pp.1-56.

Kotmāi Lilit, the law of appeal, etc., 243 pages, Post and Telegraph Press, C.S. 1246 (1885).

In French — —

Burnay, J. : "Texte de la Loi Laksana Moradok d'après le manuscrit Vajirañāna C. S. 1167", *Journal SS* XXII, 2, 117.

Burnay, J. : "Inventaire des manuscrits juridiques siamois," *Journal SS*, XXIII, 3, 135; XXIV, 1, 29; XXIV, 2, 93; XXV, 2, 127.

Lingat, R. : "Note sur la révision des lois siamois en 1805", *Journal SS*, XXIII, 1, 19,

In English — —

Masao, T. : "Researches into the Indigenous Laws of Siam as a Study of comparative jurisprudence", *Journal SS*, II, 1, 14.

Dhani : "The Old Siamese Conception of the Monarchy", *Journal SS*, XXXVI, 2, 91,

Drama

The Ramakien of 1798 (version of the first reign), ed. of the Teachers' Association, 4 vols. oct., B.E. 2494 (1951), 2976 pages.

Dālaṇ, Dr. D.B. Bradley's Press, Bangkok, 1890, incomplete and out of print.

Inao, first reign version, in Prince Damrong's *History of the Drama of Inao*, pp., 85-93, Phimthai Press, Bangkok, B.E. 2464 (1921), 172 pages.

In English — —

Dhani, *Siamese Versions of the Panji Romance*, pp. 95-101 of *India Antiqua*, E.J. Brill, Leyden, 1947.

Unaruth, 5th edition, C.S. 1236 (1875), 562 pages.

History

History of Siam, version of Phan Chandanumās

Vol. I, forming no 64 of the History Collections or *Prajum Pongsāwadār* dealing with the History of Ayudhya, Sobhon Press, B.E. 2479 (1937), 437 pages, oct.

Vol. II, no 65 of the same collection, dealing with the Dhonburi régime, Sobhon Press, Bangkok, B.E. 2480 (1938), 151 pages, oct.

No explanation was given of the name of *Ān Āndanumās* beyond that his original name was Choem. It is, of course, within living memory that there was a *Ān Āndanumās* whose original name was *Āoem* who was in the secretariat of Prince Damrong when Minister of the Interior. He was later promoted in rank, title and official post until he became *Phyā Traṇ*, Lord Lieutenant of Udorn Circle. Could there have been a reason for calling the ms. by his name, such as because it was in his keeping in the secretariat of the Prince?

Annals of the North. There have been several editions of this work, such as No. 1 of the History Collection, publ. 1914.

Mahāvansa, (Tr).

Vol. I and II, R.S. 129 (1911), 738 pages;

Vol. III, B.E. 2462 (1919), 372 pages.

Cullayuddhakāravansa, (Tr), B.E. 2463 (1920), 68 pages.

Sangitiyavansa, (Tr), Phimthai Press, B.E. 2466 (1924), 574 pages, oct.

Saḥan, (Tr).

Sāṃkok, (Tr), National Library edition, B.E. 2471 (1927), 3 vols., oct., 1553 pages.

In English —

Brewitt-Taylor, C.H.; under the title of *San Kuo or the Three Kingdoms*, 2 vols., oct., 638/623 pages, 1925.

Rājādhirāj, Thaihatthakār Press, B.E. 2497 (1954), 388 pages, oct.

Miscellaneous

Sibsongliem

Early Ayudhyā version in C.S. 1114 (1753), written by Khun Kalyābodi, Chief of the Islamic community under the then Palace to the Front, with an epilogue in *klôn* verse by *Phyā*

Krai (Sò), Sobhon Press, B.E. 2471 (1928), 52 pages,
published under title of *Nitān Irān Rājādam*.

First reign version publ. in No. 1 of the Pakaranam Collection
of the National Library, B.E. 2465 (1922).

Lilit Bejramongkut. An adaptation from the old Sanskrit tale of
polity in which the *vetāla* taught King Vikrama; also ascribed
to Chaophyā Phra Klan (Hon). Beautiful poetry, publ.
B.E. 2471 (1928) Sobhon Press, 74 pages.

Āyuhayātrā Ājraṇṇa, attributed to Chaophyā Phra Klan
(Hon), descr. in the text, publ. B.E. 2457 (1914), 51 pages.

Nirās Nakon Sri Dharmarāj, by H.R.H. Surasih, Prince of the
Palace to the Front, publ. under the title of *Phra Bovorara-
janibondh* in B.E. 2463 (1920).

Nirās Tā Dindēṇ, a royal writing of Rāma I, descr. in the text,
publ. Nat. Library, B.E. 2464 (1921), 27 pages.

Traibhumilokavinicchai, by the National Library, B.E. 2463 (1920),
118 pages.

หอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพฯ
ฉบับที่

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๐